İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

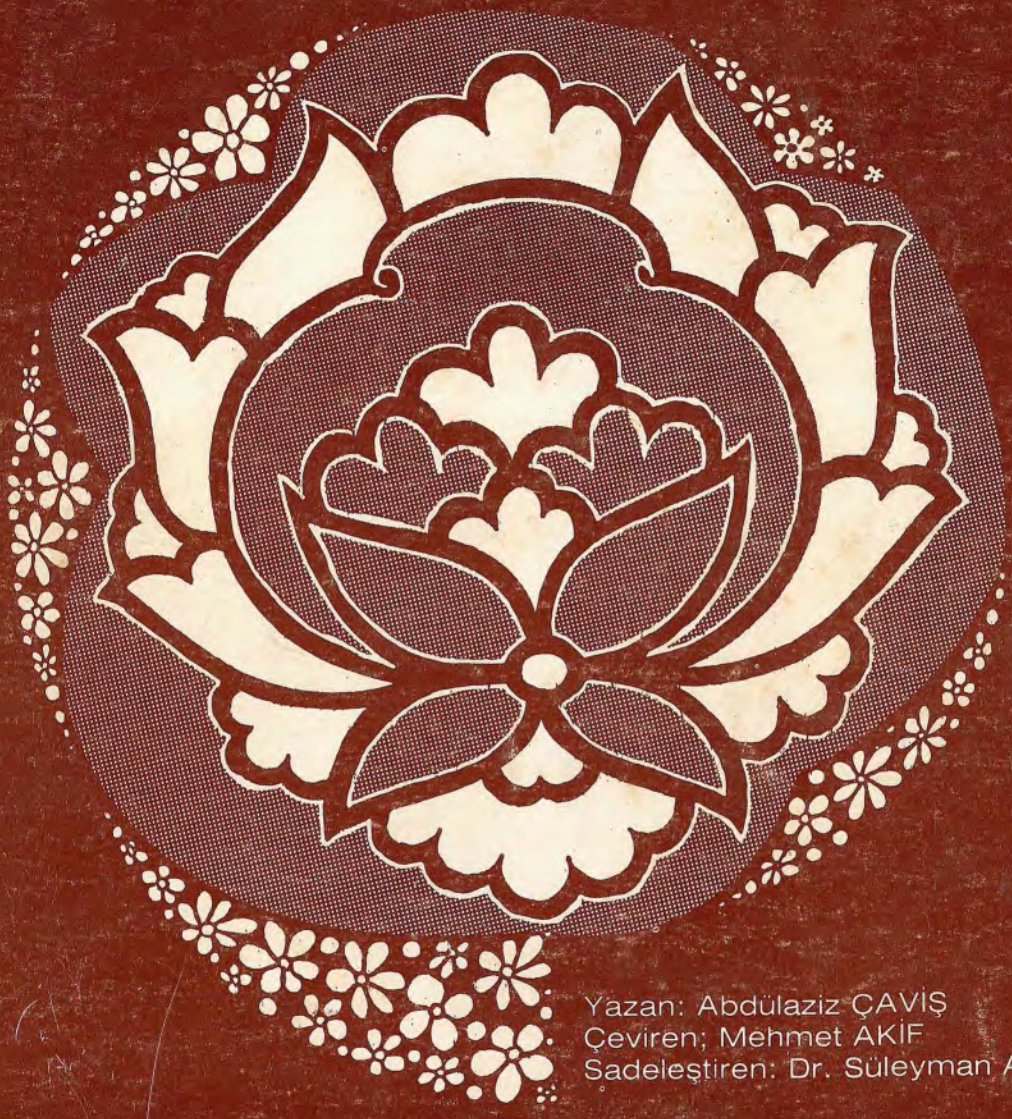

Yazan: Abdülaziz ÇAVİŞ
Çeviren; Mehmet AKİF
Sadeleştiren: Dr. Süleyman ATEŞ

ANGLİKAN KİLİSESİNE CEVAP

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

ANGLİKAN KİLİSESİNE CEVAP

Yazan:
Şer'iyye Vekâleti İslâm Tetkikleri ve Te'lifleri Kurulu Başkanı
ŞEYH ABDÜLÂZİZ ÇAVİŞ

Çeviren:
MEHMET ÂKİF

Sadeleştiren:
SÜLEYMAN ATEŞ

DÖRDÜNCÜ BASKI

ANKARA—1985

• Bu eser Din İşleri Yüksek Kurulunun 22.7.1974 gün ve 2101 sayılı kararıyla yayınlanmıştır.

• 1. Baskı 1974 yılında 10.000 adet
• 2. Baskı 1975 yılında 10.000 adet
• 3. Baskı 1979 yılında 20.000 adet
• 4. Baskı 1985 yılında 10.000 adet'tir.

İÇİNDEKİLER

SADELEŞTİRENİN ÖNSÖZÜ 5

ÖNSÖZ 7

MÜSLÜMANLIĞIN ÖZELLİKLERİ 25

1) Dînin esaslarına inanma husûsunda akla dayanma 25
2) Farz-ı ayn ve ferdî vicdan hürriyeti 28
3) Hiçbir günahkâr, başkasının vebâlini yüklenmez 31
4) İnsanlar arasında barış ve güvenliğin kurulması 32
5) İslâm'ın teklifleri ve hükümleri karşısında bütün tabaka ve zümrelerin eşitliği ve insanlığı bahtsız yapan istisnaların ve imtiyazların reddi 33
6) Ruh ile madde arasında mevcut münâsebete ve bunlardan her birinin diğeri üzerindeki tesirine verilen ehemmiyet 42
7) İnsan ve vicdanın İslâm dînindeki yeri 44
8) İslâm dâvetinin şümûlü, her yere uygun olması 49
9) İslâm Dîninin Tanrısı 61
10) Bütün kitaplara ve bütün peygamberlere inanmayı vâcip kılan, yalnız İslâm dînidir 67
11) Allâh'ın adâleti ve İslâm dininde cebr olmadığı 72
12) İslâm milliyetçiliği, yâhut İslâm'daki genel birlik 75

İSLÂM DÎNİNİN RÛHU 84
TEVHİD 84
DOĞRULUK 90
Namaz 93
Oruç 98
Hac 101
Zekât ve Sadakalar 103
BEDENİN TEMİZLİĞİ 108

MUÂMELELER VE CEZALAR 114
İSLÂM SİYÂSETİ 116
MÜSLÜMANLIK, FİKİR VE HAYÂTA NELER BAHŞETTİ? 135
KADIN'IN İSLÂM ŞERÎATİNDEKİ YERİ 151
KADIN'IN YARATILIŞI 152
KADIN'IN MEDENÎ VE EVLİLİK HUKÛKU ALANINDAKİ TÂRİHİNİN ÖZETİ 162
Eski toplumlarda kadın 162
I — DİNÎ TEKLİFLER VE İTİKADDA BAĞIMSIZLIK ... 173
II — MÜLKİYET, MİRAS VE MALLARDA TASARRUF HUSÛSUNDA KADIN HUKÛKU 176
III — MUÂMELÂTTA VE HEMŞEHRİLİĞE ÂİT HUKÛKA GÖRE KADIN 179
MÜSLÜMANLIKTAKİ ÜSTÜN AHLÂK VE EDEB 181

SÂDELEŞTİRENİN ÖNSÖZÜ

Sâdeleştirmeğe çalıştığımız bu eser, merhum Abdülâziz Çaviş tarafından Arapça yazılmış ve büyük şâirimiz merhum Mehmed Âkif tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Abdülâziz Çaviş, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti zamanında değerli ilmî hizmetlerde bulunmuş Mısırlı İslâm âlimlerinden biridir. Bu eseri olduğu gibi "İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler" adıyle yine Mehmed Âkif tarafından dilimize çevrilen risâlesi de, derin tetkik mahsûlüdür. Kendisi, doğuyu ve batıyı bilen insanlardan biridir.

Sâdeleştirdiğimiz bu eser, İslâm'ın ibâdet, ahlâk, siyâset, adâlet, ilim ve medeniyet alanına neler getirdiğini, insanlığın fikir seviyesini nerelere kadar yükselttiğini, kadınlara ne gibi sosyal haklar sağladığını, insanları nasıl eşit yaptığını îzah etmekte, hulâsa, İslâm'ın bir panoramasını çizmektedir.

Şüphe yok ki İslâm hakkında genel bir fikir edinmek bakımından bu eserin, çok faydası olacaktır. Zaten eserin gâyesi, detaylara inmek değil, özet bir şekilde İslâm'ı tanıtmaktır. Çünkü Anglikan Kilisesinin sorularına cevap olarak kaleme alınmıştır.

Mâlûmdur ki 5-6 asırdan beri hıristiyan misyoner ve müsteşrikleri, İslâm'ı tetkik etmektedirler. Ama İslâm'a ve İslâm milletlerine karşı kinle dolu olduklarından, tetkiklerini hep İslâm'ı vurmak için yapmışlar, tarafsız kalamamışlar, güneşi kasten balçıkla sıvamışlardır. Son zamanlarda bu tutumun yavaş yavaş değişmekte olduğunu memnuniyetle müşâhede etmekteyiz. Tarafsız bâzı araştırıcıların çıktığı, insaflı sonuçlara vardıkları görülmektedir. Bununla beraber bu adamların tamamen tarafsız kalmaları, bütün peşin hükümlerinden sıyrılmaları, hemen imkânsız gibidir. İngiliz asıllı müslüman âlim ve Kur'an mütercimi Marmaduke Pikcthall'in dediği gibi, Kur'ân'ı anlamak ve terceme etmek için müslüman olmak lâzımdır.

Bu eser, 50 yıl önce İslâm'ı batıya tanıtmak gâyesiyle atılan ilk adımlardan sayılır. Ama elbette yeterli değildir. Daha büyük adımların

atılması, yeni yetişen nesillere düşmektedir. Özellikle Avrupa'da doktora yapan genç ilâhiyatçılarımızın, İslâm'ı batıya tanıtacak ihatalı eserler yazmaları zamanı gelmiştir. Bu, onların ve İslâm dâvetini omuzlayan bilginlerin kutsal görevidir. Bu yapılacak ve İslâm yayılacaktır.

Eseri sâdeleştirirken mümkün olduğu kadar Mehmed Âkif'in üslûbuna sâdık kalmaya çalıştım. Onun kurduğu cümle düzenini bozmadım. Yalnız bugün artık kullanılmayan Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yerine Türkçelerini koydum. Gerekli yerlere de dip notlar ilâve ettim. Eserin sağlayacağı faydada bizim de küçük bir katkımızın olması, elbette bizi bahtiyar edecektir. "Allah, dînine yardım edenlere yardımını esirgemiyecektir. Allah, öyle güçlü, öyle hakîmdir."

Süleyman ATEŞ

ÖNSÖZ

Beş yıl kadar önce Anglikan Kilisesi, İstanbul'daki Şeyhülislâmlık makamına Londra'dan bir mektup göndermişti: İslâm dininin ruhu, mahiyeti nedir? Ortaya çıkışından beri bu din, medenî hayat ve insan düşüncesi üzerinde ne gibi etkiler yapmıştır? Bunların, aşağıda özetlenecek diğer sorularla birlikte açıklamasını istiyordu.

Şeyhülislâmlık, sorunu, son derece ciddiye alarak İslâm dininin esaslarını ve fer'î meselelerini iyi bilen kişilerden meydana gelmiş "Dâru'l-Hikme" kuruluna gönderdi. O zaman muhterem üstâd, İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi tarafından bu konuya dair bir eser kaleme alınmıştı. Kurulun takdirini kazanan bu önemli eser, her bakımdan maksadı temine yeterli idi. Ancak fazîletli üstâd, Şer'iyye Vekili Hoca Vehbi Hazretleri, bu broşürün, yayınlanmadan, yahut Anglikan Kilisesi'ne gönderilmeden önce, bir kez de başkanlığını yapmakla iftihar ettiğim İslâm Tetkikleri ve Te'lifleri Kurulunca incelenmesini arzu buyurdular.

Bunun üzerine Encümen, eserin içine aldığı yüksek bahisleri gözden geçirdi ve pek az değişiklik yaparak yayımına karar verdi. Gerçekten İslâm'ın inançlarını, hükümlerini, ahlâkını tamamiyle içine alan bu güzel eser, tevhid dininin masum çehresine uzun çağların yığdığı şüphe ve vehim perdelerini yırtmış, atmış, dinin alnını birçok kuşakların eliyle sürülen siyah lekelerden temizlemişti.

Bununla beraber Şer'iyye Vekili Efendi Hazretleri, daha öz, diğer dillere çevirisi daha kolay bir ikinci eserin kaleme alınmasını âcizlerine teklif buyurdular. Bunun üzerine Allah'a tevekkül ederek işe başladım. Eserimde, sorulan soruların sınırı dışına çıkacak değilim. Yalnız ilerideki bahislerin anlaşılmasını kolaylaştıracağı için ayrıca bir girişe lüzum gördüm.

Sorular şunlardır:

1) İslâm dini nedir?

2) Bu din, düşünce ve hayata neler veriyor?

3) Zamanımızın çeşitli bunalımlarını nasıl tedavi ediyor?

4) Dünyayı gerek daha iyi, gerek daha kötü bir biçimde çeviren siyasî ve mâ'nevî güçlere ne diyor?

Ankara: **Abdülâziz Çaviş**

RAHMAN VE RAHÎM ALLAH'IN ADİYLE

GİRİŞ

İslâm dininin mahiyeti (neliği) ile düşünce hayatı ve dış hayat alanlarındaki etkilerini incelemeden önce, insanlık dünyasının, Hz. Muhammed'in peygamberliği sırasındaki durumu üzerine bir göz atmak pek yerinde olacaktır. Ancak biz, bu insanlık dünyası deyimiyle yalnız Arap Yarımadası'nda oturan milletlerle bunların doğusunda, kuzeyinde, batısında oturarak bunlarla siyasî olan ve siyasî olmıyan ilişkileri bulunan toplumları kasdetmekteyiz.

Dinler ve ruhsal durumlar: Bilinmektedir ki insan, hareketlerinde doğru yolu bulmak ve hayır ile şerri ayıran sınırları seçerek başkalarının haklarını çiğnememek ve toplumun yararlarını kişisel yararına kurban etmemek için, akıl nimetiyle yaratılmıştır. Ancak insanın sırf maddî ve hayvanî olan kısmı —ki iki temel unsurundan birini teşkil etmektedir— çok defalar kendisinin ruhsal unsuruna galip geliyor ve o zaman insan iradesi önünde birçok yollar ayrılıyor; başka deyişle hukukun alanını, sınırlarını gösteren işaretler yıkılıyor; faziletin yolları, izleri siliniyor; artık adaleti, insafı temin hususunda akıl bir varlık gösteremez oluyor. İnsanlar, kudret, servet bakımından farklı oldukça bunları birbirine saldırmaktan menedecek geçerli bir güç kalmıyor. O zaman güçlü, zayıfın üzerine çullanıyor; zengin fakire hakim oluyor. İnsanlık, maddeye ve arzularına tapındıkça, insan ruhunun amacı olan faziletten gaflet etmiş; kuvvetliler kanunun takibinden emin oldukça, âcizlerin bütün haklarını kendileri için helâl tanımış ve o biçarelerin zararına olarak maddî, kişisel bütün arzularını tatmin hususunda merhamet, adalet namına hiçbir duyguya boyun eğmemiş. İşte insanın ortaya çıkışından beri yeryüzünü dolduran zülümlerin ve insan oğullarından

bir kısmının ötekine saldırmasının sırrı budur ki daha fazla açıklamaya, bu girişimizin müsaadesi yoktur. Bu hususta fazla izahat için psikoloji ve ahlâk kitaplarına bakmak gerekir.

Beşer fertlerinin birbirine saldırısı yüzünden âcizlerin felâketi artıyor; zulüm yangınları, fertler arasındaki karşılıklı hukuk sınırlarını gösteren işaretleri yakıp yıkıyor; neticede ise mallar, canlar, namuslar mübah oluyor. İşte bu acı sonucun gerçekleşmesi üzerinedir ki insanlık, bütün acılarının, bütün sefaletinin kaynağı kesilen şu maddeden başka bir tanrıya ihtiyaç duymaya başlıyor. Kendilerini, kuşatılmış bulundukları bunalımdan kurtaracak bir kurtarıcı, mutluluk alanına doğru çıkaracak bir mürşid görebilmek için boyunlar uzanıyor, gözler olanak ufuklarını süzmeğe başlıyor.

Hikmet sahibi yaratıcının ezelî kanunu, o suretle geçmektedir ki herhangi ümmetin başı sıkılır, fertler arasında fitneler, fesatlar çoğalırsa içlerine bir elçi, yahut bir peygamber, yahut sonucun korkunçluğunu anlatacak bir müceddid (ıslâhatçı) gönderilir. İnsanın yeryüzünde görünüşünden beri, hal böyle devam etmiştir; dünyanın sonuna kadar da aynı yolu izliyecektir.

Bu peygamberlerle bu müceddidlerin ortaya çıkışından maksat, bozulan işleri düzeltmek; çığırından çıkan ahlâkı yola getirmek, düşüş içinde çırpınan ruhları yükseltmektir; başka hiçbir şey değildir. Ancak bunlardan bir kısmı sınırlı ve belirli milletlerin, sınırlı ve belirli dertlerine karşı, yine sınırlı çarelerle gönderilmiştir; Salih ve Hud (ikisine de selâm olsun) ile İsrailoğulları peygamberlerinin birçokları gibi.

Bir kısmı da insanları, hayvanî arzulardan alakoymak ve bütün günâhların başı olan ihtirastan kurtarmak için gelmiştir ki İsa (selâm ona), bunlardandır. Evet Hz. Mesih, medenî kanunlara, meşrutî düzenlere sahip bir toplum içinde ortaya çıkmıştı. Yalnız bu toplum, şehvetlerinin esiri kesilmişti, hayvanî hırslardan başka hiçbir zevk ile oyalanamıyordu. Hz. İsa, yahudilerin içinden öyle bir zamanda ortaya çıkmıştı ki tefecilik, insanlığın kanını kurutmuştu. Halk ise Allah'ı bırakıp hahamlarına tapınıyordu. Evet Hz. İsa, Yahudilerle komşuları bulunan toplumların arasından öyle bir zamanda ortaya çıktı ki bütün akrabalık bağları tarümar olmuş, ahlâk kokuşmuş, hayvanlar gibi yeyip içmekten başka hayatın hiçbir tadı kalmamıştı. Yürekler din duygusu, vicdan kaygusu gibi etkili güçlerden büsbütün yoksun idi. Bunun için haram olan şeyler alabil-

diğine sürüm bulmuş; merhamet, şefkat eğilimleri ise tamamiyle silinmişti.

İşte insanları dünyadan ve dünya menfaatinden şiddetle soğutmak için Meryem oğlu İsa'nın çeşit çeşit usullere başvurduğu, nefislerdeki azgınlığı giderecek, kimsesizlere, çocuklara, hasılı bütün çaresizlere karşı yumuşak davranılmasını öğütliyecek birtakım meseller ve hikâyeler anlattığı zaman, ümmeti bu durumda idi. Onun için hıristiyanlık, bütün yahudilerle Romalıların kalblerine hakim kesilen maddiyata karşı savaş ilânı için gelmişti. Bunun içindir ki Hz. İsa'nın peygamberliği, yalnız nefsi emmareye (bayağı arzuları buyuran nefse) ait kısmına öz kaldı; daha ötesine geçmedi.

İdarî kanun ve nizamlara gelince bunları "Kayser" e biraktı. Allah hakkı adına ise, varlığı gerekli olan Yüce Yaratıcının vicdanlar üzerindeki haklarını istemekle yetindi. Bir de imân ve ibâdetle Allah'ı birlemeğe çağırdı. Sonra kitap ehli olan Yahudilere, din adamlarını tanrı edindiklerinden ve İbrahim ve İsmail adına heykeller diktiklerinden dolayı, tıpkı İslâm dini gibi uyarılarda bulundu. Nitekim Yakup Kuyusunda Samirî kadına şu sözleri söylemişti: "Artık sadık kulların, Allah'a ihlâs ve doğrulukla ibâdet edecekleri zaman gelmiştir ki o da bu zamandır."

Gerçekten bugünkü hıristiyan mezheplerinden bir kısmı Sen Paul'ün dinidir. Yoksa İsa'nın dini değildir. Ve bunun içindir ki yarı yarıya putataparlıktır. Çünkü Sen Paul, Yahudi olmakla beraber aldığı terbiyede, İskenderiye felsefesiyle bulaşık Yunan putataparlığı vardı. İşte bu ruhtur ki Sen Paul'ün Romalılar içine sokulabilmesi için yol açmıştır. Çünkü berikiler o zamanki putataparlıklariyle, üç uknum inancı arasında, eski dinlerine zıt bir şey göremiyorlardı.

Hz. İsa, sevgi esası üzerine dayalı bir ahlâk düzeltmesiyle yetindi. Bununla beraber hayır ile şerrin sınırlarını gösterir, yapması yahut kaçınması zaruri hareketleri bildirir bir ahlâk anayasası tebliğ etmedi. Aynı zamanda Yüce Allah'a tazarru' ve amelî ibâdet için belirli bir şekil göstermedi. İlâhî inançlar konusunda ise hiçbir şey söylemedi. Şu kadar ki yeryüzünde biraz daha kalaydı, peygamberlik süresi böyle üç yıla inhisar etmiyeydi, elbette ümmetini din başkanlarının keyfine bırakmazdı. O din başkanlarının ki din işini kendilerine öz görerek inançları, vicdana ait şeyleri, ibâdet biçimlerini tespit etme kapitülâsyonlarını başkasına vermediler. Sonra

Eski Ahid, Yeni Ahid kitaplarının tefsirini, ve ister yararlı, ister zararlı olsun kilisenin herhangi bir emrine karşı münakaşayı kesin surette yasakladılar.

Hasılı Hz. İsa, arkada kalanlar için geniş bir boşluk bırakarak gitti ve kendinden sonra gelen din başkanları, o boşluğu öyle bir biçimde doldurdu ki dehşeti yalnız hıristiyan milletleri inletmekle kalmadı; asırlarca bütün insanlık dünyasının zararına sebeboldu. Şayet özellikle onsekizinci, ondokuzuncu asırlarda birbirini izliyen ihtilâller, inkılâplar olmasaydı, ne Avrupalı, ne de başkası için din başkanlarının mezaliminden kurtularak mutluluk yüzünü görmek aslâ nasib olmayacaktı.

Hz. İsa'dan birkaç asır önce Hindistan'da Buda çıktı; Çin'de Konfüçyüs meydana çıktı; daha sonra da bir peygamber bunalımı üzerine Yahudilerin içinden Meryem oğlu İsa dünyaya geldi. Bunlar ümmetlerinin bozulmuş ahlâkını düzeltecek; aradaki dağılmış bağları bağlayacak; katılaşmış yürekleri yumuşatacak; kâh ümit, kâh korku vererek, kâh tehdid edip kâh müjdeliyerek azgın nefisleri yola yatıştıracaktı. Bir de azimleri bitiren, kafaları düşünemez hale getiren, vicdanları karartan, hayatı çirkin bir kılığa sokan hayvansal şehvetlerden ortalığı temizliyecekti.

Hz. İsa'nın doğumundan altı asır kadar sonra da ansızın Hira mağarasından yükselen şu ses bütün uzayları inletti: "Lâilâhe illâllah Muhammedun Rasulûllah"

İslâmın peygamberi Abdullah oğlu Muhammed. Mekke'de ortaya çıktı. Çünkü sonucun korkunçluğunu kendi en yakın akrabasına anlatmakla görevine başlayacaktı; ve bütün insanlara şu gerçeği bildirecekti: Allah katında bir din vardır, o da İslâm'dır. İnanıp iyi işler yapanlara Cenâb-ı Hak söz veriyor ki önce gelip geçenler gibi onları da mutlaka yeryüzüne sahip kılacak ve ebedî dinleri olmasına ezelden memnun olduğu İslâm'ı kendileri için muhakkak destekleyip güçlendirecektir.

Peygamber ortaya çıktığı zaman Arap Yarımadasının, hattâ bütün dünyanın insanları hayvansal heveslerinin mahkûmu, putataparlığın tutsağı, hurafelerin kölesiydi. Bir taraftan da harb ve darb (vurma - kırma) ile ezilip duruyordu. Rezillikler sürüm bulmuş, adaletin bütün etkenlikleri yıkılmış, halk her yerde haç - sahiplerinin, kumandanların, din adamlarının yağma ettiği orta malından başka bir şey değildi.

Peygamber ortaya çıktığı zaman insanlık taşlara, ağaçlara, hayvanlara, ölülere tapıyordu. Bu tanrı sürüleri karşısında yüzler, korku rengi bağlar, alınlar saygı secdesine kapanırdı; kendilerinden âciz iken onların rızalarını isterlerdi; kendilerinden zavallı iken bunlara dileklerini arz ederlerdi. İşitmiyen, anlamıyan, hayrı şerri dokunmak olanağı olmıyan bu yığın yığın cansız eşyaya yalvarılır, yakarılır, yardımları, merhametleri beklenirdi.

İşte bu toplumlarla çevrelerinde bulunan ve tahriflerle, çeşit çeşit bid'atlerle dinlerini çığırından çıkaran kitap ehline idi ki Mekke peygamberi hidayet getirmiş, müslümanlığı getirmişti.

Müteassıp misyonerlerden birçoğunun iddiasına göre müslümanlık fikirsiz, düşüncesiz, iradesiz, hasılı körü körüne bir boyun eğme imiş! Bunların gözünde müslüman, beyninde hükmedecek aklı, göğsünde amelleri tartacak, hayrı şerri ayıracak vicdanı olmayan cansız heykelden başka bir şey değil! Ama —isterse yine bunların içinden olsun— İslâmın kitabına muttali olanlar pek iyi bilir ki işin gerçeği, müslümanlığın alnını karalayıp insanlığı ondan uzaklaştırmak için ortaya atılan bu gibi şeylerden çok başkadır.

"İslâm", "müslimîn", "esleme" kelimeleri, Allah'ın kitabının birçok âyetlerinde vardır. Kur'ân bu sözcükten kasdettiği anlamı bize gösteriyor. Keşşaf Bakara Sûresindeki ". بلى من أسلم وجهه لله وهو محسن : Hayır iyilik ederek yüzünü Allah'a teslim eden..." âyetinin tefsirinde "Yalnız Allah'ı tanrı bilip hiçbir şeyi O'na ortak koşmıyan" diyor. " اذ قال له ربه أسلم قال أسلمت لرب العالمين : Rabb'ı O'na "İslâm ol' demişti, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum' dedi." (Bakara Sûresi) âyetinde de aynı sözü söylüyor.

Bilinmektedir ki "İslâm ani'ş-şey' ", bir şeyden yüz çevirmek, onu terk etmek demektir. Öyle ise Muhammed, (salât ve selâm ona) in dini olan İslâm da heykellerden, putlardan ve sapıklıkta kalmış sabiîlerin, mecusîlerin, keza kitap ehlinin taptığı diğer şeylerden yüz çevirmektir. Evet Muhammed(salât ve selâm ona) in dini bütün bu tanrıları bırakıp yüzünü, Varlığı Gerekli Olan'a çevirmek ve kendisine yalnız onu Allah bilerek, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamaktır. Muhammed(salât ve selâm ona) in dini, kendisine ibadet olunmak hakkının yalnız Allah'a aid olduğunu ve hiçbir varlığın bu hususta O'na ortak olamıyacağını anlamak ve kabul etmektir.

Bundan dolayı müslümanların geleneğinde, teriminde ve Kur'ân'larının dilinde "İslâm" ve "tevhid" sözcüklerinin ikisi de bir anlama

gelmiş oluyor. Bunun içindir ki İslâm, yalnız Muhammed ümmetinin dini değil, bütün peygamberlerin peygamberliklerinin ruhu, peygamberliklerinin konusu olan İlâhî dindir.

Kur'ân'ı bilenler anlarlar ki: Nasıl " ملة ابيكم ابراهيم هو سميكم المسلمين من قبل : Atanız İbrahim'in dinine uyunuz ki o size önce müslümanlar adını vermişti." (Hac Sûresi: 78), " ان الدين عند الله الاسلام : Allah katında din İslâmdır." (Âli İmran Sûresi: 19) diyor; nasıl " ولكن كان حنيفا مسلما و ماكان من المشركين : (İbrahim ne Yahudi, ne de Hıristiyandı), dosdoğru müslümandı, müşriklerden de değildi." (Âli İmran Sûresi: 67) yüce ifadesiyle İbrahim'in, batıl dinlerden hiçbirine yanaşmaz bir müslüman olduğunu ve hiçbir zaman putataparlardan olmadığını bize anlatıyor. Bundan başka bize İbrahim ile Yakub tarafından oğullarına ne suretle vasiyet edildiğini bildiriyor: "Oğullarım, Allah sizin için dini seçti, öyle ise yalnız ve ancak müslümanlar olarak ölünüz." (Bakara Sûresi: 132)

Yine can vereceği sırada çocuklarına: "Benim arkamdan kime ibadet edeceksiniz?" diyen Yakub'a, oğullarının şu cevabı verdiğini naklediyor: "Senin Tanrın, ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın tanrısı olan bir tek Allâh'a ibâdet edeceğiz, biz O'na teslim olacağız." (Bakara Sûresi: 133)

İşte Abdullah oğlu Muhammed ile bütün öteki peygamberlerin dini olan İslâmın manası. Zaten en önce gelen kilisenin uyduğu din de bu idi. Ancak sonraları çıkan mezhepler tarafından mahvedildi, adı sanı bırakılmadı. Nihayet Avrupa için nur ve hürriyet asrı olan Ondokuzuncu asrın gelmesiyle, tevhid kilisesi yeni bir dirilişe kavuştu. Bu yeni mezhebin İngiltere'ye, Amerika'ya, Finlandiya'ya, Fransa'ya, İtalya'ya dağılan misyonerleri, Kur'ân'ın söylediği Allah'ın birliği inancını yayıyorlar ve Allah'tan başkasına ibadete karşı lânet saçıyorlar.

Demin söylediğimiz o batıl iddiacılara gelince İslâmın esaslarını bilen, tarihini okuyan, sonra hayatın sosyal, siyasal, bilimsel, ahlâkî bütün dallarında bu dinin, aşağıda kısaca bildireceğimiz izlerini takibeden her fert, onların hatâsını, kötü niyetini derhal anlar.

İsrailoğulları Mısır'da putlara, heykellere tapıyordu. Musa Aleyhisselâm, Tur'da Allah ile konuşmasından sonra onların yanlarına döndü ve (Tanrıdan aldığı) levhaları getirdi. Bu levhalar, insanları Tanrı'nın birliğine davet ediyor ve Allah'tan başkasına tapmaktan, başkasını O'na ortak koşmaktan menediyordu. Kanunlara ve hüküm-

lere dair ise yalnız Allah'ın, kendilerine takdir ettiği Ken'ân yurdunu idare edebilmeleri için gerekli olan kısmı içeriyordu. Şayet Hz. Musa, kavminin, Kenânlıları yenmelerine kadar yaşasaydı da Yuşa'ın, Davud'un, Süleyman'ın hükmü altındaki toprakların, kendi hükümranlık sınırına girdiğini görmüş olsaydı bugün Tevrat'ta hukukî, siyasal işlemlere ait birçok hükümler bulunurdu.

Çin'de ortaya çıkan Konfüçyüs'e gelince o da kavminin ihtiyaçlarına uygun birtakım hükümler tebliğ ediyordu. Bundan dolayı hayatın yalnız ahlâkî yönünü düzeltmeğe çalışmakla kalmadı. Evet, Konfüçyüs baktı ki zamanın kumandanları haksızlıkta pek ileri gidiyor; tabiatleri son derecede kaba; vurdukları vergiler altından kalkılamıyacak kadar ağır; zulümleri gittikçe artmakta. Sonra gördü ki halk tabakası fitnelere, tuzaklara eğilimli; hükûmetin tekliflerini yerine getirmemek, siyasal taşkınlık çıkarmak için fırsat gözetiyor... Bunun üzerine fertlerin birbirine karşı merhamet, şefkat ve hayırlı işlerde yardımlaşma duygulariyle duygulu olmaları için ne kadar uğraştı ise, çeşitli tabakalar arasında eşitlik vücuda getirmek, herkes hakkında adaletle işlem yapılması esasını kurmak için de o kadar çalıştı. Sonra halktaki emir sahibine (devlet başkanına) karşı isyan ve hükûmetin emirlerini dinlememe eğilimini kötüledi.

Fakat idarî kanunları var olmakla beraber inançları, ahlâkları bozuk, nefsanî heveslerinin elinde oyuncak olmuş, tamamiyle ihtiraslarına mahkûm toplumlara gelen Budda ve Hz. İsa ile benzerlerine gelince; bunların, ümmetlerine getirdiği en önemli şey, kendilerini dünyadan soğutmaktı. Dünyanın lezzetlerinden, ihtiraslarından kaçmadıkça kurtuluş bulunamıyacağını söylüyorlardı. İnsanları ruhbanlığa teşvik ettiler. Onlara tekkeler, kiliseler açtılar. Kâh husyeleri burarak üreme organını muattal bırakmayı, kâh aç durmak suretiyle aklî ve bedenî güçleri bitirmeyi tavsiyede bulundular.

Kuşkusuz bu davetçilerin, bu mürşidlerin şu tarzdaki emirler ve öğretilerle gelmesi, çeşit çeşit rezaletler içinde yüzen ümmetlerinin uyanması için bir ceza idi. Evet, bu ümmetler, şehvetlerin bataklığına gömülmüş, yıllarca, ömürlerce sırf hayvanî hevesleriyle uğraşıyorlardı. Bir halde ki pislik içinde geçirdikleri en bayağı bir yaşantı, kendilerini unutturmuş, dünyada şeref namına, izzet namına, utanma namına ne kadar insanî duygu varsa hepsini yüreklerinden silip süpürerek herifleri hayvanlar sınıfına katmıştı.

Onun için bunlara gelecek davette medenî, bayındır bir gaye, bir maksat olamıyacağı gibi, aynı davet çevrelerindeki diğer toplumlara

şamil de olamazdı. Yoksa neslin kesilmesini, imarın yok olmasını doğururdu; dünya baştan başa harabolurdu.

İşte Hakk'ın yaratışta cereyan eden ezelî âdeti böyle: Toplumlara gelen uyarıcı, o toplumun ihtiyaçlarına uygun, ıslahını garanti eden bir şeriat getiriyor. Demek peygamberimizin de gerek toplumuna, gerek çevrelerindeki toplumlara kendi durumlarının gerektirdiği kanunları, yasaları, ahlâkı getirmesi ilk defa görülmüş bir şey değildi.

Hz. Muhammed'in çıktığı sırada insanlığın durumu, yukarıdan beri söylediğimiz gibi idi. Onun için hayatın bütün programlarını düzeltecek çareler getirdi:

Bir din getirdi ki Yaratıcıyı birliyor, şirkin bütün şekillerine, bütün lekelerine karşı savaş açıyordu. Ahlâkın, siyasetin, kanunların, sosyal sorunların içinden öylelerini getirdi ki insanların nefsine izzet, ruhuna temizlik, işlemlerine düzgünlük verdi. Ümmetini ifrat ile tefritten (aşırı gitmeden, geri kalmadan) uzak, en mu'tedil bir orta ümmet durumuna yüceltti. Ne öyle güç, sıkıntılı bir yığın teklifler altında ezdi, ne de önceki ümmetleri bitiren aşırı zevkler ve hevesler arkasından koşturarak fesada verdi.

Araplara gelince eskiden beri boyun eğdikleri iç ve dış birtakım etkenler, bunların din ve ahlâk itibariyle çeşitli kabilelere ayrılmalarını ve düşünce, gelenek, siyaset bakımlarından da birbirlerinden farklı olmalarını gerektirmişti.

Araplar İranlılara, Romalılara, Yahudilere, Âsurilere, Babillilere, Sabiilere ve o zaman var olan hıristiyan fırkalara komşu bulunuyorlardı. Sonra, senenin aylarında genel panayırlar kurulmaya başladı ki Yarımadanın her tarafından, yakın, uzak bu panayırların hepsine akın akın halk gelirdi. İşte Bahreyn'deki Hecer, Muşakkar, Şihr ve Yemen'deki Uman, San'a, sonra Hadramavt, Zilhicaz ile Mekke yakınındaki Mucenne ve Nahle ile Tâif arasındaki Ukâz, bunlardandır.

Araplar, komşuları bulunan toplumlarla karışmakta oldukları gibi her yandan panayırlarına gelen çeşitli ümmetlerle ilişki halinde idiler. Bundan dolayı bütün bu toplumların inançları, dinleri, ahlâkı, gelenekleri, hurafeleri, kâhinlikleri, mevsimleri, bayramları, hasılı eksiklikleri, hünerleri kendilerine geçmişti.

Yahudiler zaman zaman dûçar oldukları işkencelerle mezalim yüzünden Arap Yarımadasına göç etmişlerdi. Onun için Himyer, Kinane, Hars ibn Kâ'b Oğulları, Kinde ve diğer kabilelerde Yahudilik

görülür. Sonraları çıkan hıristiyanlık, Arap memleketlerine sokularak Rebia, Gassan ile Kudâa ve Necran'ın bazı kısımlarına girdi. Mecusilik, İranlılarla komşu bulunan Temim kabilesine yayıldı. Daha sonra putataparlığın her türlüsü Arapların içinde şayi oldu.

Hasılı İslâmın ortaya çıkışından önce Arap Yarımadası'nda sabiiler, putataparlar, Seneviyyeler, Mecusiler, Yahudiler, Hıristiyanlarla güneşe, aya, meleklere, ruhlara, hayvanlara, bitkilere, cansızlara tapanlar bulunuyordu.

Tevhide gelince bu inanç, Kus ibn Saide ile Züheyr ibn Sülmâ gibi pek sınırlı birkaç kişiye inhisar ediyordu. Bu azınlığın dışında görülen tevhid inancı, putataparlık ile sabiilik lekelerinden uzak kalamıyordu: Bunlar putlara, heykellere, meleklere tapıyor ve bu ibadetin Allah'a yaklaşmaya yardımcı olacağına inanıyorlardı.

Öte taraftan Arap memleketleri, düşünce hürriyeti diyarı idi. Onun için başka memleketlerde tazyik görenlerin tek sığınacak yeri kesilmişti. Bu mültecilerin bir kısmı siyasal nedenlerden dolayı geliyordu: Yahudiler bu zümredendir. Diğer bir kısmı da dînî sebeplerin etkisiyle göç ediyordu: Marcion (Marsiyon)[1]un mezhebine bağlı olarak Rum ve Roma kiliselerine muhalefette bulunan bazı hıristiyan topluluklar gibi. Marsiyoniler Luka İncili ile Sen Paul'ün İshahından bir kısmı istisna edilirse geri kalan İncillerin Hz. İsa'ya mal edilmesinin doğru olmadığı kanısındadırlar. Yine o tarihî gecede Hz. İsa'nın asıldığını inkâr ile, yerine başkasının asıldığını kabul hususunda Marsiyonilere uyan Valentini[2] de bu mültecilerdendi.

Araplarda heykellerle putlar gittikçe çoğaldı. Bunlar için hizmetçiler, kâhinler tayin edildi, birçok tapınaklar vücuda getirildi. Bununla beraber bütün Arap memleketleri içinde Mekke'den başkası, herkesin birden saygısını kazanamamıştı. Çünkü Araplar dinlerinin, geleneklerinin ihtilâfı ve fikirlerinin, inançlarının çeşitliliği ile beraber her yıl Yarımadanın dört tarafından hac için Mekke'ye gelirler,

---

(1) Marcion: Sinop'lu zengin bir gemici idi, paganizmden ihtida edip hıristiyan olmuş ve M.S. 140 tarihlerinde Roma'ya gelmiştir. Orada mevcut İncillere yabancı şeyler karıştırıldığını ileri sürerek katolik kilisesinden ayrılıp dualisme dayanan kendi mezhebini kurmuştur. Ona göre muharref İncilleri bırakıp Hz. İsa'nın İnciline ve onun Paul tarafından tefsirine sarılmak lazımdır. S.A. (Encylopedlia Britanica'dan Bk. Marcion maddesi)

(2) Aslında; "Lavantini" şeklindedir. Doğrusu Valentini olmalıdır. Aziz Valentine nispet edilen Gnostisizme dayalı bir hıristiyan mezhebidir. S.A.

oradaki çeşitli tanrılara kurbanlar keserler ve yerleşmiş bulunan merasim ve ibadetleri yaparlardı. İşte İbrahim (selâm ona), Kâ'be'yi kurarak oğlu İsmail (selâm ona) in orada yerleştiği günden beri Mekke bu durumda idi. Bundan başka Yahudilerle Sabiiler de Kâ'be'ye saygı göstererek kurbanlar keserlerdi.

Sonra içinde, yahut çevresinde Kâ'be'ler, Hacer-i Esved'ler, ve Uzzâ, Menat, Lât[3] gibi bütün Arapların saygı gösterdiği heykeller, putlar bulunmak itibariyle Mekke, Arap memleketlerinin en kutsalı olduğu gibi civarında büyük büyük panayırlar kurulduğu için de ekonomik değeri pek büyük idi. Her taraftan mal almak, yahut ticaret yapmak kasdiyle insanlar buraya koşar gelirdi Panayırlar dağılınca bu gelen halk, merasim ve ibadetlerle, sonra bu panayırları takibeden hac günlerinde ne gibi işler âdet ise onunla uğraşırlardı.

Bu panayırlar yüzünden Mekke'ye nasıl bir yandan akın akın seyirciler, toplum toplum alıcılar, satıcılar, küme küme ibadet edenler, zahidler, bölük bölük şairler, hatipler, yığın yığın davacılar, hakemler gelirse; öte yandan da —zamanımızın ticaret ve sanayi sergilerinde olduğu gibi— sayısız zina edenler, hesapsız fahişeler, sınırsız ayyaşlar, sonsuz kumarbazlar toplanır; hasılı Rum memleketlerinin, Suriye'nin, Yarımadanın çengi, rakkase, şarkıcı adı altında ne kadar şıllığı varsa hepsi birikirdi.

Hülâsa İslâmın çıkışından önce Arap Yarımadası bütün dinlerin, geleneklerin, mezheplerin, törelerin, hurafelerin, kötü işlerin sergisi idi.

İşte bir bu renk renk aykırılıklar, bir de Arabın özelliklerinden olan ırkçılık yüzünden iç savaşların ardı arası kesilmiyordu. Felâketin büyüğü: Bunların birtakımı Kisraya, birtakımı da Kaysere tabi idi.

Gassaniler, Hz. Peygamber'in peygamberliği zamanında İstanbul Kayserini, Yarımada ise İran hükümdarı Hüsrev'i tanıyordu. Galip tarafı tutan Iraklılar ise kâh Kisranın, kâh Kayserin adamı idi. Hicaz badiyesi ile Arap Yarımadasının göbeğine gelince bunlar resmen Hîre kırallarına bağlı oldukları ve görünüşte İran hâkimiyetini tanıdıkları halde yurtlarında tamamiyle bağımsız yaşıyorlardı, üzerlerinde kimsenin hükmü yoktu.

---

(3) Uzza: Mekkelilerin, Menat: Medinelilerin, Lât: Taiflilerin tanrısı idi.

İşte doğu ile batının iki devleti arasındaki sürekli yarışlar, o bir zaman eksilmiyen siyasî öfkeler, kinler her birinin doğrudan doğruya hâkimiyeti, yahut nüfuzu altında bulunan Arapları rahat bırakmıyordu; harbde de, sulhte de o zavallıları arkalarından sürükleyip götürüyordu. Bu hal Arap Yarımadasını yıllarca kasıp kavuran o müthiş felâketin en belli başlı kaynaklarından idi.

Zaten doğrudan doğruya kendi aralarındaki dinî ihtilâflar ile eski ırkçılıkları, ötedenberi memleketlerini yabancıların ardı arası kesilmiyen akınlarına maruz bulunduruyordu. Asuriler, Babilliler, Romalılar, Yunanlılar, Habeşliler, İranlılar fırsat buldukça saldırarak yurdun bir parçasını koparıp götürüyor, ahaliye ise tarihin şahid olduğu üzre işkencenin, zulmün her türlüsü reva görülüyordu.

Araplar eskidenberi aralarındaki kap kara günleriyle, kıp kızıl baskınlariyle şöhret almışlardı. Hayatları dehşetli bir iç savaş içinde geçerdi. Kafalar biçilir, ruhlar sökülür, yeryüzü masum kaniyle boyanır dururdu. Hem bu feci olaylara çok zamanlar öyle boş şeyler sebeb olurdu ki arada cahillikle eksik eğitim olmasa bunların, Cenabı Hak tarafından güzel yaratılan ve yaratıkların birçoğuna üstün kılınan insanlığın, bir damla kanının dökülmesini gerektirecek kadar önemi yoktu.

Kuleyb ibn Vail kendi sürüleri arasında yabancı bir dişi deve görür ki Besus adında bir kadının malı imiş. Hayvanın üzerine ok atarak memesini yaralar. Bunun üzerine Bekr Oğullariyle Tağlib Oğulları arasında yıllarca süren müthiş bir vuruşma başlar. İki taraftan o kadar çok adam ölür ki bu kabilelerin de evvelce nesilleri kesilmiş, ortadan kalkmış toplumlar sırasına geçmesine ramak kalır.

Hz. Peygamber Efendimiz, son Ficar savaşında hazır bulunmuşlardı. O zaman henüz ondört yaşlarında idiler ve düşman tarafından atılan okları toplayıp, amcalarına verirlerdi. Tarih uzun yıllar süren bu savaşın ne feci safhalarını kaydediyor! Ekinleri kasmış kavurmuş, hayvanları kökünden kesmiş, insanların yarısını toprağa sermiş, yarısını da köle etmişti. Kureyş, Kinane, Hevazin kabileleri tamamiyle bu harbe karıştılar. Sebebi ise şu idi:

Urvetu'r-Rical, Hîre Kıralı Nu'man ibn Munzir'in huzurunda Barad ibn Kays'i tahkir eder. Dışarı çıkınca Barad, Urve'nin arkasından giderek yolda ansızın kendisini öldürür. İşte bu vaka, katil ile maktulün kabileleri ve müttefikleri arasında sınırsız, hesapsız sa-

vaşların başlangıcı olur. Bu savaşlar şayet iki taraftan birinin kesin zaferi ile sonuçlanmazsa rakipler silâhlarını, adamlarını çoğaltarak tekrar imtihan meydanına atılırdı. Galebenin gerçekleşmesi halinde ise yenilenlerin ne malı, ne canı, ne hürriyeti, hiçbir şeyi kalmazdı.

Arap Yarımadasına Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik girdi, hem asırlarca kaldı. Fakat ne ehalisinin ahlâkına zerre kadar düzelme sağladı, ne de bu azgın nefisleri yatiştırmayı, bu katı yürekleri yumuşatmayı başarabildi. Sebebi de bu dinlerin ve ihtiva ettikleri mezhezlerin, ancak kabuk tabakalariyle, görünüşte birtakım âyinleri dışında hiçbir yanı, Araplara geçmemişti. Çünkü hicretle gelen komşu milletler, Yarımadanın en verimli, en bereketli yönlerini istilâdan başka bir şey düşünmüyordu. Nerde ırmaklar, pınarlar, bereketli vahalar varsa oraya konuyorlardı. Evet, Yahudiliğin, Hıristiyanlığın, Mecusiliğin gelip de Arap Yarımadasının nerelerine konduğunu inceliyenler bu gerçeği bilirler.

Sonra, söz konusu olan dinler ile bunların dalları, Araplara putataparlıkla bulaşık olarak gelmişti: Yahudilik İbrâhim'in, İsmail'in heykelleriyle zebîhanın (kurbanlık koçun) heykelini, hahamların ve rahiplerin resimlerini, heykellerini ve Allah'a ortak tuttukları İsrail Oğulları peygamberlerinin heykellerini beraber getirmişti. Hıristiyanlık ise hülûlü (Allah'ın insan olan İsa'ya girmesi) ile, üçlemesiyle, ruhlar üzerindeki mutlak istibdadı ile gelmişti. İranlılarda Zoroastre (Zerdüşt) Mecusiliği, özü olmayan bir yığın kabuktu, ruhsuz bir alay merasimden başka bir şey getirmemişti.

Bu mültecilerden Roma, İran, Babil kanunlarına vukufu olanlar da, Arap Yarımadası halkını düzenli bir hayata alıştırmak, yahut kendi milletlerinin refahına hizmet etmiş kanunlar ve sosyal düzenleri bunlara beğendirip kabul ettirmek yönünü hiç düşünmezlerdi. Aksine yerlilerin içine dağıldıktan biraz sonra, cahillik tufanına gömülür ve mahallî taşkına tutulurlardı. Onun için Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimizin peygamberliği zamanlarında bunların durumu, sosyal, adlî, medenî işleri bakımından komşuları bulunan putataparlardan pek az farklı idi. Zaten çoklarının, Arap Yarımadası içlerine sığınması, ya zaman zaman yurtlarını yağmaya veren toplumların zulmünden kurtulmak, yahut ocaklarının bir köşesinde gönül huzuru ve vicdan güvenliği ile mutluluk rahatını kendilerine haram eden dinî baskılardan kaçmak içindi.

Sonra bu mültecilerin arasında o aralık İran'ın idareye, Roma'nın kiliseye ait bilinen düzenleri yüzünden sosyalist yahut eşitlikçi

düşüncelere taraftar olanlar da bulunuyordu. İşte böyleleri de mallarını, canlarını Arap Yarımadasına atıyordu. Çünkü Arap Yarımadası tek hürriyet vatanı, daha doğrusu bir sosyal eşitlik yurdu idi.

Arap Yarımadasında medenî ve sosyal kanunlar olmaması yüzünden, fertler arasında karşılıklı zulümler çoğalarak biribirini zarara sokan çeşit çeşit işlemler meydan aldığı gibi, bu didişmelerin devamı sebebiyle de merhamet azalmış, yardımlaşma ortadan kalkmış, yürekler putlara kurban yerine insan boğazlıyacak derecelerde katılaşmıştı.

Evet kızları diri diri gömmek, zaruret (fakirlik) korkusiyle evlât öldürmek hususundaki mezhepler, çeşitli olmakla beraber bu töre özellikle Temim, Kinde ve diğer kabileler arasında ta İslâmın ortaya çıkışına kadar sürmüştü. Kadının mertebesi ine ine hayvanlar derekesini, alınıp satılan cansız eşya düzeyini bulmuştu.

Bunlarda buyu'-i husât, buyû'-i mülâmese vardı ki her ikisi de oklarla oynanan kumardan başka bir şey değildi[4]. Bunlarda kadın, miras yoliyle intikal eder bir eşya idi. Hattâ insan, ölen babasının karısına, yani üvey annesine varis olurdu. Bunlarda istibda' nikâhı, hizlân nikâhı, cemi' nikâhı, bedel nikâhı vardı.

Bunlarda açık fuhuş vardı. Bunlarda kumar vardı; öyle kat kat faiz vardı ki evlerde bereket komaz, aileleri harabeder bırakırdı[5]. Bunlarda yetimlerin malını soymak, zengin kadınları zorla almak vardı. Bunlarda golyabânî, anka, umacı, hâme[6], safer[7] gibi şeylerle edebî ve tarihî eserlerin bildirdiği diğer bir sürü bozuk, hurafe inançlar vardı.

Hasılı Arap Yarımadasında zulümler, rezaletler, hurafeler, siyasî, dinî karışıklıklar o dereceyi bulmuştu ki herkes bu hale mutlaka bir son verilmek gerektiğini hissediyordu. Fakat mademki içlerine yahudilik ve hıristiyanlık gibi gökten gelen dinlerin girmesi bile aradaki ayrılıkları, karışıklıkları artırmaktan başka bir sonuç vermemişti; artık kim kalkacak da fikrî, edebî, dinî, sosyal, siyasî

(4) Devmetu'l-Cendel ve Şihr panayırında.

(5) Muşakkar panayırında.

(6) İntikamı alınmayan maktulün ruhu baykuş şeklin girerek "bana su verin, bana su verin" diye bağırırmış.

(7) İnsanın karnına giren hayalî bir yılandır.

bütün bu işleri düzeltmeğe son derecede ihtiyaç arz eden bu toplumların elinden tutabilecekti?

Evet, zaman zaman çeşitli kabileler içinden çıkan şairlerle hatiplerden bazıları, düzeltme fikriyle ortaya çıkarak hıristiyanların kendilerine telkin ettiği genel öğütleri, kısa va'zları halka söylüyorlardı. Fakat sapıklık içindeki nefisleri yola getirmek, rezil töreleri ortadan kaldırmak hususunda bunların pek az etkisi oluyordu.

Zaten demin saydığımız sebeplerden başka tarihin de bildirdiği gibi artık hayatının sonuna yaklaşan Kisra ve Kayser imparatorluklarının temelinden sarsılması ve gerek bu hükûmetleri, gerek tâbiiyyetleri altındaki ümmetleri tutan temellerin, bağların yaralanması yüzündendir ki Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimizin peygamberliklerinden önceki asır, bütün ahlâkî ve sosyal hastalıkların, tüm siyasal karışıklıkların son şiddetiyle hüküm sürdüğü müstesna bir devir idi. Bunun için Arap Yarımadasında Kus ibn Sâide, Amr ibn Kulsum, Ubeyd ibn al-Abras, Adiy ibn Zeyd, Lebid ibn Rebia, Züheyr ibn Sülmâ gibi ıslâhat fikriyle meydana çıkan şairler ve hatipler çoğalmıştı. Ne fayda ki muhiti (ortamı) kemiren illetler, şairlerin kafiyesiyle, hatiplerin sec'iyle savuşup gidecek takımdan değildi. Çok esaslı bir tedaviye ihtiyaç vardı.

Arap Yarımadasının yalnız yerlileri değil, komşuları olup da cehalette, zulümde, karışıklıkta onlara katılan bütün diğer ümmetler, kendilerinin sapıklık içinde bunalmış beyinlerini yola getirecek bir mürşide, fesada varmış ruhlarını tasfiye edecek (arıtacak) yol gösteren bir müceddide, hasılı erkeklerin kanını, kızların hayatını bağışlar, umumun işlemlerini düzeltir ve fertlerin birbirine saldırmasına engel olur surette hükümler ve sınırlar koyacak bir şeriatçiye ne kadar muhtaç iseler; basiretlerini açacak ilme, seviyelerini yükseltecek irfan ve edebe, sonra kadınlığı o cahiliyet asrının gereği olarak düştüğü alçaklık düzeyinden çıkaracak bir şeriate o kadar ihtiyaçları vardı.

Bununla beraber deminden beri söylediğim sözlerden, "İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nda fâzilet adına bir şey yoktu" mânâsı anlaşılmamalı. Araplar eskiden beri birçok güzel ahlâk ile, birçok yüksek niteliklerle anılmıştı. Evet, kerem, vefa, sebat, hakları koruma, ahde saygı, şehamet (yiğitlik), kahramanlık gibi seciyeler, bu toplumun özelliklerinden idi. Ancak her biri başlı başına birer fazilet teşkil eden bu özellikler de, doğal sınırı geçilen her şey gibi, zıd-

dına dönüşürdü. Bunun da sebebi hayırla şerrin, hikmetle abes (gereksiz) in ayırıcı sınırını gösterir ahlâkî yasaların ve öğretilerin yokluğundan başka bir şey değildi.

İran ile Rum memleketlerinin, Muhammed'in peygamberliği devrindeki haline gelince, bütün hüküm ve nüfuz, önce Kisra ile Kayser'in, sonra bunları kuşatan saray halkı ile bendegâhının (hizmetlilerin), daha sonra köy ağalariyle eşrafın, bir de büyük çiftlik sahipleriyle din adamlarının elinde idi. Halkın özellikle rençber ve çiftçi kısmı ise, ekip biçtiği toprak ile o toprağın üstündeki demirbaş hayvanlardan farklı değildi.

Avrupa'nın o zamanki durumunu göz önüne getirecek olursak, şu iki memleketten daha elverişli olmadığını görürüz. Çünkü Gotlar gibi, Vandallar gibi, Hunlar (Cermenler) gibi barbar toplumların sürekli akınları yüzünden, meydanda bayındır eserler adına bir şey kalmamıştı. Roma medeniyetinin bütün anıtlarını söküp söküp atmışlardı. Bunun için özellikle Roma'nın düşüşünden sonralarına, milâdî beşinci kırkın ortalarına doğru halk, son derecede perişan idi. Hele papalardan birtakımın, pek de az sürmiyen bir zaman zarfında ruhanî, cismanî, her iki saltanatı kendilerinde toplaması, meydandaki felâketi tehammüllerin üstüne çıkarmıştı.

Avrupa'daki insanlar, bu yüzden son derecede talihsiz idi. Halk, aristokratların, şövalyelerin, kilise adamlarının elinde, barbarların kıralları arasında cansız eşya gibi, dilsiz hayvan gibi elden ele dolaşırdı. Bunlar ya alınır satılır köle olurdu; yahut köleden farkı, satılmamaktan ibaret hizmetçiler sırasına girerdi. Bununla beraber efendilerine, büyüklerine bağlı olmak hususunda bütün halk, birbirinin aynı idi. İtaat dışına çıkmak, hiçbir emre karşı isyanda bulunmak hatıra gelmediği gibi, kimseye efendisini seçmek hakkı da verilmiş değildi. Şu kadar ki bazı barbar memleketlerinde ilk efendilerine belirli bir kurtuluş fidyesi vermek şartiyle bu hizmetkâr tabakasına diğer kapılara kapılanabilme hakkı lûtfedilmişti.

Sonra başındaki âmirlere ağır ağır vergiler ödemedikçe hiçbir fert için toprak gibi, akar gibi şeylere sahibolmak, yahut varis olmak imkânı yoktu. Bundan başka kiliseye öşrünü (1/10 nunu), hakime yarım öşrünü 1/20), diğerlerine de ait olan hisseleri vermeden, kimse yetiştirdiği mahsülden yararlanamazdı. Kimse izin almaksızın efendisinin evinden ayrılamazdı.

Hizmetkâr tabakasiyle çiftçiler, düğünlerde, yortularda efendilerine gereken hediyeleri vermek zorunda idiler. Kızını evlendirenler, zifaftan önce onu, mutlaka bulunduğu yerin büyüğüne takdim edecekti. Çok defalar mahallin büyüğü, katolik dininin ileri gelenlerinden biri olurdu. Fakat kilisenin ruhbanlık hususundaki buyrukları onu, bu rezil barbar töresinin bahşettiği hayvansal bir hakkı kullanmaktan hiç de alakoymazdı.

İşte şu saydıklarımız o çağda köle olmıyan tabakaya karşı gösterilen müsaadelerdi. Kölelere gelince, zavallıların durumu bin kat daha beter, hayatı bin kat daha sefil idi[8].

İşte Ortaçağ denilen bu karanlık devirlerde mezalimin, faciaların o kadar korkunç şekillerine başvuruldu; sonra engizisyon mahkemeleriyle başkanların, aristokratların o müthiş zulmü yüzünden öyle akıl almaz felâketler meydan aldı ki, o birkaç asır içinde bütün Avrupa kıtası, insanlığın cehennemi; fikrin, dilin, hareketin esaret yeri kesildi. Şayet Avrupalılar, sonraları birbirini izliyen devrimlerle insanlığın hukukunu tesbit etmiş olmasaydı, biz bugün Avrupa'yı, bulunduğu halde görebilecek değildik.

Artık Arap Yarımadası'nın, İran'ın, Rum memleketlerinin, hattâ bütün Avrupa'nın ne türlü fecaetler içinde bunaldığını, ne gibi şiddetler arasında kaldığını, sonra dinde, ahlâkta, sosyal hayatın bütün bölümlerinde nasıl bir karışıklığa tutulduğunu; okuyucularımız, tarihî olarak sıraladığımız gerçeklerin delâletiyle kolayca anlıyabilecektir. Ve görülecektir ki şirk dinlerini kökünden koparacak ve beşeriyeti asırlarca işkence altında tutan zulümlere, taşkınlıklara son verecek bir zuhur sahibine; dünyaya ait işlemlerinde, fertlerin birbirine saldırmamasını garanti eden sınırlar ve hükümler koyacak bir şeriatçiye; bütün bu sosyal dertlere, bu ahlâkî hastalıklara çare bulacak bir hekime; hasılı üstün ahlâkı yükseltmekle beraber insanı fânî ve ikinci hayatında mutlu kılacak, Allah'ın rızasını gerektiren amellerle yola getirecek bir peygambere, o devrin gösterdiği ihtiyacı, insanlık, öteki devirlerinin hiçbirinde bu kadar şiddetiyle göstermemişti.

İşte çıkış sahibi bir ıslâhatçının gelmesini görebilmek umuduyla idi ki alınlar dört tarafa dönüyor, boyunlar sürekli uzanıyor, gözler durmayıp imkân ufuklarını araştırıyordu. Nihayet merhametli Yaratıcının bu âvâre beşer hakkındaki ezelî merhameti coştu: En sev-

(8) Genel tarihin Ortaçağ mezalimini anlatan bölümüne müracaat.

gili kulu Abdulmuttalib oğlu (Abdullah oğlu) Muhammed'i, apaçık diniyle destekliyerek âlemlere rahmet gönderdi.

O büyük peygamber ki bütün çabalarında kutsal ruhla desteklenmişti; peygamberlik görevinin hakkiyle yerine getirilmesinde, hiç yılgınlık göstermedi. Çalışması, gevşeme yüzü görmedi. İmanı, umutsuzluk nedir bilmedi. Kavminin türlü işkenceleri, türlü cefaları, o mücahid Resulün azmini bir an için olsun sarsmadı. Bilâkis sapıklığa sapmış fikirleri düzeltir, azgınlık edenleri yola yatırır, çığırından çıkmış ahlâkı doğrultur, kötü töreleri söker atar, sosyal işlemler için en sağlam hükümleri tebliğ ederdi.

Hasılı beşerin düzelmesini, mutluluğunu sağlamak uğrunda yirmi üç yıl, geceli gündüzlü uğraştı. Bu çağın sonunda idi ki artık görevini yapmış bulunuyordu; Mekke'den insanlara Veda Hutbesi'ni okuyarak, apaçık dinin olgunluğa eriştiğini, ümmeti hakkında Allah nimetinin tamamiyle bedava olduğunu, bütün kâinata duyurdu.

Biz burada İslâm ile diğer dinleri karşılaştırarak aralarındaki farkı gösterecek değiliz. Yalnız müslümanlarca, dinlerinin en (belli) başlı özelliklerinden, en önemli niteliklerinden sayılan şeyleri bildireceğiz.

1) Dinin esaslarına inanma hususunda akla dayanma:

Önce fikir yorarak tam bir kanaat elde etmeden bir inanca, yahut esaslarından birine inanmak, müslümanlığın farzları arasına dahil değildir.

Kur'ân birçok âyetlerinde insanı, enfüste, âfakta tecelli eden büyüklüğü düşünmek suretiyle Tanrı'yı bilmeğe sevk ve teşvik ediyor: اولم ينظروا فى ملكوت السموات و الأرض وما خلق الله من شيء : Göklerin ve yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere bakmıyorlar mı?" (A'raf Sûresi: 185), " سنريهم آياتنا فى الآفاق و فى انفسهم حتى يتبين لهم انه الحق : Onun gerçek olduğunu anlasınlar diye onlara, ufuklardaki ve kendi nefislerindeki âyetlerimizi göstereceğiz." (Fussilet Sûresi! 53), ان فى خلق السموات و الارض و اختلاف اليل و النهار و الفلك التى تجرى فى البحر بما ينفع الناس و ما انزل الله من السماء من ماء فأحيا به الارض بعد موتها و بث فيها من كل دابة و تصريف الرياح و السحاب المسخر بين السماء و الارض لايات لقوم يعقلون . Göklerin, yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişmesinde insanların yararına olan şeyleri yüklenerek denizin üzerinden akıp giden gemide, Allah'ın gökten indirerek ölmüş toprakları dirilttiği suda, yeryüzünde yay-

dığı her türlü canlıda, bulutu ve gökle yer arasında müsahher kıldığı rüzgârları çevirip yönetmesinde elbette akıllı bir toplum için ibretler vardır." (Bakara Sûresi: 164)

İslâm, Kur'ân'ın birçok yerinde insanları yaratıklarda görünen İlâhî âyetleri (mu'cizeleri) düşünmeye ve Yaratıcıyı, O'nun bedîî sanatında, erişilmez hünerinde arayıp bilmeye sevk ediyor; hiçbir âyetinde mucize silâhına, yahut aklın kavrayamıyacağı zoraki tekliflere dayanmıyor.

İslâm o tek dindir ki, ne peygamberlerin görevlerinin; ne de kulların düzen ve mutluluğu adına onların peygamber olduklarının ispatının, mu'cizelerle hiçbir ilişkisi olmadığını insanlara bildirmiştir.

Arap müşrikleri kendilerine bir mu'cize gösterilmesi için ne kadar ısrar etmişlerdi. "Kendilerine bir mu'cize geldiği takdirde mutlaka iman edeceklerine dair olanca güçleriyle Allah'a yemin ediyorlardı."[9] Fakat yüce peygamber hiçbir gün, bu isteklerini yapmaya yanaşmadı. Verdiği cevap ancak şunlardı: "Mu'cizeler benim değil, Allah'ın elindedir."[10], "Ben gerçeği açıktan açığa söyliyen bir uyarıcıyım, başka bir şey değilim."[11]

Bir aralık müşrikler, olağanüstü şeyler istemekte pek ileri giderek şöyle demişlerdi: "Sana hiçbir zaman inanacak değiliz. Meğer ki yerden bize pınar çıkarasın; yahut hurma ağaçlariyle, asmalarla dolu bir bahçen olsun da ortasından nehirler akıtasın; yahut gökleri, sandığın gibi üzerimize parça parça indiresin; yahut Allah'ı ve melekleri sıra ile önümüzden geçiresin; yahut cevahirden bir eve sahibolasın; yahut göklere çıkabilesin. Bununla beraber yukarıdan bizlere elimizle tutup okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin göğe çıktığına da inanmayız."[12]

Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimiz de bunlara karşı: "Aman ya Rabbi! ben Allah tarafından gönderilmiş bir insandan başka bir şey miyim?"[13] diyordu.

---

(9) En'am Sûresi: 109. وأقسموا بالله جهد أيمانهم لئن جاءتهم آية ليؤمنن بها

(10) Aynı Âyetin devamı. انما الآيات عند الله

(11) Mülk Sûresi: وانما أنا نذير مبين

(12) وقالوا لن نؤمن لك حتى تفجر لنا من الارض ينبوعاً . او تكون لك جنة من نخيل وعنب فتفجر الانهار خلالها تفجيراً او تسقط السماء كما زعمت علينا كسفاً او تأتى بالله والملائكة قبيلاً او يكون لك بيت من زخرف او ترقى فى السماء ولن نؤمن لرقيك حتى تنزل علينا كتاباً نقرؤه Isra Sûresi.

(13) İsra Sûresi: سبحان ربي هل كنت الا بشراً رسولا .

İslâm o tek dindir ki mu'cize isteğinde bulunanları yeriyor ve basit fikirlilikle itham ediyor ve Peygamber'i desteklemek için, Kur'ân'dan başka olağan üstü şey olamıyacağını bildiriyor. Zira Kur'ân, o saygıdeğer Peygamber'in, peygamberliğiyle uyumlu, öyle doğal bir mu'cizedir ki hiçbir muârız için onun subhânî âyetlerinden birini kınama olanağı yoktur.

İslâm, bizlere bir gerçeği daha öğretiyor: Beşeri ikna hususunda mu'cizeler yeterli olaydı, eskiden gelip giden ümmetlerin, imandan ayrılmamaları gerekirdi. Çünkü o kadar ısrar ile istedikleri mu'cizeleri, gözleriyle görmüşlerdi.

Kur'ân bizlere o geçen ümmetlerin durumlarını bakınız nasıl tasvir ediyor: Herhangisine bir mu'cize indirilecek olursa derhal tereddüd içinde, kuşku içinde kalarak bir türlü inanmak cihetine yanaşmazlardı. Nihayet inkâra da güç bulamayınca meydandaki olağan üstü olaya, gözlerini büyüleyen, akıllarını perişan eden büyü damgasını yapıştırıyorlardı. "Biz sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de ona elleriyle dokunmuş olsalardı yine kâfirler: 'Bu, açık bir büyüden başka bir şey değil, derlerdi'."[14] Zira mu'cizelerle, peygamberlerin ne gönderilmesi, ne de yaratılış bakımından görevleri arasında hiçbir makûl ilişki bulunamıyacağı, zihinlerine yerleşmişti. Bunun içindir ki Hikmetli Yaratıcı, peygamberini apaçık kitabı ile güçlendirdikten sonra, cehalet yahut inat nedeniyle hâlâ mu'cize istemekte ısrar edenleri; "Kendilerine okunup durmakta olan kitabı indirişimiz, onlara elvermiyor mu? Oysa o apaçık kitapta inanan toplum için hem rahmet, hem ibret var."[15] tarzında kınıyor.

Olağanüstü olay istemekte pek ileri gidenlere hücum eden Kur'ân âyetlerinin en şiddetlisi şudur: " وقال الذين لا يعلمون لولا يكلمنا الله او تأتينا آية كذلك قال الذين من قبلهم مثل قولهم تشابهت قلوبهم قد بيناالآيات لقوم يوقنون : Bilmiyenler de 'ne olur Allah bizimle konuşsa, yahut bize bir mu'cize inse' diyorlar. Kendilerinden önce gelenler de aynı sözü söylemişlerdi. Kalbleri birbirine benziyor. Bizler yakînen inananlar için âyetlerimizi bildirmişizdir." (Bakara Sûresi: 118)

Acaba akıl, diğer dinlerin herhangi birinde, İslâm'dan gördüğü işlemi görebilmiş midir? Şeriatin dış hükümlerinden bir şey akılla

---

(14) En'am Sûresi:

ولو نزلنا عليك كتاباً فى قرطاس فلمسوه بأيديهم لقال الذين كفروا ان هذا الاسحر مبين

(15) Ankebut Sûresi:

أولم يكفهم انا انزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم ان فى ذلك لرحمة وذكرى لقوم يؤمنون

çatışsa, İslâm, aklın hükmiyle hareket olunmasını emreder. Zira İslâm'ın gözünde önce gerçek başka başka olmaz; ikinci olarak da muhal (olanaksız) olan bir inancın, yahut aksi delil ile sabit olan bir hükmün kabulüne aklı zorlamak, olanaksızdır.

Bir müslümanın kalbine bir şüphe geliyor ki bu şüpheyi (içinden) kaldırıp atamıyor; bununla beraber hakkı, doğruyu araştırmaktan geri durmuyor. Acaba böyle bir durum karşısında o âvâre kalbin kurtuluşuna hükmedecek ve "Allah kimseye gücünün üstünde teklifte bulunmaz."[16], "Allah kimseye verdiğinden fazlasını teklif etmez."[17], "Dinde zorlama yoktur."[18] diyecek, İslâm'dan başka bir din var mı?

İslâm, Cenabı Hakk'ın melekûtunda (yarattığı yüce gök cisimleri üzerinde) düşünceye dalmayı, Allah'a yaklaşmayı gerektiren ibadetlerin en büyüklerinden sayar. Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimiz: "Bir ân düşünmek, bir gece boyunca namaz kılmaktan iyidir."[19] buyuruyor.

Müslümanların hepsi bilir ki tıb, anatomi, biyoloji, organların görevleri, psikoloji ve sair gibi insanı Hikmetli Yaratıcının yaratmada tecelli eden hikmetlerini tanıyacak ve yaptığındaki sırları anlıyacak duruma getiren bilgilere ait eserleri okumak, en büyük ibadetlerdendir. Bunun içindir ki tahsil günlerinin büyük kısmını Hakk'a ibadetle ve yaratılmış olağanüstü güzel şeyleri anlıyarak Allâh'ı bilmede yükselmekle geçirmek, her müslümanın elindedir, elverir ki niyyeti hayır olsun.

2) Farzı ayn ve ferdî vicdan hürriyeti:

Müslümanlık, ferdî vicdan hürriyetini kabul ettiği gibi farzı aynı da teklif etmiştir. Bundan dolayı İslâm'ın gözünde her fert, nedenleri ve şartları mevcudolduğu takdirde, şeriatin bütün hükümleriyle yükümlüdür ve bu hususta beşer fertleri eşittir. Erkekle kadın, uyanla uyulan arasında hiçbir fark olmadığı gibi, bir tabakanın diğer tabakadan zerre kadar ayrılığı yoktur.

İslâm, fert vicdanının hürriyet ve bağımsızlığını söylüyor. O sebepten ne kimse başkasının vicdanı üzerinde baskı yapabilir, ne de

---

(16) Bakara Sûresi: لا يكلف الله نفساً الا وسعها

(17) Talâk Sûresi: لا يكلف الله نفساً الا ما آتيها

(18) Bakara Sûresi: لا اكراه فى الدين

(19) تفكر ساعة خير من قيام ليلة .

ona vicdanının kabul edemiyeceği bir emir verebilir. Sonra, İslâm'da dînî mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun, hiç kimse yoktur ki başkasının ebedî nimetten yoksun kalmasına hükmetmek, yahut günâhlarından birinin bağışlanmasını, yahut o adamın Tanrı rızasına ermesini garanti etmek yetkisine sahip bulunsun.

İnsan, yükümlülük çağına erişir erişmez kendini öyle bir âdil Tanrı huzurunda görüyor ki, O'nun erginliğe ermişlere yönelttiği hitabını, artık ona da yöneltiyor; onu da diğer irade ve kudret sahipleri gibi, bütün teklifleri ile yükümlü tutuyor; günâhın, isyanın sonuçlarından sakınmasını emrediyor; gizli âşikâr bütün fenalıkları kendisine yasaklıyor; helâli haramı açık açık bildiriyor; onun için hazırladığı sevabı da, cezayı da söylüyor ve işliyeceği günâhlardan yalnız onu sorumlu tutuyor; sonra ne bir şefaetçinin müdahelesiyle, ne de evlâdını yahut malını fidye vermek suretiyle Hakk'ın, mutlak adaletinden kurtulamıyacağını kendisine gösteriyor.

Yine o insan öyle bir merhametli Allah karşısında olduğunu hissediyor ki yaratılışındaki zayıflığı ve günâh işleme kabiliyetini bildiği için daima kendisine tevbe ve dönme emrini veriyor. Ona İlâhî rızasını, sonsuz bağışlamasını va'dediyor. Tıpkı ciğerparesinin iniltisini dindirmek, acısını gidermek istiyen şefkatli bir ana gibi onu, güler yüzlerle, okşayışlarla besliyor. Günahkârlar için "Ey kendilerine yazık eden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Muhakkak bilin ki Allah günâhların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayan, merhamet edendir."[20] tarzında geçen İlâhî va'dinden, aslâ dönmiyeceğini ona anlatıyor.

İşte insan, olgunluk çağına gelince, kendini bu İlâhî mevki'de görerek derhal anlar ki artık çocukluk mertebesinden yükselmiştir; artık bütün kâr ve ziyanı, kendi akıl ve iradesinin mahsulüdür ve bütün mutluluğu, mahrumiyeti yine kendi fiil ve hareketine bağlıdır. Evet, o zaman idrak eder ki Allah ile yaratıklarının iyi, kötü hiçbiri arasında aslâ perde yok; çünkü hepsi O'na muhtaç, hepsi O'nun kulları; günâhtan çekinenlere sevap veriyor; pişman olanları, tevbe edenleri bağışlıyor; cahillere öğretiyor; âsilere, sonucun vehametini gösteriyor. Hasılı geniş rahmet sarayının dışında, müşriklerden başka kimse kalmıyor.

Evet, o zaman merhametli bir Tanrı görüyor ki, bütün gelenler için kapıları açık; cenneti, İlâhî rızasını ne kadar isteyen varsa

---

(20) Zümer Sûresi: ياعبادى الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعا انه هو الغفور الرحيم .

hepsine âmâde; merhamet sarayının eşiğinde ne perde var, ne perdedar (perdeci). Bunu gören insan " ونحن اقرب اليه من حبل الوريد : Biz ona şah damarından daha yakınız." (Kaf Sûresi) yüce nazmını andıkça umutsuzluğun hücumundan, ümitlerinin dağılmasından (endişe etmiyor), rahat kalıyor. Sonra : وهو معكم اينما كنتم والله بما تعملون بصير : Nerede olursanız olunuz, O sizinle beraberdir; Allah işlediklerinizi görüyor." (Hadid Sûresi: 14) âyeti kerimesini düşündükçe, ya Tanrısına karşı isyandan korkuyor; yahut arada hiçbir aracı olmaksızın, kendisini doğrudan doğruya Tanrı'nın yüce hitabına erme şerefine nail eyliyen o Yüce Yaratıcı'yı gücendirmekten utanıyor.

Hele diğer kâinata (yıldızlara) kıyas edilince Tanrı yanında sinek kanadına bile denk gelemiyecek bir yıldızın üzerinde oturan insan fertlerinden birinin, kalkıp da göklerin, yerlerin yöneticisi olan Yüce Yaratıcı'nın yanı başında —hâşâ— bir çocuğun velisi, yahut bir kısıtlının vasisi mevkiini işgal etmesi, İslâm'ın telâkkisine göre, Allah'ı bilmemekten, O'nun samediyyet makamına saygısızlıktan başka bir şey değildir.

İnsan, olgunluk çağına varınca, bu kutsal mertebelerin hepsi gelir, karşısına dikilir ve o zaman anlamaya başlar ki beşerin, yeryüzünde halife olmasından Tanrı'nın maksadı ne imiş; Âdem oğullarının üstün kılınmasında ne gibi hikmetler varmış, Cenabı Hak insanı kısıtlılık ve murakebe zincirlerinden nasıl hür yaratmış da "Uyar ki görevin ancak uyarmadır. Yoksa onların üzerinde murakıp değilsin."[21] diye hitabettiği peygamberi de dahil olmak şartiyle, hiçbir varlık için, mükerrem (üstün kılınmış) bir yaratık üzerinde tehakküm hakkı kabul etmemiş.

İşte insan o zaman farkına varır ki insan ruhunun yükselmesine, ezelî irade ne kadar önem vermiştir; kendisine verilen şeref ve hürriyet ne kadar geniştir! Artık öyle muazzam bir yaratıcı huzurunda olduğunu görür ki şefaetçilere ihtiyacı yok. Öyle coşkun bir merhamet karşısında bulunur ki kavuşmak için kimsenin aracılığına muhtaç değil. Ayağı kaydıkça, vebale girdikçe tevbeye, pişmanlığa sığınır ve bütün olanak alanını kucaklayan İlâhî rahmet kapılarını, ancak bu iki anahtar ile açar. Yoksa kendisi gibi zayıf, âciz yaratıklardan başka bir şey olmayan şeyhlerin, din adamlarının yardımına asla muhtaç olmaz.

---

(21) Gaşiye Sûresi: فذكر انما انت مذكر . لست عليهم بمصيطر

Bununla beraber Cenâb-ı Hakk'a ma'lûmdur ki kalb huzuru ve vicdan rahatlığının azabı, eksikliği; çok zamanlar insanı riya, nifak, yalan, fütur (gevşeklik) gibi kötü sıfatlar ile sıfatlanmaya zorlar ve düşüncelerde ve işlerde doğruluk ve içtenliğe meydan bırakmıyan bu sıfatlar, onu idraksiz hayvanlardan daha aşağı bir düzeye düşürür. İşte bu sebepten mü'min kulları için vicdan hürriyetini, irade hürriyetini bu gibi rezilliklerin saldırısına karşı siper olarak verdi; murakebe ve hesap haklarını da lâtîf ve (her şeyden) haberdar olan yüce zatından başkasına lûtfetmedi. " يعلم خائنة الأعين و ما تخفى الصدور : Gözlerin hainliğini ve göğüslerin gizlediği şeyleri bilir. Celâl sahibi Allah, hak ile hükmeder." (Gafir Sûresi: 19)

Bundan dolayı ortaya attığı farzı ayn ve bireysel vicdan hürriyeti esaslariyle müslümanlık, bir yandan yükümlü insana şeref vermiş, onu âcizlerin düzeylerinden yükseltmiş, öte yandan da Âlemlerin Rabbinin büyük harîmini hacr (kısıtlama) gibi, müdahele gibi lekelerden tenzih etmiş oluyor.

3) Hiçbir günahkâr başkasının vebalini yüklenmez[22]:

Müslümanlıkta herkesin vebali kendisine aittir. Beşer fertlerinden hiçbirinin vebali, başkasına geçmez. Onun için İslâmın gözünde çocuk günahlardan, kabahatlerden pak olarak doğar. Hiçbir hesaba, hiçbir cezaya maruz kalmaz. Ve yükümlülük çağına gelinceye kadar bu masumluğu korur. Yükümlülük devresi; onun işliyeceği hayır, şer, yarar, zarar bütün işlerine karşı muhasebenin başladığı devredir.

Müslümanlık, bizlere bildiriyor ki Cenabı Hak, iyiliklerle kötülüklerin bir kısmının cezasını öne alarak dünyada veriyor; bir kısmının hesabını da âhirete bırakıyor. Zihinlerde iyice yerleşmesi için bu meâl birçok âyeti kerimelerle tekrar buyurulmuş: " كل نفس بما كسبت رهينة : Herkes, kazandığı amele rehin alınmıştır." (Müddessir Sûresi: 38), " فمن يعمل مثقال ذرة خيراً يره و من يعمل مثقال ذرة شراً يره : Zerre kadar hayır işliyen hayrını görür, zerre kadar şer işliyen şerrini görür." (Zelzele Sûresi: 7-8), " ولاتزر وازرة وزر أخرى : Bir günahkâr, diğerinin günahını çekmez." (İsra Sûresi: 15), " كل امرئ بما كسب رهين : Her kişi kazandığı amele karşı rehin alınmıştır." (Tur Sûresi: 21) âyetlerinden başka yüce âyetler de vardır.

---

(22) İsra Sûresi: ولا تزر وازرة وزر اخرى

Müslümanlık bu hükmiyle insanı ilk atasının hatâsına varis olduğu endişesinden kurtarıyor ve temiz "Hak" ismi, güzel isimlerinden olan Allah'ın adaletinin; herhangi bir yaratığı; başkasının işlediği suçtan dolayı sorumlu tutma lekelerinden uzak olduğunu anlatıyor: "Kim bir günah kazanırsa, onu ancak nefsi için kazanmış olur Allah bilendir, hikmet sahibidir."[23]

4) İnsanlar arasında barış ve güvenliğin kurulması:

İslâmın amaçlarından biri de insanlar arasında barış ve güvenliğin kurulmasıdır. Müslümanların peygamberi yer yüzüne kılıç değil, barış ve güvenlik yerleştirmek için geldi. Evet, Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimiz, ortaya çıktıkları zaman, biribirlerine karşı öfke ve kinlerinden dolayı Arapların göğsünde kazanlar kaynıyordu. Ortada aralıksız baskınlardan, ardı arası kesilmez savaşlardan, su gibi dökülen kandan, ot gibi sökülen candan başka bir şey yoktu. Bunun için o Büyük Peygamber, durmayıp bunlara kısas kanunlarını bildiriyor ve azgınlık, düşmanlık sahiplerine va'dedilen sonuçtan kendilerini kaçındırıyordu. Nihayet apaçık dinin feyziyle aralarındaki ayrılık yangınlarını söndürdü; bütün isyancıları, tebliğ ettiği İlâhî hukuk ve sınırlar önünde boyun eğdirdi. Kalbleri birleştirmeğe, arada kardeşlik vücuda getirmeğe o derece çalıştı ki Hakk'ın merhameti sayesinde hepsi birbirinin kardeşi oldu.

Bununla beraber müslümanlık bu kadarla yetinmedi. Mü'minlerle kitap ehli arasında da barış ve güvenlik yerleştirmek istedi. İşte bu maksatladır ki müslümanların elde ettiği hukukun aynını, kitap ehline de yaydı. Hısımlığın sağlıyacağı bağları, ilişkileri elde etmek için müslümanların, kitap ehlinden olan kadınlarla evlenmelerine müsaade gösterdi.

Bir erkek, tutup evleniyor. Aldığı kadınla evvelce hiçbir bağları, yahut yakınlıkları yok iken Cenabı Hak, bunların arasında o bilinen karşılıklı sevgi ve merhameti vücuda getiriyor. Daha sonra, bu bağın etkisi, her ikisinin yakın, uzak ne kadar hısımları, bildikleri varsa hepsine şamil olmak suretiyle büyük bir topluluk arasında karşılıklı sevgilere yardımlaşmalara sebeboluyor.

Hısımlığın başka ümmetlerde bile görülen bu etkisi, Arap kabileleri üzerinde ne kadar önemli olmak gerekir, düşünülsün. Çünkü

---

(23) Nisa Sûresi: و من يكسب اثما فانما يكسبه على نفسه وكان الله عليما حكيما .

Araplarda bir erkek, diğer kabileden bir kadın alınca âdeta o kabilenin bütün fertleriyle, hattâ bütün müttefikleriyle antlaşma yapmış oluyor. Bu yüzdendir ki ilk müslümanlarla kitap ehli arasındaki bağları kökleştirmek, karşılıklı sevgi ve şefkat duyguları yaymak hususunda bu kanunun pek büyük etkisi görülmüştü.

Şayet kitap ehlinden kadın alan bir müslümana İslâmın verdiği müsaadeleri, yahudilikle hıristiyanlık da bir müslüman kadına sağlamış bulunsaydı, o zaman İslâm dini, müslüman kadınların kitap ehline varmalarına rıza gösterirdi. Lâkin berikilerin gerek kanunları, gerek kiliselerinin öğretileri, barış ve güvenliğin ilerlemesine karşı daima engel olduğu içindir ki İslâm, hısımlık sorununda, yalnız birinci şık ile yetinmek zorunda kalıyor. Ve bu müsaadeyi de gayri müslim eş için inanç hürriyetini, ibadet hürriyetini garanti ettikten ve müslüman kocaya karısının din işlerinden herhangi birine karışmayı tamamiyle yasak ettikten sonra veriyor.

5) **İslâmın teklifleri ve hükümleri karşısında bütün tabaka ve zümrelerin eşitliği ve insanlığı bahtsız yapan istisnaların ve imtiyazların reddi:**

Dinlerin hepsi beşer arasında kardeşlik ve eşitlik kurmaya teşvik eder. İbrahim'in, Yakub'un, Musa'nın, Konfüçyüs'ün, Budda'nın, Meryem oğlu İsa'nın, hasılı ne kadar resul, nebî, ıslâhatçı gelmişse hepsinin telkinlerinde bunu görmekteyiz. Evet, bunlar ümmetlerini, şu söylediğimiz fazilete davet ve teşvik ediyordu; ümmetleri de kendilerini dinler, öğütlerini güzelce kabul eder görünüyordu. Fakat bunların tarihinde, bu tavsiyeleri içtenlikle kabul ettiklerini gösterecek pek az şey görebiliyoruz.

Vakıâ yahudiler bu fazilete en çok riâyet eden bir ümmet idi. Ancak uygulama alanı, İsrailoğulları sınırını aşmıyordu. Hiçbir zaman başka ümmetlere ısınabildikleri yoktu. Dışarıdan birinin kendileriyle kardeşlik bağlamasına, yahut eşitlik isteminde bulunmasına rıza göstermiyorlardı. Tabii bu hal Tevrat'ın telkininin sonucu idi. Maruz kaldıkları sürekli akınlar, bitmez tükenmez işkenceler yüzünden, ırkçılığın en aşırı derecesiyle, yabancılara düşmanlığın en korkunç şekli, artık göğüslerinde yer etmişti. Bu ulusun, sürgün edilip garip bırakılması olaylarından önceki ahlâk ve davranışlariyle, sonrakilerini inceleme süzgecinden geçirenler bu gerçeği bilirler.

Kendi aralarındaki bağların ve ilişkilerin bu derece sağlam olması, gerçekte dinlerinin telkin eseri değildi. Öyle olsaydı aynı du-

rum, öteki ümmetlerle olan ilişkilerinde de görülürdü. Evet, bu (dayanışma) asırlarca tepelerinden boşanan felâketlerin, meşakkatlerin sonucu idi.

Hıristiyan toplumlara gelince, bunların eşitlik, kardeşlik ve karşılıklı sevgi bağları, henüz kalblerinde yer etmeden, içlerindeki zulüm, baş olma sevgisi, yükselme eğilimleri yeniden ayaklanıyordu. Bunun üzerine derhal zümrelere ayrılarak birbirlerine tehakküme kalkışıyorlardı. Zaten eskiden beri ayrı ayrı tabakalar, çeşitli topluluklar şeklinde yaşıyorlardı; güçlüleri cılızlarını kemirir, hakimleri mahkûmün bütün malını helâl görürdü. Ne vicdanî bir sadâ, ne semavî yahut arzî bir nida, kendilerini bu haksızlıktan alıkoymazdı. Şayet beşerin haklarını yer yüzüne binlerce hürriyet kurbanının kaniyle yazan o korkunç ihtilâller olmasaydı, Fransa Büyük İhtilâlinden evvel, esirlerle çiftçi tabakası, nasıl aristoklarla din adamlarının elinde oyuncaksa, bugünkü hıristiyan toplumlar da tıpkı öyle olurdu. Eğer bu adamlar, İslâma ve bu sağlam temeli atmak için İslâmın ne yaptığına vakıf olsalardı, bin seneye yakın bir zaman karanlıklar içinde bunalmıyacaklar, zalim vergiler, katil işkenceler altında inlemiyeceklerdi... Cahiliyet Arabının kan dökmeksizin can almaksızın sırf İslâmın bereketiyle elde ettiği bütün mutluluklara kavuşacaklardı.

İnsana şu gördüğümüz yaratılışı veren Hikmetli Yaratıcı biliyordu ki insan ruhlarının soyut düşüncelerden aldığı etki, dıştaki en ufak hareketlerden aldığı etkinin yüzde birine bile denk olamaz. Evet, faziletleri ahlâk kitaplarından öğrenenlerle amelî hayat sayfalarından tahsile sevk olunanlar arasında pek geniş farklar görürüz. Ahlâk ile uğraşmış, bu ilmin yasalarına, felsefesine, tarihine ve sairesine dair kısa, uzun birçok eserler okumuş; hasılı basit, ince bütün gerçeklerini elde etmiş ne kadar kimseler vardır ki bütün bu mücerret düşüncelerden kendisine kalan feyz hissesini araştıracak olursanız cezirden (deniz çekilmesinden) sonra gelen meddin (deniz kabarmasının) bıraktığı yaşlığa benzer naçiz bir şey görürsünüz.

Şimdi faziletleri mücerret düşünceler dünyasında ve sırf kitaplarla nefsi terbiye etme dairesinde arayan kimsenin alacağı payı, tutar da ana baba okulundan, hattâ olaylar ve fiillerden ancak duyularının dairesine girenleri anlayabilen bir ana baba okulundan, çocukların edeceği istifade ile karşılaştıracak olursak o zaman Kur'ân dininin başarısiyle eski dinlerden birçoğunun başarısızlığındaki sır, gözümüzün önünde görünmeğe başlar.

İslâm dini insanlığa hitabederken ne dersinde öğrencilerine konferans veren bir öğretmen vaziyeti almış, ne de ahlâk felsefesine ait eserlerin münakaşa ettiği bahisleri ortaya koymuştur. Çocuklarına karşı hikmetli bir baba ne vaziyette bulunursa o da insanlara karşı o tavrı takınıyor; kendilerine işleri birer birer gösteriyor; zararlısından kaçındırıyor, yararlısına teşvik ediyor; bu işler tekerrür ettikçe teşvikini, uyarısını, beğenisini, azarlamasını tekrarlıyarak bu suretle kendi arzu ettiği yüksek ahlâkı çocuklarında karakter haline getiriyor; olgun yeteneklere, yerleşmiş seciyelere çeviriyor. İşte bu metot, amelî dedikleri metoddur ki ahlâkı düzeltmek için en başarılı bir yol olduğunda pedagoji bilginleri ittifak etmişlerdir. Müslüman mutasavvıflarınca daima bu metoda çok itina edilmişti. Cizvitler de bugün okullarında aynı metodu takibediyorlar.

Beşerin bu yaratılışını bildiği içindir ki İslâm dini, gönderildiği toplumların tabiatlerine, yaratılışlarına uygun gelen bu amelî metod ile kendilerini ıslâh etti. İşte onların bozulmuş, çığırından çıkmış taraflarını yola getirmekteki başarının sırrı budur.

Hz. Peygamber Efendimiz de ümmetine karşı tıpkı o hikmetli babanın vaziyetinde idi. Ne fertlere kardeşliğin künhünü, eşitliğin felsefesini izaha kalkışır; ne de onları mücerret düşünce âlemlerinde dolaştırır dururdu. Yalnız Muhacirler ile Ansar arasında kardeşlik akdettiği gün, kendilerine bu iki faziletin ne olduğunu fiilen gösterdi: Artık Ansarlı biri, kardeş olduğu Muhacir (göçmen) için malının yarısından vazgeçiyor, hattâ nikâhı altında iki karısı varsa, ona vermek üzere birini bırakmak istiyordu.

Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimiz hukukta, hükümlerde eşitliğin nasıl olacağını sonsuz vak'alarla, olaylarla ümmetine öğretti. Onların en sonu Veda' Hutbesi idi.

Mutlu zamanlarında ortaya çıkan vak'alara, olaylara, felâketlere karşı ümmeti için Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimizin nasıl Kur'ânî tedbirler aldığı, âyetlerin nüzul sebeplerini bilenlerce malûmdur. Zaman olurdu, aynı olay tekerrür ederdi. Bunun üzerine ya tebliğ üslubu değişik, fakat anlamı aynı olan başka âyetler inerdi; yahut saygıdeğer Peygamber o olayın tıpkısı için evvelce inmiş bir iki âyeti okurdu. Bununla beraber bu konuyu desteklemek için Kur'ân'da, sünnette, siyerde ne kadar tanıklar varsa buracıkta hepsini saymak bizim için mümkün değildir. Zira bunlar, çarçabuk yazılmakta olan eserimizin alamıyacağı kadar çoktur. Onun için kaynaklarına bakmak lâzımdır.

Müslümanlık, zümreler arasındaki farkları kaldırdı. Beşer tabakalarından yahut fertlerden herhangi birinin hükümler ve şer'î teklifler huzurunda bir başkasına karşı üstünlüğünü aslâ kabul etmedi. Aksine bütün insanlığı, teklifleri önünde aynı düzeye getirdi: Ayaklar tamamiyle bir; başlar kıl kadar farklı değil. İslâmın hükümlerinde erkeğin kadından, emîrin (başkanın) halktan, âlimin cahilden, imamın cemaatten, halifenin diğer müslümanlardan hiç başkalığı yok. Hepsi şeriatin gözünde eşit. Kötülük işliyen onun cezasını mutlaka görür. Kimsenin ona, Allah'a karşı arkacı olmasına, sahip çıkmasına ebediyen imkân yok.

Evet, İslâm şeriati adaletin bu son şekliyle tektir. Kanunla uğraşanlar tarafından hattâ bugüne kadar konulan hükümlerin en bedîî (güzeli), kanun mecmualarına süs veren maddelerin en olgunu da hâlâ onun düzeyine varamadı. Müslümanlık bütün hükümlerinde, bütün tekliflerinde kırallar ile halkları bir tutar. Bunlardan herhangisi tarafından ötekine saldırı vukubulursa, saldıranı derhal mahkûm eder. Bir başkanın, yahut bir halifenin beşer fertlerinden hangisine ziyanı dokunursa; ister bu ziyan hayata, ister vücuda, ister ırza, ister mala taarruz şeklinde olsun; O da tıpkı halktan biri gibi cezasını görür. Peki bu eşitlik nerede, hâlâ hükümdarları kanunun üstünde görmekle övünen şimdiki medenî kanunlar nerede! Ne olurdu meselâ bir kıralın, yahut bir prensin ahalinin birine karşı, hiç olmazsa kasden işlediği cinayetten dolayı sorguya çekildiği olsaydı! Mevcut kanunlar durmayıp hükümdarların, kanun üstünde olduğunu söylüyor. Bu durum, hükümdarlarını tanrı mertebesine çıkaran Romalılardan kalmıştır. Bununla beraber sorulunca "Maksat hükümdarlara tapmak değil, ancak geçerli olabilmek için hükümdarların iradesine sunulması gereken kanunların, tabii kendilerine teşmili caiz olamaz." diyorlar. Fakat İslâm dinine gelince o, bundan tam on üç buçuk asır önce, evet "Allah sorumlu değildir. (O'ndan başka) Bütün varlıklar sorumludur."[24], "Hüküm Allah'tan başkasının olamaz. O, hakkı bildirir ve hakimlerin en hayırlısıdır."[25] dediği gün, bu mütalâayı ebediyen çürütmüştü.

İşte bu gibi semavî hükümler sayesindedir ki hükümdarların, emirlerin, hasılı nüfuz erbabının hepsinin, bütün işlediklerinden sorumlu olacağı, bütün hareketlerinin hesabını vereceği, İslâm dininde kararlaşmıştır. Zaten " كلكم راع و كلكم مسئول عن رعيته : Hepiniz çobansı-

(24) Enbiya Sûresi: لا يسئل عما يفعل وهم يسئلون

(25) En'am Sûresi: إن الحكم الا لله يقص الحق وهو خير الفاصلين .

nız ve hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz." Hâdisi Şerîfi bunu açıkça gösteriyor. Bizlere emir sahibine itaati emreden İslâm, şunu da bildiriyor ki: Yaratıcının emirlerine aykırı hususlarda hiçbir yaratığa itaat caiz değil. Hükümdar ile tebea arasında bir ihtilâf ortaya çıkınca, Allah'ın kitabı ve Resûlün sünneti hakem yapılacaktır. Buna göre kudreti, şevketi ne kadar yükselmiş olursa olsun; hiç kimse, öyle canının istediği, keyfinin bildiği gibi müslümanlara hükmedemiyecek.

Bunun içindir ki müslümanlık, adaletten ayrılan, şerî hükümlerin çizdiği sınırlara riâyet etmiyen emîrlere karşı, müslümanların baş kaldırmasına cevaz vermiş; böyleleriyle savaşmaya, hattâ böylelerini öldürmeye müsaade etmiş. Müslümanlar - İslâm henüz en genç, en dinç bir çağında iken - halifeleri Hz. Osman'ı öldürmüşlerdi ki dindeki mevkiini, Yüce Peygamber hakkındaki fedakârlığını hepimiz biliriz.

Müslümanlar, mushafları mızraklarının ucuna kaldırarak Alî ibn Ebî Talib'e hakem usulünü kabul etmesi için ısrar etmişler ve karşıdaki düşmanları, Allah kitabının hakem olmasını ileri sürmüşlerdi. Alî, Resulün halifesi ve damadı olduktan başka, davada haklı olduğu halde aradaki davanın çözümü için, Allah'ın kitabına baş vurma hakkındaki isteklerini yerine getirmekten gayri bir şey yapamadı. Oysaki bu işte samimiyet olmadığını, teklif olunan usulün, sırf maksada ulaşmak niyetiyle hasımları tarafından tertibedilmiş bir tuzak olduğunu pekiyi biliyordu.

Emeviler devrine gelirsek İslâm âlemini bu sülâleye mensup zorba hükümdarların, birçok mezaliminden kurtaran yegâne silâh, yine şeriatin hükümlerinden başka bir şey değildi. Bunlar, istibdatlarını yürütmek ve emirle nehyi kendilerine ve Haccac ibn Yusuf es-Sekafî gibi yardımcılarına hasretmekle beraber, şevketlerine tabi olan o geniş mülkte yalnız bir şey tanırlardı: O da ya Kur'ân'dan okunan bir âyet, ya peygamberlerinden rivayet edilen bir hadis, yahut ikinci kısımda izah edeceğimiz gibi - kadı'nın şeriat esaslarından çıkararak verdiği bir hüküm idi. Ta Romalıların putatapar ruhu, İslâmın damarlarına sızıncaya kadar, bütün İslâmî mahkemelerden verilen hükümlerin üzerinde, tek âdil hakem olan Allah'ın temiz ismi nakşedilmiş bulunuyordu. Medeniyet asrı adını vererek batılıları karış karış, adım adım izledikleri son çağlarda ise müslümanlar, Allah'ın adının yerine halifelerinin, sultanlarının, emîrlerinin ismini geçirmeğe başladılar.

Müslümanlık, kanunlar ve hükümler huzurunda hakim tabaka ile halk arasındaki farkları kaldırdığı gibi, ruhanî sınıflara karşı harb açarak insanlığı onların şerlerinden kurtardı. Günahın miras yoliyle intikali inancını yıktı. Ve Allah ile yaratıkları arasına gerilmiş perdeleri, yukarıda izah ettiğimiz gibi yırtıp attı. Sonra, tam ismetin (günahsızlığın) ancak Allah'a mahsus olduğunu, bu hususta kendisine kimsenin ortak olamıyacağını bizlere gösterdi. Diğer tabakalara mensup fertlerin, Hak huzurundaki mevkii ne ise, din adamlarını da aynı mevkie getirdi. Daha sonra, Allah'ın kitabını tefsir, yahut ondan hükümler çıkarmanın şahıslara mahsus bir imtiyaz ve kimseye öz bir hak olmadığını, bilâkis herkesin Allah'tan kendilerine inen hükümlere uymakta ve Allah'tan başkasını veli tanımamakla yükümlü olduğunu söyliyerek, müslümanların hürriyetini, vicdanî ve aklî bağımsızlığını bir kat daha yükseltti. 'اتبعوا ما انزل اليكم من ربكم و لاتتبعوا من دونه اولياء : Rabbinizden size indirilene uyun, O'ndan başkalarını veli tanıyıp onlara uymayın." (A'raf Sûresi: 3)

Zemahşerî şöyle diyor: "Âlim için ilmiyle amel etmek nasıl vacib (gerekli) ise halk için de ilim kazanma gücüne sahibolduğkça zan ve taklid çukurlarında kalmaya razı olmamak da öylece vacibdir."

Allah'ın hakkına tecavüz edenleri ve "Allah bizim dilimizle konuşur, yer yüzünde bizim arzumuza göre emir ve nehyeder." davasında bulunanları tehdid için inmiş âyetlerin en belîği şudur: " فويل للذين يكتبون الكتاب بايديهم ثم يقولون هذا من عند الله : Vay o kimselerin haline ki önce kitabı kendi elleriyle yazarlar, sonra da 'bu Allah tarafından gelmiştir' derler." (Bakara Sûresi: 79)

İşte sırf bu sağlam, bu olgun hükümleri sayesindedir ki müslümanları, din adına ortaya çıkacak adamların şerrinden korumuştur. o adamlar ki birçok asırlar Allah ile yaratıkları arasına girdiler; sonra Yüce Yaratıcıyı aradan çıkarıp ötekilerini doğrudan doğruya kendilerine köle edince biçarelere etmedikleri azabı, yüklemedikleri teklifi bırakmadılar; fikirlere hareketi, akıllara çevikliği, vicdanlara hükmü, iradelere seçmeyi kesinlikle haram ettiler.

Ortaçağa ait tarih, kilisenin insanlık âlemine reva gördüğü o tüyler ürperten faciaları bize hikâye ediyor. İman dairesinden çıkarmaktan tutun da ocak yıkıcı malî cezalar vermek, ateşte yakmak, Allah'ın bağışlaması üzerinde tasarruf etmek, Allah'ın kullarının ırzını mübah görmek, hayvansal şehvetleri doyurmak hususunda alabildiğine ileri gitmek, babayı evlâdından, anayı kızından ayıracak ka-

dar ortaya bölücülük saçmak gibi facialara varıncaya kadar, olmadık şenaet (rezalet) kalmadı.

Mahut engizisyon mahkemelerini kurarak rahat, huzur adına bir şey bırakmadılar. Artık ufuklariyle, insanlariyle koca dünya, insanlara dar gelmeye başladı.

Yahudiler de evvelce biraz buna benzer hareketlerde bulunmuşlardı. Hind'deki Brahmanlara gelince, bunlar özellikle İsa Aleyhisselâm'dan beş, altı asır evvel halkı öyle istibdad altında ezdiler, biçarelerin boyunlarında, mallarında, ırzlarında öyle bir tehakküm yürüttüler ki dehşetinden ürpermedik hiçbir hür vicdan yoktu.

Bunun içindir ki din adamlarına karşı cihad açılmasını, milyonlarca insanı o yırtıcı yaratıkların pençesinden kurtarmaya çalışılmasını, telkin edilen esasların en başında görüyoruz.

İşte bu gibilerin şerrinden Allah, mü'min kullarını esirgemiştir. İslâmın müslümanları ne dereceye kadar koruduğu, en vazıh bir surette anlaşılabilmek için hilâfet makamını misal getireceğiz. Çünkü halife, İslâm toplumları arasında Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimizin makamında durmakla, dinî mertebelerin en yükseğini işgal etmiş bulunuyor. Şimdi müslümanlık, bir halifeyi hiçbir suretle hatâ etmez görmediği gibi kitabın, sünnetin ne tefsiri, ne de tadili imtiyazını ve beşer fertlerinden birinin günâhını bağışlamak, yahut kimseyi mağfiret dairesinden kovmak, yahut kimsenin inancı üzerinde tehakküm edebilmek hakkını ona bahşetmez. Hattâ kadıların mevkii, bu itibarla onun makamından daha yüksektir. Çünkü verdikleri hükmü ne iptal, ne tadil etmek, ne de hükümlüyü affeylemek gücünü din halifeye vermiş değildir. İslâm, halifeye yalnız şeriatın çizdiği hükümler içerisinde adalet icrasını emretmiş ve Allah huzurunda nasıl sorumlu ise, bütün müslümanlara karşı da kendisini öylece sorumlu tutmuştur. Binaenaleyh haktan saptığı zaman, şeriatın tayin ettiği şartlara göre, kendisini hal' yahut katletmek, her müslümanın üzerine vacibolur. Artık Resulûllah'ın halifesinin müslümanlıktaki yeri böyle olursa, din adamları ile diğer bütün müslümanların mevkileri ne olmak gerekir, düşünülsün.

Yukarıdan beri söylediklerimizden, İslâmın hükümlerinin ne demek olduğu anlaşılmıştır. Ancak bundan diğer milletlerin tarihindeki bilinen "teokratik" yönetim tarzı anlaşılmamak gerekir. Zira o tarza göre hakim, teşrî ve icra hususunda Allah'ın vekilidir. Halk kendisine itaat zorundadır. Hiç kimse için onu hatâlı görmek, müna-

kaşaya çekmek, yahut emirlerine muhalefette bulunmak mümkün değildir. Zira onların gözünde Tanrısal sultan masumdur. Kendisinden bir şey söylemez, bütün söylediği, Allah tarafındandır; bunun için şeriattir, dindir.

İşte dinî saltanat, ruhanî saltanat, kilisenin saltanatı, din adamlarının saltanatı gibi tabirlerden, müslüman olmayan ümmetlerin anladığı mana budur ki İslâmın ruhuna, esaslarına vakıf olmayan birçok müslümanlar, meseleyi kavrıyamıyorlar da açtığı yaraları, yukarıda tasvir ettiğimiz kilise tehakkümünü omuzlarından atmadıkça mutluluk yüzü görmiyen ümmetlerin çığırını tutmak istiyorlar. Bizler eminiz ki şayet hırıstiyanlık, müslümanlığın zümreler arasındaki farkları ebediyyen kaldıran hükümlerini ihtiva etseydi, Ortaçağ denilen o karanlık devrelerde kilisenin işlediği facialar yüzünden, batının tarihi böyle simsiyah olmazdı. Ve asırlarca boyunlarında durup kendilerini sefil eden zincirleri koparıp atabilmek için, akıttıkları kanın damlası bile dökülmezdi.

Kilise adamları, İslâmın müslümanlar hesabına hiçbir zaman kabul edemiyeceği bir istibdadı Ortaçağlarda, hattâ yakın zamanlara kadar nasıl yürüttüyse Hind'in, Çin'in kâhinleri de tuttular, halka tanrılarını kızgın ve şiddetli suretlerle tasvir ettiler. Kurban vermedikçe hiddetlerini yatıştırmak imkânı olmadığını ve bu kurbanların ancak kâhinler aracılığiyle ve onlar tarafından okunacak belirli duâlarla makbul olabileceğini telkin ettiler. Bunun için tapınaklara giden halk, tanrılarına yaklaşma maksadiyle getirdiklerini hizmetçilere teslim eder, onlardan da kâhinler alarak mutad olan âyinleri ne ise yerine getirirlerdi. Sahipleri, oldukları yerden bunlara bakar dururdu. Kâhinler bu vesiyle ile halkın vicdanı üzerinde tehakküme yol buldu. Çünkü herkes işlediği günahlardan kendisini kurtaracak bir kurtarıcıya ihtiyaç duyuyordu. Lâkin tanrıların merhamet kapıları insanlara kapalı idi. Bunları ancak o kâhinlerden biri açabilirdi. Sonra herkes kâhinler tarafından tertibedilen ibareleri, âyinleri mutlaka tapınağın dört duvarı arasında, yine kâhinlerden birine uymuş olduğu halde okuyacak, yahut eda edecekti; diğer tarzda tanrılara ne ibadet, ne yalvarma imkânı yoktu.

Kâhinler bu suretle tıpkı yahudi hahamlarının ve kilise adamlarının elde ettiği kudrete sahibolmuşlardı. Bütün kapıları, ancak kendi heveslerini tatmin edenlere karşı açıp, diğerlerine karşı ebediyen kapıyorlardı. Bu yoldan soyulmadık servet bırakmadılar, bütün hürleri esir ettiler. Sürdükleri zevklerle, daldıkları heveslerle dünya tarihinde ibret oldular.

İslâm dinini gönderen Hikmetli Yaratıcı, din adamları eliyle başka ümmetlere isabet eden felâketlerden müslümanları esirgedi. Nasıl günahın miras yoliyle geçmesi lekesinden insanı tenzih etmişse, nasıl rahmet kapılarını her sığınana karşı açık bulundurmuşsa, nasıl yer yüzünü her namaz kılan için mescid, gök yüzünü her niyaz edene kıble kılmışsa; kendisine yaklaşmayı istiyen kullarına da etkili duâları, bedenî ibadetleri öylece bildirmiştir. Vakit namazlarını, müslümanlara farz buyurarak, erkânını, âdabını ve kılınacağı zaman neler okunacağını bizlere öğretti. Sonra haccın erkânını, usulünü, aşağıda kısaca söyliyeceğimiz üzere vacib, vacibolmıyan bütün ibadetleri aynı suretle öğretti. Şayet İslâm bunları bildirmiş olmasaydı şüphe yoktur ki bizim din adamlarımız da yahudilerin, hıristiyanların, hasılı ibadetlerin tarzını açıklamış olmayan bütün dinlerin adamlarını izliyecekti.

Tanrılara kurban vermek meselesine gelince müslümanlık bunu kökünden kesti. " لن ينال الله لحومها ولا دمائها ولكن يناله التقوى منكم : Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a gitmez, fakat sizin takvanız O'na gider." (Hac Sûresi: 37) yüce âyeti ile bütün iftiracıların yalanlarını yüzüne vurdu.

Müslümanların hacda, kurban bayramında hayvan kesmelerine gelince, bu, İbrahim dinine kadar süren insan boğazlanması âdetinin, İslâm dini olan İbrahim dini ile kaldırıldığına şükranedir, yahut fakirleri beslemek içindir; başka hiçbir şey değildir. Bir de çok zamanlar kurban, İslâm şeriatinde günahın, yeminin keffareti olur ve fakirlere dağıtılır. Bu itibarla şimdiki hükûmetlerin malî ve nakdî cezaları gibidir. Şu fark ile ki şeriatin tayin ettiği cezalardan birikenler hükûmetlerin hazinesine girer.

Yukarıda söylediğimiz gibi, İslâm dinini gönderen Hikmetli Yaratıcı, nasıl insanın malını, canını zalimlerin, ihtikâr vapanların taarruzundan korumuşsa; aklını, vicdanını da din adamlarının murakabesiden öylece korumuştur. Sonra, bir yandan muâmelât ve ahkâm itibariyle insanları nasıl bir düzeye getirmişse, diğer taraftan beşer fertleri arasında derecelerle farklılık olmadıkça kâinat düzeninin istikrar bulamıyacağı, o Hikmetli Yaratıcının kavrayış gözünden kaçmamış ve bizlere Âdem oğullarının ihtilâftan kurtulamıyacağını ve zaten kendilerini bunun için yarattığını Kur'ân'ında bildirmiştir.

Yüce Yaratıcı, bize bununla şu gerçeği anlatmak istiyor ki: servet ve refah itibariyle bütün beşer fertlerinin aynı düzeyde bulun-

masını istemek mümkün olmıyan bir hayaldir; yaratılış hikmetini bilmemektir. Arada bu yüzden meydana gelen ihtilâfları kaldırmaya çalışmak ise aklın eksikliğini gösterir. Çünkü o ihtilâflar kâinat düzeninin devamının esaslarıdır. Onun için İslâm, bu hususta tabiat kanunlarına, yaratılış yasalarına tamamiyle uygun hükümlerden başka bir şey koymamıştır ki bu da pek tabiidir. Zira gerek (Fourier)[26], (Sen Simon), (Robert Odin) gibi aşırı sosyalistlerle meydana çeşit çeşit siyasî karışıklıklar çıkaran birtakım serserilerin sapıklığından doğacak sonuçları, gerek bolşeviklik yüzünden Rusya'da yüz yetmiş milyon halkın başına gelecek felâketleri, Cenab-ı Hak ezelden biliyordu. Halbuki Leninler, Troçkiler, hasılı bütün bu hareketin başında bulunanlar sanıyorlardı ki: Yeryüzüne bütün kâinatı kucaklıyacak derecede geniş bir şefkat yaymışlar; adaletin en ileri şeklini yaratmışlar; insan yaratılıp da gerek peygamberlerin, gerek hukuk erbabının koyup duyurduğu hukukî bağlarla bağlı olduğu günden beri, insanlığın âşık olduğu mutluluğu getirmişlerdi.

Cenab-ı Hak, bunların hepsini ezelden bildiği ve İslâm ümmetini başkalarına isabet edecek çeşit çeşit felâketlerden korumak istediği içindir ki şeriat hükümlerinde mülkiyet hakkının dokunulmazlığı aleyhine bir şey görmüyoruz; ve fertler arasında adaleti dağıtacak, umumun yararlarına uygun harekette bulunacak, sonra yaptığı yahut bıraktığı işlerden dolayı Allah'ın ve Allah'ın kullarının karşısında sorumlu olacak hükûmetlerin zaruri olduğunu görüyoruz.

Sonra, şeriat fakirlerin, biçarelerin sıkıntılarını hafifletmeye, bunların refah içinde yaşayanlara karşı besliyecekleri öfke ve kin duygularını yüreklerinden çıkarmaya yarıyacak bütün hareketleri "iyilik - ihsan" tanımak suretiyledir ki kâinatın yaratılış gereği, fertler arasındaki farklılık ile çeşitli tabakalar arasındaki ilişkilerin sâfiyetini sürdürmek için koymuş olduğu tekliflerin arasını bulmuş oluyor. Bu da şaşılacak bir şey değildir; çünkü İslâm fıtrat dinidir (yaratılışa uygun, doğal dindir), kendisi için yaratılışın hiçbir yasasına aykırı, yaratılışın hiçbir kanununa zıd olmak olanağı yoktur.

6) Ruh ile madde arasında mevcut münasebete ve bunlardan her birinin diğeri üzerindeki tesirine verilen ehemmiyet:

Müslümanlıktan başka bir din tanımıyoruz ki ilmin tetkikleriyle kesin surette sabit olmuş bir fıtrî hakikati dikkat nazarına almış ol-

(26) Fourier (Charles) (1772 - 1837): Fransız filozofu ve iktisatçısı.

sun. O hakikat de insanın ruhuyla maddesi arasında mevcut irtibattan ve her birinin öbürü üzerindeki tesirinden ibarettir.

İnsanların yahut hayvanların bir kısmı et yer, diğer bir kısmı da sebzelerle, bitkisel gıdalarla beslenir. Şimdi bu gıdaların beden üzerinde etkileri belli olduğu gibi ruhsal hayat ve mânevî işlerde de görülür. Görüyoruz ki et ile beslenenler —Aşağı hayvanlar tabakasından olsa bile— kuvvetli yapılı, sağlam adaleli olduktan başka azimli oluyorlar, cesur oluyorlar. Ruhlarında azamete, şerefe eğilim görülüyor.

Bir de aksini alalım: Meselâ bir adam daima içki kullanıyor; adalelerini, sinirlerini ispirto yavaş yavaş zehirliyerek sonunda bîtab düşürünce alkolün etkileri, ayyaşın hem vücudunda, hem ruhunda görülmeye başlıyor; nasıl, bedenin dokularını bozuyor, kuvvetlerini kemiriyor, illetlere ve hastalıklara ve bunları doğuran öldürücü mikroplara karşı mukavemetini keserek ölümü çabuklaştırıyorsa ruhu da evvelce nitelendiği birçok yüksek sıfatlardan aynı suretle yoksun bırakıyor.

Meselâ sorumluluğu idrak yeteneği zayıflıyor da başkalarının hukukunu, namusunu çiğnemek, yasak edilen şeylerden birçoğunu işlemekten çekinmemek eğilimi kuvvetleniyor. Afyon, esrar, kokain, morfin gibi diğer sarhoş eden maddelerin gerek beden, gerek ruh üzerindeki etkileri ise fennî eserler tarafından bildirildiği için herkesin malûmudur. Bundan başka yenilen, içilen şeylerin, insanın ruhsal hayatı üzerinde ne gibi etkiler yaptığını izah maksadiyle yazılmış kitaplar var ki gıdaları, meşrubatı teşkil eden çeşitli unsurların ne gibi görevleri olduğunu, hangilerinin bedene girdikten sonra kemik, ilik, sinir, adale haline geldiğini bize bildiriyor. Biz burada uzun uzadıya onları sayacak değiliz. Ancak maksadın kolayca anlaşılabilmesi için bir iki söz söyliyeceğiz.

Bilinmektedir ki insanın bedeni, Hikmet sahibi Yaratıcı tarafından kendisine konulan beyin, duyular ve sinirler vasıtasiyle kâinat olaylarını nefs-i natıkasına (düşünen nefsine) duyurur bir elçidir. Tebliğ vazifesinin selâmeti ise elçinin selâmetiyle mütenasib olmak pek tabiidir. Buna binaen elçi ne durumda ise yapacağı duyuru da ona göre sağlam yahut sakat, gerçeğe uygun, yahut tersi olur.

Madem ki bedenin parçaları sindirilen bu yapısı çeşitli unsurlardan teşekkül ediyor, artık bunları kullanan insanlar arasında vücut, düşünce, ruh, itibariyle görülebilecek farkın, miktarın, tayini bizim

için kolaylaşmış demektir. Bununla beraber temizliğine, zerafetine özen gösterilmiş elbisenin vereceği kibir ve gurur ile bunun arkasından gelecek izzeti nefis hissini ve zevku safâ arzusunu bilmez değiliz.

Öyle insanlar vardır ki temizlikten yoksun bir ortam içinde yetiştiği için, ruhları bu süfliliğe alışıyor da daha yüksek yaşam ile ülfet etmişlerin duyacağı elemi (acıyı) hiç duymuyor. İnsan güler, yahut ağlar; kulağına memnun yahut mahzun olacağı bir haber erişir; gözü hoşlanacağı yahut çirkin göreceği bir olaya ilişir. Buna göre ruhu, derhal bunların vereceği zevkin yahut acının etkisi altında kalır. Sonra, kimse yoktur ki üzüntü, sevinç, keyif, kızgınlık, kin, haset, sevgi, nefret ve saire gibi mânevî hallerin maddî hayat üzerindeki etkisini bilmesin.

İslâm dinini gönderen hikmet sahibi Yaratıcı, bütün bunları ve insan aklının ebediyen kavrayamayacağı daha birçok gerçekleri bildiği içindir ki Muhammed ümmetinin hem bedenini, hem ruhunu ıslâh edecek, ona dünya ve âhiret saâdetini temin edecek bir dinden yoksun kalmasını istemedi. Binaenaleyh İslâmın yiyeceği, içeceği, giyeceği, nikâha, düğüne, sevince, kedere, söze, işe, oturmaya, kalkmaya, yatmaya, uyanmaya, selâma, kelâma, cenge, barışa, hâsılı beşerin bütün hareketlerine ve sükûnlarına karışması öyle birtakım cahillerin sandığı gibi fuzulî bir müdahele değildir.

Hikmet sahibi ve bilici olan Yüce Yaratıcı, hayatın bütün safhaları için insanın fıtratına (yaratılışına) tamamiyle uygun öyle âdâb, öyle esaslar koymuş ki Kur'ân ile sünnetin sayfalarını dolduran bu öğretiler, İslâmın diğer dinlerden üstünlüğünü sağlamaktadır. Mamafih bu da şaşılacak bir şey sayılmamalı. Zira İslâm, öyle bir dindir ki yaşanacak hayat, hesap verilecek âhiret, izzet bulacak nefis, zinde kalacak vücut, yararı dokunacak fiil, iyiliği görülecek söz, düşünecek akıl, muhasebe edecek vicdan için gelmiştir.

İşte İslâm, bu maksatları temin etmek için geldi. İşte izahı geçen hikmetler dolayısiyledir ki Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimizin tebliği, iki cihanın hayatına ait bütün safhaları içine alıyordu. O muhterem peygamber, insanlığın fânî ve ebedî mutluluğunu sağlama araçlarını etraflıca bildirdi; ve **"ad-dunya mezraatu'l-âhirah: dünya âhiretin ekin tarlasıdır."** düsturiyle dünya ile âhiret arasındaki bağlantıyı gösterdi.

7) İnsan vicdanının İslâm dinindeki yeri:

Avrupa'daki fikir inkılâbından hemen bin sene kadar önce idi ki İslâm dini, insanın hareketlerini, aklın hükümlerini, hasılı bütün iş-

lerini mizana çeken ve zamanımızın örfünce ahlâk bilginleri tarafından "vicdan" denilen ruhî tavırları ve ruhanî yetenekleri bildirmişti.

Sonra, ırkın sinsi olduğu ve ruhî durumların ta'dil ve değişmesi hususunda dış etkenlerin küçümsenemiyecek derecelerde hükmü bulunduğu, Muhammed'in sünneti tarafından ortaya konuldu. Irkın sinsi olmasından maksat şudur: İnsan ecdadından renk, sima, ahlâk, ses ve saire gibi birçok maddî nitelikler aldığı gibi hiddet, hilm, izzet, zillet, kerem, cimrilik gibi daha birçok mânevî niteliklerle nitelenme istidadı da alır. Bunlar sinsice yani kalıtım yoliyle geçer.

Ana babasından bu yeteneklerin birçoğu insana sâf bir halde, yahut zıtlariyle bulaşık olarak geçer. Sonra, çevre sorunu gelir ki müsait olduğu takdirde bu gizli gücü meydana çıkarır, yaratılışta var olan tohumu filizlendirir, büyütür; şayet düştüğü çevre, müsait değilse ya bu tohumu büsbütün öldürür, yahut cılız ve hastalıklı bir halde bırakır.

Bu nedenle müslümanlık, bütün hükümlerinde ve öğretilerinde çeşitli çevrelerin gerek ruh, gerek ruhun davranış ve durumları üzerindeki nüfuz ve kudretini aslâ dikkat nazarından uzak tutmamış ve müslümanlar için "takva" adiyle bir sınır çizmiştir ki o da ahlâkı çığırından çıkaran, vicdan terazisinin âhengini bozan etkenlerden uzak durmaktan başka bir şey değildir.

İslâm, âdeti üzere zamanların, mekânların insan ruhu üzerindeki etkisini dikkat nazarına almıştı. Sonra bu apaçık dini gönderen hikmet sahibi Yaratıcı, ezelî bilgisiyle biliyordu ki vicdan da insanın, hattâ arazlariyle ve cevherleriyle (görünümiyle, esasiyle) bütün kâinatın aynıdır; sürekli çözümlenir ve sentez olur; devamlı olarak bir yandan yok olur, bir taraftan varlığa gelir; sükûnun, hareketin, durmanın, gitmenin, çeşitli çevrelerin, incelemelerin, hayat olaylarının insan ruhu ve insan ruhunun davranışları üzerinde büyük etkileri var; insanın eğilimleri, iradeleri, yargıları bu ihtilâflar ile değişir durur. Evet insan, çirkin gördüğünü bugün beğenir; Mısır'da iğrendiği bir manzaradan başka bir yerde zevk duyar; tabiiyat ve felsefe okuduktan sonra önce hürmet ettiği şeyleri küçümsemeğe başlar. İnsanlardan öyleleri var ki ahlâksızlarla düşe kalka haram olan şeyleri mübah görmeğe, namus kaygısında olmamaya, sözce, işçe her türlü rezalette bulunmaya alışıp gidiyorlar. Oysa ki bu karışmadan önce böyle bir hareketi, kendileri için âr bilerek aslâ yapmazlardı.

Şayet sömürü siyaseti kullanan Avrupalıların kondukları memleketlerde, sömürdükleri toplumlara karşı izledikleri hareketi dikkat nazarına alırsak, görürüz ki insan vicdanı nasıl halden hale geçiyor ve yerin değişmesiyle onun hükümleri de ne kadar değişiyor.

Evet, İngiliz vicdanına sahip bir adam ister Londra'da, ister Hindistan'da, ister Mısır'da olsun, aynı adamdır, değişmez. Fakat acaba onun kendi vatanında iken sahibolduğu vicdaniyle, üzerine nüfuzunu gerdiği ve topraklarını, hayvanlarını, insanlarını sömürdüğü için konduğu bu memleketlerdeki vicdanı bir midir? Bir Fransızın Madagaskar'da, yahut Murakeş'te, yahut Cezayir'deki vicdanı kendi vatanının sinesinde, kendi yurdunun göbeğinde otururken taşıdığı vicdanın aynı mıdır?

Müslüman bir şarklı, Avrupa hamamlarına gidiyor. Orada her tarafı çıplak, hiçbir yeri örtülmemiş insanları ilk defa görünce tüyleri ürperiyor. Lâkin sonraları bu manzarayı eskisi kadar çirkin görmedikten başka git gide alışıyor. Hattâ müslüman gençlerinden öylelerine tesadüf ediyoruz ki memleketlerinde iken alışık oldukları utanmayı sonradan çirkin buluyorlar, küçümsüyorlar.

Evet, çok defalar yeni bir iklime konan insanların hissi, fikri, hareketi, vicdanı tamamiyle o çevrenin rengine boyanıyor ve kesin olan bu değişme, beşer fertleri arasında ancak çabuk ve ağır olmak bakımından fark gösteriyor ki o da yaşlarına, tahsillerine, düşüncelerine, bir de eskiden nitelenmiş bulundukları karakterlerin yerleşiklik derecesine, daha sonra da yeni çevrede karşılaşacakları değiştirici etkenlere karşı edinecekleri direnç vasıtalarına göre oluyor.

Meselâ Japonlarla Çinliler göç ettikleri memleketlerde en ağır değişen iki milettir. Çünkü nereye giderlerse toplu halde gittikten başka dillerini, dinlerini, törelerini, düşüncelerini, geleneklerini son derecede korurlar. İşte onların bu durumu o yeni toprakta ruhlarına sızacak bütün ters yeniliklere karşı bir duvar oluyor.

Zamanın değişmesi yüzünden vicdanların değişmesine en açık bir delil varsa şudur ki katolikler bugün herhangi bir protestana işkence etmeyi aslâ istemezler. Halbuki mezhepdaşları gerek Luther'in ortaya çıkışı günlerinde, gerek ondan birçok zamanlar sonra protestanları diri diri yakarlardı ve bu zavallılar, çeşit çeşit işkenceler altında kıvrandıkça, ötekiler keyiflerinden kendinden geçerlerdi. Suçunu itiraf için papazın huzuruna çıkan kadın, yahut kız, babası, yahut kocası, yahut kardeşi hakkında casusluk etmeyi Hz. İsa'ya yak-

laşmaya ve onun rızasını, bağışlamasını çekmeye vesile bilirdi. Hem vereceği haberler yüzünden biçarelerin uğrıyacağı âkibeti de kestirmez değildi.

İslâm dinini gönderen Yüce Hikmet Sahibi, beşer ruhunun bir halde kalmasının imkânsız olduğunu ve hükümleri, hareketleri tartmaya, hayır ile şerri yarar ile zararı ayırmaya yalnız başına vicdan yeterlidir iddiasında bulunmanın, insan için diğerlerini aldatmaktan ve kendi maksadını gizlemekten başka bir şey olmadığını ezelî bilgisiyle biliyordu. Bu sebeptendir ki bütün hareketlerinde ve sükûnlarında Allah'ı kendisine murakıp görmiyen ve en hafif konuşmalarına, en gizli tasavvurlarına kadar Allah'ın bileceğine kuşkusuz inanmıyanlar için, kurtuluş imkânı bulunamıyacağını, peygamberlerinin diliyle müslümanlara tebliğ etti. İslâm, mü'minlere şunu da bildirdi ki Yüce Allah, kimsenin vicdanını gözetim altında bulundurmak, kimseyi hesaba çekmek hakkını kendisinden başkasına vermiş değildir; zira lâtîf ve her şeyi bilen, gören, işiten ancak O'dur. Artık onun hak ile hükmeder âdil bir hakim olduğuna kesin inancı bulunan bir nefis için bu hususta feryat etme, sızlanma imkânı var mıdır?

İslâmın gereklerinden biri de insan, murakebe altında bulunduğunu aslâ hatırdan çıkarmıyarak gücü yettiği kadar Allah'ı anmak ve Allah'ın gözetiminden gafil olup da vicdanını yanlış bir yargıda bulunmasına ve eğilim ve iradesinin hayır ve haktan uzaklaşmasına meydan bırakmamaktır.

İşte İslâm, bütün ahlâkî hastalıkları şifaya kavuşturan bu hatırlamanın, devamını sağlamak maksadiyledir ki dinî kitaplarda bildirilen muhtelif vakitlerde Allah için namaz kılmayı müslümanlara emretti. Görürsünüz ki ticaretine, sanatına, yahut eğlencesine dalarak Allah'ı unuttukları bir anda minarelerden, "Namaza koşun, felâha koşun! Allah her şeyden büyüktür. Allah'tan başka tanrı yoktur." nidalariyle müezzinler, insanları irşadederler.

Bundan başka İslâm, insanların türlü türlü duâlarla Cenabı Hakk'a yalvarmaları ve herhangi bir işe başlarken Allah'ın adını yâdetmeleri için teşvikte bulunmuştur. Binaenaleyh her hareketin başlangıcında müslümanların şiarı "Bismillâhirrahmanirrahim" dir. Sonra, İslâm otururken de, kalkarken de, yatarken de Allah'ı anmalarını insanlardan istiyor.

Hasılı İslâm, insan vicdanını din adamlarının tehakkümlerinden ve diğer dinlerin bir hak olarak kendilerine bahşettiği kısıtlamalar-

dan nasıl kurtardıysa yine o viedanı, alabildiğine boş bırakılması ve şayet eğilirse doğrultacak, bozulursa düzeltecek, azarsa yola getirecek, zayıf düşerse güçlendirecek bir aracın olmaması yüzünden uğrayacağı vahim sonuçlardan da öylece kurtardı. Evet, İslâm insan vicdanını tedbir ve iradesini hiçbir zaman Allah'tan nezih, Allah'tan âdil, Allah'tan olgun olmasına imkân düşünülemiyen yaratıkların birine bırakmadı. Tersine "Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah bütün işlediklerinizi görüyor."[27] yüce âyetiyle hitabettiği kullarının gözetim ve muhasebesini ezelî hikmeti gereği olarak o hikmet sahibi, bilici, büyük zatına mahsus kıldı. Bu sebepten dinin tebliğ ettiği hakikatlere iyice imanı olan bir müslümanın Allah'ı anması ve onu gizli, aşikâr bütün işlediklerini görür bilmesi, kendisi için en büyük engelleyici bir güç olduktan başka, ruhunun en büyük yetiştiricisi, vicdanının da en büyük ıslâhatçısı demektir. Sonra, "insanı sapıklıktan, yasak şeylerden men' için yalnız başına vicdan kâfidir; terbiye varken de dinlerin uyarısına yahut müjdelemesine ihtiyaç kalmaz." tarzında şimdiki asrın henüz pişmemiş birçok gençleri tarafından ileri sürülen mülâhazalar, baştan başa yanlıştır. Beşer ruhunun durumlarını bilenler ve onun aşamadan aşamaya geçmesindeki sırları, çeşit çeşit değişikliklere uğramasındaki sebepleri idrak edenler, kesinlikle böyle bir şey söylemezler.

Dayandığı esas, Allah'ın gözetimi altında olduğunu bilip, O'ndan utanmaktan ibaret bulunan bir eğitimden başka hangi eğitimdir ki insanı bozuk eğilimlerinden, sefil heveslerinden alıkoymak hususunda yeterlilik gösterebilsin? Şüphe yoktur ki bu kadar anlamsız bir sözü ya insan ruhunun durumlarından haberi olmayan gafil, yahut Tanrısal gözetim bağlarından sıyrılmak istiyen gaflete düşürücü insan söyliyebilir.

Bunlar o kimselerdir ki "Zanlardan, bir de nefislerinin arzusundan başka bir şeye uymazlar. Heveslerini tutup da kendisine tanrı edinen kimsenin halini görüyor musun?"[28]

Gayr-i müslim topluluklar arasında alabildiğine yayıldıktan başka bunları taklit yüzünden müslümanların cahilleri içine de sokulmuş rezilliklere karşı müslümanı korur bir kuvvet varsa, o da sinesinde gizlediği sırları, Yaratıcısının bildiğine dair kesin inancıdır. İş-

---

(27) Hadid Sûresi: وهو معكم أينما كنتم

(28) Necm Sûresi ان يتبعون الا الظن وما تهوى الأنفس Casiye Sûresi. أفرأيت من اتخذ الهه هواه

te bu kuşkusuz inançtır ki öfke, haset, kin, kötü niyet, Allah'ın kullarını küçük düşürme, haksız yere kötü zan besleme gibi gizli suçlardan müslümanı meneder. İşte bu kesin inançtır ki erkekle mahremleri arasında aşılmaz bir duvar kesilir, hattâ çok defalar onu namahremlerine de tecavüzden alıkoyar. Evet, Allah'ın ilmine, ıttılâına kesin inancı olan bahtiyar insanlar bu gerçeği bilirler. Bilmeyenlerse, vicdanlarının muhasebesini nefislerine bırakırlar. Bunlar bütün hareketlerinde yeni felsefe kitaplariyle benzeri eserlerden topladıkları şeylere dayandılar ki hiçbiri zandan ileri geçip de yakîn ifade etmiyor. Bilmediler ki zan, hakikatten zerre kadar ihtiyaçsız bırakamaz. Kur'ân böylelerine yaklaşmaktan müslümanları kaçındırıyor: فاعرض عن من تولى عن ذكرنا ولم يرد الا الحيوة الدنيا ذلك مبلغهم من العلم . ان ربك هو اعلم بمن ضل عن سبيله وهو اعلم بمن اهتدى : Kur'ânımıza arkasını dönüp de dünya hayatından başkasını istemiyenlerden yüz çevir. İşte onların bilgisi buraya kadar varabiliyor. Rabbin şüphesiz gösterdiği yoldan sapanı herkesten iyi bilir; O, yolda yürüyeni de herkesten iyi bilir." (Necm Sûresi: 29-30)

Hulâsa: Bir vicdan ki yukarıdan beri görüldüğü üzere değişmeye, metanete, za'fa maruzdur; hiçbir zaman onu ıslâh için maddî öğretilere dayanmak mümkün olamaz. Böyle bir vicdanın dayanabileceği ancak iki esas vardır ki biri gerçek bir nefis mücahedesi, diğeri de Allah'ın her şeyi bildiğine kesin imandır. Nitekim : وما يعزب عن ربك من مثقال ذرة فى الارض ولا فى السما : Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabbinin kavramasından kurtulamaz." (Yunus Sûresi: 61) yüce âyetinin manası da bunu destekliyor.

8) İslâm dâvetinin şümulü, her yere uygun olması:

Hikmetli Kur'ân, Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimizin bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak geldiğini ve kendisinin Peygamberlerin sonuncusu olduğunu bildiriyor. Fakat İslâmın düşmanları, o apaçık dine bir yığın lekeler isnadında ve asırların, iklimlerin değişmesiyle değişip duran beşer ihtiyaçlarına yeterli olamıyacağı iddiasında çok ileri gittiler. Ve bu Kur'ân beyanının gerçeğe uygun, yahut akıl için ispatı mümkün gerçeklerden olduğunu kabule asla yanaşmadılar. Bunun da sebebi, aşağıda söyliyeceğimiz üzere İslâm dininin içyüzünü bilmemeleri ve tebliğ ettiği ana hükümlerin ayrıntılariyle şeriatlerin genel kaideleri ve usulü hakkında tam bir cehalet içinde bulunmalarıdır.

İslâmı incelemedikleri için sanıyorlar ki bu din, Kur'ân ve sünnet ile ifade edilmiş hükümler mecmuasından başka bir şey değildir; yahut İslâmın ilk asırlarındaki müctehidler tarafından istinbat edilmiş (çıkarılmış) fıkıh sorunlarının tamamıdır. Bütün davaları işe şundan ibaret:

"Zamanlar değişti, nesiller birbirini izledi, beşer aklı, hatıra hayale gelmiyecek kadar geniş mesafeler aldı. Binaenaleyh tam açıklıkla görülmemekle beraber nasıl her canlı cisim zayi olma ve telâf kanununa uygun olarak sürekli değişiyorsa bütün hayatî işler ve fikrî aşamalar, bütün muâmelât biçimleri o terâkkiye uyarak birçok defalar değişti, durdu. Şu söylediğimiz örnekler münakaşa edilemiyecek kadar açık ve kesin iken nedir müslümanların hali ki eskiye bağlanıp kalıyorlar da zaman ile beraber yürümüyorlar? Kur'ân'larına peygamberlerinin sünnetine, geçmişlerinin re'yine (görüşüne) sımsıkı sarılmışlar. Bundan bin bu kadar yıl evvel o göçebe halinde yaşayan ümmetlere uygun gelecek hükümlerin hâlâ tatbikinin mümkün olduğunda ısrar ediliyor. Oysaki arada zaman, mekân, ilim, fikir bakımından ilişki olmadığı gibi medenî hayatın bütün dallarında, gereklerinde, muâmelelerinde, tasarruflarında taban tabana zıtlık var. Özellikle elektrik ve buhar güçleri kullanılarak büyük büyük şirketler tarafından demir yolları döşendikten, koca koca fabrikalar kurulduktan, yerin yüzünden, içinden, köprülerin üzerinden, denizlerin, nehirlerin altından trenler, tramvaylar geçirildikte sonra...."

İşte bunlar İslâmın mahiyetini (ne olduğunu) incelememiş, kitabını efsane kabul etmiş adamların sözüdür ki bu yargıları, zanlardan başka bir şeye dayanmıyor. Lâkin o apaçık dinin sırlarına vakıf olanlar bilir ki İslâm fanî ve bakî hayatın dini, her iki saâdetin şirazesidir. Kendisine öz olan kabiliyetiyle, hukukî genel kurallariyle, siyaset tarziyle yeni bir dine ihtiyaç bırakmadığı gibi zaten kapsamlı dairesinin dışında hiçbir kanun olamaz.

İbnu'l-Kayyim diyor ki: "Muhammedî risaletin aslâ tahsis kabul etmez iki genel esası vardır: Biri o muazzam Resulün kendilerine gönderilmiş bulunduğu insanlara nispetle olan umum; diğeri de bu insanların, dinin asıl ve fer'î sorunlarına ait bütün ihtiyaçlarına nispetle olan umumdur. Binaenaleyh o büyük peygamberin risaleti yeterlidir, geneldir; başka bir şeye ihtiyaç bırakmaz. Ve risaletinin, şu söylediğimiz iki cihete de genel olduğunu ispat etmedikçe îman tam olamaz. Hangi yükümlü olursa olsun, (onun) peygamberliğinin kap-

samından kurtulamıyacağı gibi ümmetin gerek ilim, gerek amel bakımından muhtac olduğu hak ve hakikat çeşitlerinden hiçbiri için şeriatten hariç kalmak imkânı tasavvur edilemez. Ümmetine halvetin, uykunun, oturmanın, kalkmanın, yemenin, içmenin, inmenin, çıkmanın, seferin, ikametin, susmanın, konuşmanın, uzletin, ihtilâtın (toplum içine karışmanın), servetin, fakirliğin, sıhhatin, hastalığın âdâbiyle hayata ait bütün hükümleri bildirdi... Kendilerine gerçek Allâh'ı öyle mükemmel bir tarifle tasvir etti ki artık O'nu olgun vasıfları ve yüce sıfatları içinde gözleriyle görmüşe döndüler. Sonra, geçmiş peygamber ile ümmetlerini ve aralarında cereyan eden bütün vak'aları (öyle) bir suretle nakletti ki âdeta beraber yaşamış gibi oldular. Gizli âşikâr ne kadar hayır yolları varsa öyle uzun boylu açıkladı ki kendisinden önce hiçbir peygamber, ümmetine o tafsilâtı vermemişti. Yine harbin hilelerine, düşmanla karşılaşmalara, zafere gidecek yollara dair o kadar ince şeyler anlattı ki müslümanlar, bunları gereğiyle öğrenip de tamamiyle uygulamış olsalardı, karşılarına hiçbir düşman çıkamazdı... Nefsin hallerine, vasıflarına, tuzaklarına, gizliliklerine ait öyle haberler verdi ki artık başka bilgilere ihtiyaç kalmadı. Sonra, geçinme hakkında öyle irşatları görüldü ki uyarınca hareket etselerdi dünyaları, en büyük ölçüde imar edilmiş olurdu.

"Hasılı kendilerine dünyaya, âhirete ait hayrın, mutluluğun tamamını getirdi. Ve Allah'tan başkasına olan bütün ihtiyaçlarını kesti, bitirdi... Binaenaleyh âleme kendisinden daha olgun bir şeriat gelmiyen olgun şeriati hakkında 'eksiktir, dışarıdan alınacak bir siyasetle tamamlanmaya muhtaçtır.' sanısında bulunmak nasıl kabil olur? Bütün bunların sebebi, şeriat sırlarının böyle bir sanıyı besliyenlere gizli kalması ve idrakten nasiplerinin az olmasıdır..."

Yine İbnu'l-Kayyim diyor ki: "Bunu gerektiren sebep, şeriatin hakikatini bilmek ve onu olaylara uygulamak hususundaki eksikliktir. İşi yönetenler, bu durumu görünce dünya işlerinin düzenini sağlıyacak idarî kanunlar vücuda getirdiler. Onların şeriatteki eksikliklerivle, bunların çıkardıkları idarî mevzuat yüzünden uzun şerler, geniş bozukluklar meydan aldı. İş çığırından çıktı. Telâfisi imkânsız oldu... Şüphe yoktur ki peygamberleri göndermekten, kitapları indirmekten Allah'ın muradı, insanlığın adalet içinde yaşamasıdır... Binaenaleyh hangi yolla Hakk'ın sınır işaretleri bilinir, delilleri bulunur, fecri doğarsa Allah'ın şeriati, dini, rızası, emri o yol olur. Zaten Cenabı Hak adaletin yollarını, delillerini, işaretlerini bir çeşide hasretmiş de ondan daha metin, daha açık olan diğer yolları iptal eylemiş

değil ki. Tersine kurduğu yollardan Allah'ın maksadı, adaletin ve hakkın kurulmasından ve halkın adalet içinde yaşamasından ibaret olduğunu bildiriyor. O halde hakkın meydana çıkmasını, adalet gereğinin bilinmesini hangi yol sağlarsa, onun gereğiyle hükmetmek vacib olur. Zaten bütün bu yollar araçlar ve sebeplerden ibarettir ki kasdedilen kendileri değil, amaçlarıdır... Bir mükemmel şeriat hakkında bunun tersi zannedolunamaz. Keza âdil siyaset, mükemmel şeriate aykırıdır diyemeyiz. Bilâkis böyle bir siyaset, şeriatin bir parçasıdır. Adına siyaset denilmesi terimsel bir iştir. Yoksa yalnız başına adalet denildiği gibi şeriate girer. Peygamber (salât ve selâm O'na) Efendimiz, töhmetten (suçlamadan) dolayı hapsetmiş ve ceza vermişti. Çünkü sanığın üzerinde (suç) emareler(i) görmüştü. Bir sanığın ortalığı karıştırmak, evlere girmekle, mükerrer çalmalarda bulunmakla ünlenmiş olduğunu bildiği halde sebilini tahliye eden (yolunu serbest bırakan), yahut kendisine yemin teklif eden ve "iki âdil tanık olmadıkça, yahut isteğiyle suçunu ikrar etmedikçe kendisini tutamam." diyen adamın bu sözü şeriatin siyasetine aykırıdır...

"Ömer ibn al-Hattâb'ın meyhaneyi yakması ve içine kapanarak halka görünmediği için Sa'd ibn Vakkas'ın köşküne ateş vermesi bir şer'î siyaset idi."

Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimiz'in, Kur'ân nassını bırakıp şer'î siyaset denilen usul ile hükmettiği birçok olaylar olmuştur[29]. Kendilerinden sonra Ebubekir, Ömer ve diğer halifeler de aynı izi izledi. Bu konuyu tamamiyle açıklamak için sözü uzatmak gerekir ki risalemizin ona tehammülü yok. Onun için İslâmın bütün dünyaya şâmil ve ebedî bir din olmasını temin eden esasları beyan ile yetineceğiz:

1 — Akla ve sahih nazara itimad vacibdir. Buna göre şeriatin usul ve hükümlerinde zahirî aklın hükmüne aykırı bir şey görüldüğü zaman, aklın hükmüne uymak vacibolur. Şimdi gelelim zahirî akla aykırı olan şeye karşı takınılacak tavra: Cahiller için, sonra sanat, ticaret ve saire ile meşgul olduğundan dolayı tetkik, nazar, tevil gibi işlere dalmaya hayatları müsaid olmıyan kimseler için bir de avam tabakası için gereken hareket, bilemedikleri meselede tafvîzî iltizamdır.

Tetkik ve nazar sahiplerine gelince: zahiren aykırı görünen o meseleyi, doğru akla uygun düşecek surette tevil ederler. Mamafih

(29) Tlâmu'l-Muvakkıîn, III. - Kitâbu'l-İmâme ve's-siyase ve diğer eserler.

selefin âdeti üzere meselenin hakikatini Allah'a bırakmak da kendileri için mümkündür. Ancak bu şekil, gerçeğe aykırıdır. Zira düşünceleri sağlam, tahsilleri yüksek insanlar bilir ki her meselede hak birdir, asla çoğalmaz; bütün tebliğlerinde şeriatin bir amacı vardır ki o da haktır. Buna göre beşerin yaratılışına uygun hükümlerle gelen İslâm, kendilerini selim aklın tetkik ve sahih nazarla ulaşacağı gerçekleri almakla yükümlü tuttuktan sonra tabiidir ki bunlarda âdet ve fıtratın gereği olarak tevilden başka bir harekette bulunmazlar.

Şeriâtte ara sıra böyle zahirî akla aykırı şeyler bulunmasına gelince malûmdur ki Hz. Peygamber (salât ve selâm ona) Efendimiz, tebliğini istedikleri hakikatleri, yirmi üç sene süre ile insanların çeşitli akıllarına göre tebliğ etti, durdu. O muhterem peygamber, yaşları, idrakleri, irfanları eşit değilse bile biribirinden az farklı bulunan şagirtler arasında üstâd mevkiini işgal etmiş değildi. O sebepten bütün karşısındakilerin düşüncelerine, öğretmenlerce âdet olan belirli üslûplarla, kesin ifadelerle hitabedemezdi. Evet, bu nasıl mümkün olurdu ki o büyük mürşid, ihtiyarı, genci, çocuğu erkeği, kadını, kendisine uyulanı, uyanı, âlimi, cahili, şairi, kâhini, hahamı, papası, çiftçiyi, taciri, işçiyi, çobanı, hasılı bütün insanları irşad ile meşgul idi. Akıl kabul eder mi ki bütün bu beşer zümrelerine doğru yolu göstermek için gelmiş bir peygamberin beyan tarzı, üslûp edası hepsine karşı bir olsun, değişmesin?

Zaten insanlara akılları erecek derecede söz söylemelerini Hz. Peygamber (salât ve selâm O'na) Efendimiz ashabına emir buyururlardı. Yüce âyetlerin muhkem, müteşabih adiyle iki çeşidi olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça bildirilmiştir. Muhkem âyetler ki ifade ettiği manaya delâleti sarîh ve kesin olup şerîatten kasdedilen amaca uygundur; Kur'ânî tabiri üzere bunlar ummu'l-kitap (kitabın esası) dır ve (bunlara) olduğu gibi iman zaruridir. Müteşabihlere gelince bunları derinlemesine incelemek ve zahirî akıl gereğine aykırı olup da tevile ihtiyaç gösterenleri tevil hususunda ilimde ileri olanlar için güçlük yoktur.

İkinci esasa gelince şer'î siyasettir ki rükünleri şunlardır:

A —Bizzat müslümanlar arasında, keza yine müslümanlarla savaş halinde bulunmadıkları gayri müslimler arasında adalet.

B — Örfün, umumun yararına olmak üzere kabul ettiklerini kabul ve (umumun yararına) zararlı olmak üzere kabul ettiklerini iptal.

C — Tazirler, cezalar kısmıdır ki din, bunların kabulünü İslâm hükûmetinin siyasetine bırakıyor.

Bu babın kapsamı çok geniştir. Zira şeriati kuranın mekruh, yahut haram kıldığı halde kesin bir ceza, yahut malî bir ceza tayin etmediği her şeye karşı, gereken engelleyici tedbirlerin ve cezaların takdiri, hükûmete kalıyor.

İşte müslümanlar bu siyasî yönü, müteaddid kuşaklardan beri ihmal ede ede, nihayet son asırda Batı toplumlarını taklide başladılar. Meselâ İslâm, akla, yahut vücuda, yahut mala zarar veren maddeleri kullanmak, yahut aynı sonuçları doğuracak sefahatlerde bulunmak gibi şeylerin hepsinden nehy ile beraber bu konudaki önleyici cezaların takdir hakkını, müslümanların fertleri içinden ayrılacak danışmanların oyuna bırakmıştır. İslâm, meşru bir sebep olmaksızın zevceyi (eşi) zarara sokmadan ve boşamadan nehyetmiş ve boşamada aslolan şeyin, hazr ve men olduğunu bildirmiştir[30].

İslâm çocuklar, kadınlar, işçiler gibi âcizlere şiddet göstermeyi ve hayvanlara işkence etmeyi yasaklıyor; ameleyi, güçlerinin üstünde işle yükümlü tutanları, yahut az ücret verenleri, yahut sıhhî şartları haiz olmayan yerlerde çalıştıranları, sonra hayvanları şefkat ile çalıştırmıyanları, hasılı muâmelâta, ahlâka, sosyal işlere ait olmak üzere kitap ve sünnetin sayfalarını doldurduğu halde gerektirdiği cezaya dair bir nas gelmiyen bütün yasakları işliyenleri, yola getirecek cezaların tayini yetkisini, İslâm hükûmetlerine veriyor.

Şer'î siyasetin dayandığı esaslardan biri de "şûrâ" dır ki bütün insanlığın mutluluk kaynağı olan bu esas, şerîatin en metin esaslarından biridir. Cenabı Hak muazzam Resulüne: " وشاورهم فى الأمر : İşte onlarla müşavere et." (Âli İmrûn Sûresi: 159) emrinde bulunduğu gibi mü'minleri " وامرهم شورى بينهم : İşleri ise aralarında şûra ile görülür." (Şûra Sûresi: 38) yüce âyetiyle övüyor.

Buna göre İslâm'da şûra, siyasetin esas rükünlerindendir. Raşid halifeler bu mühim rükne bir de halkın vakalardan ve olaylardan haberdar olmasını ilâve ederler, Cuma hutbelerinde ve Cuma namazlarından sonra cereyan eden işlerin önemlileri hakkında izahat verirlerdi. Vilâyetlerdeki valiler tarafından da aynı yol takibedilir ve

---

(30) . فان اطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلا (Nisa Sûresi): Eğer size itaat ederlerse artık kendilerine eziyet etmek için vesiyle aramayınız... Yani ayrılmalarını istemeyiniz. (İbni Âbidîn, Cüz' 2, sayfa 683)

ehalinin hiçbir ferdi, bu gibi yerlerde hazır bulunmaktan menedilmezdi. Kapılarına perdeyi gerip, muhafızı diken Emevî meliklerinden çoğu, bu şekilde halka görünmediği halde; kadılardan, müftülerden, müctehidlerden çekinir ve Kur'ân'ın hükümleri ve öğretilerine aykırılıkla suçlanmaktan korkardı.

Abbasilerin ilk beş halifesi devrindeki hüküm de az çok istişarî idi. Çünkü tek başına hüküm vermeleriyle beraber saraydaki adamlarla vezirler ve emîrlerden meydana gelmek üzere bir şûrâ cemaati teşkil ederlerdi. Gerçi bu cemaat, bildiğimiz resmî tarzda kurulmuş değildi. Ama yine bir şeydi. Memun gelince hükmü altında bulunan bütün milletlerin temsilcilerini toplıyan bir danışma meclisi kurdu. Büveyh oğullarının, Samanîlerin, Selçukluların, Eyyubilerin memleketlerinde de hakimin yanı başında bir çeşit milleti temsil eden bir meclis bulunurdu ki maksat, umumun yararına olan şeylerde hakimleri irşadetmekti.

Bununla beraber malûmdur ki şayet bu hakimler, Kur'ân hükümlerine uyaydı, yahut millet içinden kendilerini o hükümlere döndürecek kimseler çıkaydı, elbette şûrânın hükmü, bunların istibdadı yüzünden asırlarca işlemez durumda kalmaz ve şerleri, dünyanın her tarafındaki müslümanları bizar edip durmazdı.

Şûrâ ehli tarafından bir iş hakkında verilen karara uyulması ve muhalefet olunmaması gereğini, (salât ve selâm üzerine olsun) Efendimiz, Ebubekir ile Ömer'e "Siz bir işte ittifak ederseniz ben size muhalefet etmem," dedikleri gün, ümmetlerine öğretmiş oldular[31].

Zamanında bir olay vukua gelir ve Kur'ân ile sünnette ona dair bir nas bulunmıyacak olursa Ömer ibn al-Hattâb, ashabı kiramı toplayıp kendileriyle istişarede bulunurdu. Şayet fikirler bir noktada birleşirse onunla hükmederdi.

İmam Alî'den şöyle rivayet olunuyor: "Dedim ki: Ya Rasulûllah, birtakım meseleler ortaya çıkıyor, hakkında ne bir âyet inmiş, ne de sizin sünnetiniz geçmiş... Ne yapmalı? Buyurdular ki: Müslümanların âlimlerini toplayıp meseleyi aranızda istişare ediniz ve o işte tek görüşle hükmetmeyiniz."[32]

Kadı Şüreyh şöyle söylüyor: "Ömer ibn al-Hattâb, bana dedi ki: Hatırına Allah'ın Resulünün hükümlerinden biri gelirse onunla

(31) Mihnacu's-Sunne, cüz' 2, sayfa 160.
(32) İ'lâmu'l-Muvakki'în, cüz' 1, sayfa 74.

hükmet. Şayet onun bütün hükümleri hatırına gelmezse, doğru yolda giden imamların hükümlerinden hangisi hatırına gelirse onunla hükmet. Şayet bu imamların hükümleri de hatırına gelmiyorsa kendi görüşünle içtihad et ve ilim ve iyi amel sahipleriyle istişare eyle."

D — Şerî siyasetin rükünlerinden biri de KAZAYI, HAKİMİN ÜSTÜNDE BULUNDURMAKTIR. Buna göre, isterse halife olsun hiçbir hakim, özel bir mezhep ile amel etmeyi kadıya şart kılamaz, kıldığı takdirde o şart batıl olur ve kadının öyle bir şartı yerine getirmesi, caiz olmaz. Keza hiçbir hakimin elinde, kadı'nın vereceği hükmü af, yahut hangi vesiyle ile olursa olsun, kaza işlerine müdahele hakkı yoktur. Sonra, isterse aleyhine dava açılan bizzat mü'minlerin emiri olsun, kadı, kendisine sunulan bütün olaylar hakkında hükmünü verir. Hem bu yetki, zamanımızda medenî hukuk denilen malî hukuka münhasır olmayıp cinayetlere de şamildir. Çünkü gerek halifenin, gerek diğer hakimlerin bütün şer'î hükümler huzurunda diğer insanlardan hiçbir farkı, hiçbir imtiyazı yoktur.

Raşid halifeler, sineleri iman ile dolu, ruhları her türlü lekeden temiz insanlar idiler; hiçbiri tarafından kimseye karşı, cinaî bir tecavüz vukuu görülmedi. Bu hususta kendilerine isnadedilebilecek ufak tefek iki üç vak'adan başkasını bilmiyoruz. Bununla beraber o olaylarda da adaletin, insafın en yüksek birer misalini gösterdiler. Şa'bî diyor ki: "Halife Ömer, kira ile bir adamın beygirini almıştı. Hayvan yük altında öldü. Sahibi davacı olunca, Ömer, "Birini hakem tayin et", dedi. O da Iraklı Şüreyh'in vereceği hükme razı olduğunu söyledi. Şüreyh Ömer'e, "Hayvanı sapasağlam aldığın için sapasağlam teslim etmelisin", dedi. Halife, hükmü böyle kabul ettikten başka Şüreyh'in ciddiyet ve adaletini beğenerek onu kadı tayin eyledi."[33]

E — Hüküm verilir, fetva çıkarılırken zaman ve mekân kayıtları gözetilir[34]. Çünkü şeriatin esası hikmettir, halkın mebde' ve meâda (dünyanın başlangıcı ve sonuna) yararlarıdır. Şerîat baştan ayağa adalet, baştan ayağa merhamet, baştan ayağa yarar, baştan ayağa hikmettir. Onun için hangi mesele ki adalet alanından çıkarak cevre, rahmet sınırlarını aşarak işkenceye, salâh dairesini geçerek fesada, hikmet vadisinden uzaklaşarak abese dönüşür... Te'vil ile sokulmak istenilse bile şerîate dahil olamaz. Zira şeriat Allah'ın kulları arasında adaleti, yaratıkları üze-

(33) İ'lâmu'l-Muvakkı'în, cüz' 1, sayfa 98.
(34) İ'lâmu'l-Muvakkı'în, cüz' 3, sayfa 27.

rinde rahmeti, yer yüzünde şefkat gölgesini, hasılı Allâh'ın büyüklüğünü gösterir bir hikmet kurumudur.

Misal olarak, satın alınan şeylerde görülen satımı reddi gerektiren eksiklikleri söyliyebiliriz. Evet, şayet âdet değişse de bir eksiklik artık ayıp sayılmaz olsa, satılmış şeyin ondan dolayı reddi lâzım gelmez.

İbnu'l-Kayyim diyor ki[35]: "Fetvalar daima bu suretle verilmek gerekir. Örfte bir yenilik bulduğun gibi itibar nazarına al; örften bir şeyin düştüğünü görünce bırak. Kitaplarda naklolunan meseleler üzerinde ömrün oldukça mıhlanıp kalma. Başka iklimden bir adam gelir de senden fetva isterse, onu senin memleketinin örfüne getirmeye çalışma, kendi memleketinin örfünü sorup öğren de fetvasını ona göre ver... Derler ki naklolunan (söz)ler üzerinde sürekli saplanıp kalmak sapıklıktır; müslüman bilginlerinin, geçmişlerin maksatlarını bilmemektir... Örflerinin, âdetlerinin, zamanlarının, mekânlarının, hallerinin ihtilâfiyle beraber insanlara sırf kitaplardaki naklolunan (sözler)le fetva veren kimse, hem sapıcı, hem saptırıcı olur. Onun bu suretle işlediği cinayet; iklimleri, âdetleri, mizaçları, zamanları değişik hastaları, tıbba ait kitaplardan birine bakarak aynı şekilde tedavi eden doktorun cinayetinden daha büyüktür... Bu cahil doktor ile cahil müftü, halkın bedenlerini de dinlerini de harabetmiş olur."

İşte şeriatin şu esasına riâyet iledir ki müslümanlığın ortaya çıkışından beri insanlığın çeşitli zaman ve mekânlardaki işlerini düzeltmek hususunda pek büyük neticeler elde edildi. Bu sayede ap açık şeriat, Çin ile Hint iklimleri, Atlas Okyanusu ile Pirene dağları arasında meydana gelen vakalar ve olayların hepsini kapsayacak kadar genişlik gösteriyordu. Ve onun bu alanı, ancak ictihad kapılarının bir kısım bilginler tarafından ilim ve tetkik erbabının yüzüne doğru sım sıkı bir surette kapandığı günden beri daraldı. Artık bu görüşe uyanlar, bilmeksizin şeriat sahibinin öğretilerine karşı gelerek ve İslâmın siyaset rükünlerinden en muazzam bir rüknünü yıkarak eski müctehidlerin sözleri üzerinde mıhlanıp kaldılar.

Birtakımları da şu soruyu soruyor: Madem ki hak ve adalet meselesi, umumun yararına bağlı bulunuyor ve zaman ile mekân ile değişiyor; neden insanlar arasında bu iki esası temin edecek hükümleri, dinin usul ve kuralları üzerine dayandırmalı?

(35) İ'lâmu'l-Muvakkı'în, cüz' 3, sayfa 77.

Şayet bu adamlar insanın yaratılmış bulunduğu doğal karakteri dikkat nazarına almış olsalardı böyle bir soru sormaya kalkışmazlar ve İslâm dininin bütün insan işlemlerini ve tasarruflarını kapsamaya bu derece düşkün olmasını takdir ederlerdi. İslâm dininin sahibi, kendi yaratığının yaratılışındaki ihtiyaçları ve eğilimleri biliyordu. Bundan dolayı, doğrunun ta kendisi olup, kendilerinden hiçbir zaman ihtiyaçsız kalınamıyan bütün hükümleri, ezelî hikmeti gereği olarak koydu.

Şimdi, bu sırrı anlıyabilmek, şeriat sayılan hükümlerle, dinî asıllardan birine dayanılmayan, (insanlar tarafından) konmuş hükümleri karşılaştırmaya bağlıdır. Şer'î hükümler diye birinci kısma dahil olanlar, ister Kur'ân'ın, yahut hadisin nassiyle sabit olsun, ister bu iki asıldan, ictihad yoliyle çıkarılmış bulunsun, görürüz ki müslümanlarca tam bir saygı ve itaatle kabul ediliyor, başlar üstünde tutuluyor. Gerek Allah'tan korktukları, gerek O'nun rızasını istedikleri için o düsturlara aykırı hareket etmiyorlar. Sonra, yalnız işlediğini değil, sinesinde gizlediğini de Allah'ın bildiğine kesin inancı olan bir mü'min, Allah'ın gazabından bütün kuvvetiyle çekinir, haramlardan, yasaklardan gücü yettiği kadar uzak durur. Şayet günün birinde ayağı kayacak olursa derhal tevbe ile Cenabı Hakk'a doğru koşar.

İşte bunun içindir ki ellerindeki hükümlerin Allah tarafından konduğuna, yahut Allah Resulünün tebliğ ettiği esaslar üzerine kurulduğuna kesin bir biçimde inanan müslümanlar, halkın selâmetini en çok gözeten, ahitlere en çok bağlı, haramdan en uzak duran insanlardır.

Lâkin kendileri için İlâhi bir dine dayanmıyan birtakım hükümler konulmuş ümmetlere gelince, bu gibilerini yasaklara düşkünlükten alıkoyacak bir kuvvet, ancak hakim ve mahkemeler korkusu olabilir. Şayet hükûmetin ya ihmalinden ya gafletinden, yahut idaredeki aczinden dolayı cezasız kalacaklarını bilseler, suçları işlemekten, haram şeyleri mübah görmekten bir an bile geri durmazlar. Artık ellerinden Allah'ın kullarının ne malı kurtulur, ne hayatı, ne de namusu.

Dine bağlılıkları çeşitli derecelerde bulunan ve sırf konulmuş kanunlar ile, yahut yalnız dinî hükümler ile idare olunan topluluk ve kabileler arasındaki suçların seyrini inceliyenlerce bu gerçek bilinmektedir. Evet, Sünûsî tekkeleri tarafından İslâm şeriati dairesinde yönetilen Afrika Araplariyle Napolyon'un ve yerli teşrîî meclisleri-

nin koyduğu kanunlara tabi tutulan Mısırlılar karşılaştırılacak olursa, arada o kadar müthiş farklar görülür ki ruhun durumlarından. sosyal değişikliklerin sebeplerinden haberdar olanlar için artık bu gerçek üzerinde münakaşa imkânı kalmaz.

Ömer ibn al-Hattâb ile Ömer ibn Abdulâziz gibi ümmetin büyüklerinin zamanlarındaki âsayişe, adalete, huzura, güvenliğe ait olmak üzere tarih bize ne vakalar haber veriyor!

İsterse Batının vahşî dediği toplumlar üzerinde olsun, dinin etkisinin feyzini görmek diliyenler, Sünûsî tarikatiyle benzerlerine bağlanmış müritleri incelemeli, sonra bunları alıp medeniyeti en mütekâmil, bilgileri en ileri, teşrîî kudreti en yüksek, yönetimi en düzenli bir milletle mukayesede bulunmalı. İşte o zaman arada hayret edilecek derecede farklar görülür. Ve işte o zaman İslâmın tebliğlerindeki sırra nüfuz ile anlaşılır ki neden dolayı "Hüküm ancak Allah'ın" oluyor; neden insanlığın fânî ve ikinci hayatında mes'ud olabilmesi için, Allah'ın gönderdiği şeriate, emrettiği dine sarılmaktan başka çare olmuyor; neden Cenabı Hak, İslâmı bu derecelerde genişletmiş, esaslarını bu kadar kolaylaştırmış da iklimleri, ırkları muhtelif bunca insan toplumları arasında —muâmelâta ait— olmuş, yahut olacak ne kadar vukuat ve olaylar düşünülürse hepsini kapsıyor?...

Şimdi soyut fikirlerle şer'î hükümlerden başka olmak üzere dinin "gaybiyyat" adiyle üçüncü bir kısmı daha var ki, beşer aklı için ne mahiyetini anlamak, ne de varlığını ispat, yahut nefyetmek imkânı yok. Cennet, cehennem, kabir ahvali, sırat, mizan, naîm, azap ve benzeri gibi kelâmcıların dilinde "sem'iyât" denilen şeyler bu kısma girer. Çünkü beşer aklı, mantık ölçülerinden birine müracaat suretiyle bunları idrak edemez. Bunların dayanağı, yalnız peygamberlerin tebliğiyle göksel kitaplardır.

Bazıları bu kısmı müteşabihlere sokuyor. O zaman tabii manen ve hükmen onlara katılır.

Fakat tarım, işçilik, sanayi, yiyecek, içecek, giyecek gibi dünyaya ait işlere gelince, İslâm dini bu hususta insanlara ancak zaruri olan yönleri bildirmek ve lâzımgelen tergîb ve teşvikte bulunmakla yetiniyor. Uygulama şekline, yönetim biçimine, düzeltme usulüne, çeşitlendirme tarzına gelince (salât ve selâm üzerine olsun) Efendimiz, bu bapta hurma aşısı hadisinde olduğu gibi "Sizler dünyanıza ait işleri daha iyi bilirsiniz, fakat Allah tarafından size bir şey (şer'î

hüküm) bildirecek olursam onu kabul etmelisiniz. Çünkü ben hiçbir zaman Allah'ın ağzından yalan söylemem." buyurdular.

İşte Kur'ân-ı Kerîm'le Hz. Muhammed'in sünneti bu kadar bir öğreti ile yetiniyor: " قل لا اجد فيما اوحى الى محرماً على طاعم يطعمه الا ان يكون ميتة او دما مسفوحاً او لحم خنزير : Onlara de ki: Bana vahyolunan şeyler arasında bu sizin haram dediklerinizi yiyen için, ölmüş hayvan eti, yahut akar kan, yahut domuz eti olmamak şartiyle gerçekten haram olanını bulamıyorum." (En'am Sûresi: 145), " حرمت عليكم الميتة و الدم و لحم الخنزير و ما اهل لغير الله به و المنخنقة و الموقوذة و المتردية و النطيحة .... و ما ذبح على النصب : Ölü, kan, domuz eti, sonra Allah'tan başkasının ismiyle boğazlanan, bir de boğularak, yahut vurularak, yahut yüksekten düşerek, yahut bir hayvan tarafından süsülerek, yahut canavar tarafından yırtılarak daha canı üzerinde iken yetişilip kesilmeden ölen hayvanlar ile, putlar için boğazlananlar sizlere haram kılındı." (Maide Sûresi: 3)

İslâm dininin siyaset rükünlerinden (temellerinden) biri de **zeriaları seddetmek** (sebepleri kapatmak) **ve mekasıdın** (amaçlarını) **hükümlerini vesilelere de teşmil eylemektir.** İşte bu temelin üzerine gerek muâmelâta, gerek ahlâka ait sonsuz hükümler kurulmuştur. Bundan dolayı herhangi bir amel bir amaca götürdü mü, o amacın tabi olduğu hüküm, amele de teşmil olunur; yine herhangi bir vesile, insanı yasak olan bir sonuca ulaştırdı mı, aynı yasaklık o vesiyleye (vasıtaya) da şamil olur. Vücuda ve akla verdiği ziyanlardan dolayı alkollü içkilerin yasak edilmesi bu temel üzerinedir. Şimdi bunların sarhoş etmiyecek kadarını içmek, çoğunu da içmeye yol açacağı ve âdet olduğu üzere insanı tekrara sevk edeceği için İslâm dini o zararlı olmayan az miktarı da zararlı olan çok miktara vesiyle olacağından dolayı haram ediyor. Aynı cümleden olarak yabancı bir kadınla bir erkeğin münasebette bulunması kesinlikle haramdır. Binaenaleyh böyle iki yabancının bu haramı işlemelerine vesiyle olacak her şey de haramdır. O halde şeriatın yabancı bir kadınla yabancı bir erkeği bir arada yalnız kalmaktan kesin surette yasaklaması bundan doğuyor. Yine şeriat kadına yüzünü, gözünü örtmesini farz kılmayarak bu kısmı örtülecek taraflardan istisna etmiş olmakla beraber ahlâkı bozmaya sebep olduğu takdirde müftü bunların da örtülmesinin gereği hakkında fetva verebilir.

Bu esasların benzerlerinden biri de âlimlerin **"Edasına siyasî mefsedet terettübeden vacibin terki lâzımdır** (yani yapılmasından siyasî bozukluk çıkacak olunca farz terk edilir.)" tarzındaki sözleridir.

Meselâ başlarındaki başkanın zulmü, yahut kötülüğü görülürse müslüman toplumu için, ayaklanarak ya o başkanı yola getirmek, yahut azletmek vacibolur. Fakat o başkan evvelce işlediği suçlardan daha yaman bir fitne, daha büyük fesat çıkaracak yaratılışta ve güçte ise o zaman müslümanlar için, korku sürdükçe, herifi muhasebeye çekmekten, kendisine karşı şiddet kullanmaktan vazgeçmek lâzım gelir.

Hasılı zerîaların seddiyle (sebepleri kapatmakla) maksatlara terettübedecek hükümlerin vesilelere de teşmili, İslâmî esaslar arasında en şümullü ve siyasî, teâmülî, sosyal vakaları ve olayları en çok kapsar olan bir asıldır. Fıkıh kitaplarında buna dair hesapsız misaller, hesapsız şahitler vardır. Buna göre nerede ve ne zaman olursa olsun, müslümanlar muhtaç oldukları hükümleri çıkarmak için —velev eski müctehidler tarafından ictihadedilmişken sonradan gelen toplulukların yararlarına uymayan ve mutluluklarını sağlamıyan hükümlere muhalefette bulunmuş olsunlar— yine bu esasa müracaat etmelidirler.

Müslümanlıktaki siyaset temellerinin en başlıcalarını yukarıdan beri saydığımız için şimdilik bu kadarını yeterli görerek sözü yine İslâmı (diğer dinlerden) ayıran özelliklere döndüreceğiz.

9) İslâm dininin İlâhı:

İslâmın İlâhı "Öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka İlâh yoktur, bakidir, her an bütün yaratıklar üzerinde hakim ve yöneticidir; ne uyuklar, ne uyur; göklerde, yerde ne varsa hepsi O'nundur; kim tasavvur edilebilir ki kalksın da (O'nun) izni olmaksızın O'nun huzurunda şefaat edebilsin; yaratıklarının işlediklerini, işleyeceklerini bilir; yaratıkları ise İlâhi ilminden yalnız O'nun dilediğini kavrayabilir, başka bir şey bilemez; ilmi bütün gökleri, yeri kucaklar ve bunları korumak, kendisine ağır gelmez; yüksek, büyük ancak O'nun yüce zatıdır."[36]

İslâm dini Yüce Yaratıcıyı ayrı ayrı suretlerle bildiriyor. Evvelâ Kur'ân âyetlerinde gördüğümüz gibi göklerin melekûtunu, yerin melekûtunu ve bu iki melekûtun kapsadığı kâinat ile bunların tabi oldukları tabiat kanunlarını dikkat nazarından, düşünceden geçir-

(36) Bakara Sûresi: الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تأ خذه سنة ولا نوم له ما فى السموات و ما فى الارض من ذالذى يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم و ما خلفهم و لا يحيطون بشيء من علمه الا بماشاء وسع كرسيه السموات و الارض ولا يؤده حفظهما وهو العلى العظيم .

meye davette bulunuyor. Sonra tebliğ eylediği en güzel isimler ile bu tanımı tamamlıyor ki doksan dokuza varan o isimler şunlardır:

Allah, Rahman, Rahîm, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Halik, Bâri', Musavvir, Gaffar, Kahhâr, Vahhâb, Razzâk, Fettâh, Alîm, Kabıd, Bâsıt, Hâfıd, Râfi', Muizz, Muzill, Semî', Basîr, Hakîm, Adl, Lâtîf, Habîr, Halîm, Azîm, Gafûr, Şekûr, Aliy, Kebîr, Hafîz, Mukît, Hasîb, Celîl, Kerîm, Rakîb, Mucîb, Vasi', Hakîm, Vedûd, Mecîd, Bâis, Şehîd, Hakk, Vekîl, Kaviyy, Metîn, Veliy, Hamîd, Muhsîy, Mubdî, Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm, Vâcid, Mâcid, Vâhid, Ehad, Fard, Samed, Kadir, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Evvel, Âhir, Zahir, Bâtın, Vâlîy, Muteâl, Barr, Tevvâb, Muntekim, Afuvv, Raûf, Muksit, Câmi', Ganîy, Mugnîy, Mâni', Dârr, Nâfi', Nûr, Hâdî, Bedî', Bâkî, Vâris, Reşîd, Sabûr.

Şu saydığımız en güzel isimler Cenab-ı Hakk'ın isimleri olduğu gibi, kemal sıfatlarını bildiren birçok ilâhî isimler daha vardır. Çünkü hikmetine son düşünülmiyen O Yüce Yaratıcının mahiyeti (ne olduğu) ebediyen insanın kısa aklına karşı perdeli olup kalacak ve O, yalnız en güzel isimleriyle, kemâl sıfatlariyle tecellî edecektir (görünecektir).

Zaten O mutlak büyüklüğün özüne vakıf olmayı istemek acizliktir, olmaz ile uğraşmaktır. Öyle ya, nefsini ayakta tutan ruhunu bilmekten âciz olan insan için O büyük sırrı, O Ezelî Kutsal Nuru bilememek kadar tabii bir şey olur mu? Bunun içindir ki Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz, daima Allah'ın zatını düşünmekten menederek eserleri ve işleri üzerinde fikir yormaya teşvik buyururlardı. Bununla beraber Peygamberimizin şu emrinde başka bir anlam daha var: O hikmetli Resûl ümmetine ders veriyor; ya ahlâkını düzeltmeğe sebebolacak, ya kendisini bir rezillikten kurtaracak, yahut onun çeşitli işlerini düzeltecek yararlı tetebbu'lar (incelemeler) gibi fânî ve ikinci hayatında işine yarıyabilir şeylerden başkasiyle uğraşmamasını tavsiyede bulunuyor. Bunun içindir ki İslâm, Cenabı Hakk'ın tanımında, her biri beşer ruhunu düzeltme açısından özel ve yararlı bir anlam gösteren İlâhî sıfatlar yolunu seçmiştir.

Bilinmektedir ki insanların akıllariyle ruhları, tıpkı yüzleri, biçimleri, renkleri gibi başka başkadır; ister bu ihtilâfın kökü, kendi yaratılışları olsun, isterse sebepleri ve etkileri nadiren birbirine benziyen çevreler bulunsun; genellikle akılların, idraklerin, eğilimlerin, heveslerin başka başka olduğunda kimse münakaşaya yer göremez.

Bir de sonsuz denecek kadar çeşitlenen ahlâkî ve ruhî hastalıkları tek ilâç ile tedaviye kalkışmak, bir mânâ ifade eder ki o da akılsızlıktır. Böyle bir teşebbüs, aynen bedenî hastalıkların her türlüsüne karşı tek usul, tek ilâç kullanmak gibi olmaz mı? Her yerde ve her zamanda mevcut insanların ıslâhı ve gizli, açık bütün ahlâkî hastalıkların tedavisini amaç bilen İslâm dininden, tabiidir ki böyle bir hareket beklenemez.

İnsanların içinde öyleleri var ki nimetle azıyor, merhametle bozuluyor. Ruhlar var ki kuvvetle şiddetin görünümleri dışında bir şeyden ürkmüyor, ağır cezalardan, sıkı tehdidlerden başkasına kulak vermiyor; sonra yine insanların içinde öyleleri var ki iyiliğin kulu, şefkatin kölesi oluyor. Bunların arasında da çeşitli dereceler, farklı tabakalar var. Kimini taat ve istikamete sevk eden sebep, âhirette göreceğini umduğu mükâfat, kimininki dünyada elde edeceği yararlar, kimininki hayatının sıkıntıları, geçim mücadelesi, hasılı dünyanın sonsuz elemlerini ve değişimlerini ona duyurmıyan âsûde bir kalb oluyor.

Birtakım adamlar da görülüyor ki şereften, şandan, güzel şöhretten başkasına meyil göstermiyor; diğer birtakımı ise tersine şeref görür görmez burnunu şişirip azıyor. Kader keyfine, kaza iradesine göre yürür sanıyor.

İşte İslâm, bu adamlardan başka ahlâkî, ruhî diğer hastalıklara tutulmuş daha ne kadar insan oğlu varsa hepsi için gelmiştir.

Puta tapanların bir kısmı tanrıların yalnız zorba ve intikamçı olanını korkmaya ve saygı beslemeğe lâyik görür; rahmet ve muhabbet tanrısına gelince ona hiç bir değer vermez. Sonra bir kısmı da tanrılarını kurban vermeksizin hoşnudedilemez, sert, ekşi yüzlü temsil eder ve bu hususta kızlarını, yahut gençlerini boğazlamaktan çekinmiyecek derecelerde aşırılığa varır. Vakıa diğer dinlerden bazısı da Allah ile kulları arasında karşılıklı sevgi üzerine kurulmuş bulunuyor; fakat onun yanı başında korkutma ve tethiş esaslarına dayanan sayısız dinler var. Bununla beraber sevgi üzerine kurulan bir din, hiçbir zaman genel ve şümullü olamıyor. Zira böyle bir dinden feyz alabilecekler, ancak insanlığın o sınırlı kısmıdır ki yaratılışları, ezelî temizlikten hisse almış, ruhları her türlü lekeden uzak, görüşleri maddiyyatın alçak sınırlarını aşmış, bütün arzuları Allah'ı sevmeye ve Allah'ın kendilerini sevmesine, Allah'ı hoşnudetmeye ve Allah'tan hoşnud olmaya yönelmiş bulunuyor. Evet her yerde ve her

zaman böyle insanlara rastlanabilir. Ancak bunlar, diğerlerine bakınca denize oranla damla, arza oranla zerre gibi kalırlar. İnsanların bu hususdaki dereceleri malûm, mevkileri ise bellidir.

Madem ki İlâhi dinler, olgunların olgunluğunu, sıddîklerin (çok doğruların) kutsallığın içine yaklaşmasını artırmak için gelmiştir, en önemli maksatlarından biri de insanlığın sinesinde duran çeşit çeşit ahlâkî hastalıklara çare bulmaktır. Zira onlar durdukça ne fertler, ne de topluluklarda ümmetler için mutluluk imkânı olamaz. Bunun içindir ki Kur'ân âyetleri, İslâm dininin bütün bu amaçları içine aldığını bildiriyor da Allah, kitabını yüreklerdeki hastalıklar için şifa kaynağı ve mü'minler hakkında rahmetin ta kendisi olmak üzere niteliyor.

İşte ezelî olan Allâh, bu yaratılışları çeşitli insanlara, kendi tabiat ve istidatlarına göre tecellî etmek istediği içindir ki, tapanları tarafından diğer tapılanlarda varlığı sanılan çeşitli sıfatların hepsini, kendi kutsal zatında topladı. Eski tanrılarına karşı duydukları müthiş korkudan başka bir şeyle ıslâhına imkân olmıyan putatapar zencilere ve benzerlerine "Cebbâr, Kahhâr, Muntakîm: zorlayıcı, kahredici, intikam alıcı" isimleriyle tecellî etti. Dünya malını çok sevenlere "Mugnî, Vehhâb, Vasi', Nafi': Zengin eden, çok veren, geniş, yararlı" sıfatlariyle göründü. İlâhi aşkta fânî olmak, kendisine yaklaşmak istiyenlere gelince bunlar "Vedûd, Müheymin, Mü'min, Selâm, Raûf, Rahman, Rahîm: çok seven, korkudan koruyan, inanan, güvenlik veren, şefkatli, merhametli, çok rahmet eden", gibi kerim isimlerinden dilediklerine sarılabilirler. Ruhlara tapıp onların yüzünden nimet, bereket, rızık inmesini, belâların, zararların, sıyrılmasını bekliyen kimseler de Cenabı Hakk'a dönerek "Vehhâb, Razzâk, Basıt, Mukît: çok hibe veren, rızık veren, genişleten, azık veren" isimlerine sığınabilirler. İsyanlarda pek ileri giderek Hakk'ın "Alîm, Hasîb, Hakem, Adl, Rakîb, Şehîd: bilen, hesaba çeken, hüküm veren, adalet sahibi; gözeten, gören" gibi isimlerinden dehşete kapılanlar umutsuzluk karanlığı içinde bunalıp kaldıkları zamanlarda ise kendilerini "Lâtîf, Rahîm, Ğâfur, Kerîm, Halîm, Mucîb, Samed, Barr, Tevvâb, Afuvv: lûtfeden, merhamet eden, bağışlayan, ikram eden, yumuşak davranan, cevap veren, hiçbir şeye muhtaç olmayan, iyilik eden, tevbeyi kabul buyuran, affeden" sıfatlariyle görünen bir merhametli tanrı karşısında bulurlar. Kalblerine gaflet çökmüş, cahillik ve sapıklık vadilerinde dolaşır, Allah'ın hükümlerini ve sınırlarını tanımaz, Allah kullarının haklarını gözetmez, gözlerden gizlenmek su-

retiyle bütün sefil heveslerini doyurmaya bakar kimselere de Cenabı Hak "Şehîd, Lâtîf, Bâtın, Alîm, Habîr, Muhsî: gören, lâtıf (maddî olmayan), iç (her şeyin içyüzünü bilen), bilen, haberdar olan, sayan" isimleriyle görünür.

Artık şu izahlardan fıtrat dini olan İslâmın, insanı, bütün vasıfları ve özellikleri gerçekten zatında toplamış bir Allâh'a iman ile yükümlü tuttuğu anlaşılmıştır. Öyle sıfatlar ve özellikler ki, şirk koşanlar tarafından ayrı ayrı tanrılarda parça parça var olduğu sanılırdı da nefislerinin ıslâhı için o tanrıların bu sıfatlara bürünmüş birer şekilde hayâl edilmesinden medet umulurdu.

Bununla beraber İslâm dini, Cenabı Hakk'ı bir yandan putatapar toplumlarla sabiileri yola getirecek surette nitelediği gibi, diğer yandan dehrîlere (zamana tapanlara) de gösteriyordu ki "Evvel, Âhir, Zahir, Bâtın, Nur, Halik, Bâri', Musavvir, Mubdi', Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm: Ön, son, açık, gizli, ışık, yaratıcı, halk edici, suret verici, açığa çıkaran, iade eden, dirilten, öldüren, diri, yönetici" hep O'dur.

Hasılı İslâm dininin İlâhı bütün insan akıllarının bilmek, tanımak istediği ve çeşit çeşit ihtilâflar gösteren haller ve işlerini ıslâh için bütün yaratılışın kendisinden yardım beklediği tek Allah'tır.

Öyle bir Allâh ki inanan kullarını " يدعوننا رغباً و رهباً و كانوا لنا خاشعين : Merhametimizi istedikleri ve azabımızdan çekindikleri için bizi anarlar ve daima bize karşı huşu' içinde bulunurlardı." (Enbiya Sûresi: 90) yüce nazmiyle tavsif ediyor. Bu mü'minlerin içinde: و عباد الرحمن الذين يمشون على الارض هوناً و اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاماً و الذين يبيتون لربهم سجداً وقياماً . . . . و الذين يقولون ربنا هب لنا من ازواجنا و ذرياتنا قرة اعين وجعلنا للمتقين اماماً . Rahman'ın öyle kulları vardır ki yer yüzünde tam tevazu ile yürürler; şayet kendini bilmezler bunlara söz atacak olursa incitmiyecek cevap verirler. Rablarının rızası için bütün geceyi secdeler, ayakta durmalar içinde geçirirler... Ya Rab, kadınlarımızı, çocuklarımızı senin taatinde görmekle gözlerimizi nurlandır ve bizi senden korkanların en başına geçir, derler." (Furkan Sûresi: 63-64, 74) İşte bu mü'minlerin taptıkları Tanrı, O Yüce Allâh'tır ki ululuk ve büyüklüğün ne kadar görüntüsü varsa hepsini eşsiz zatına hasretmiş ve evvelce diğer hayalî tanrılara karşı ibadet maksadiyle yapılan fiiller ve hareketlerin tümünü nasıl İslâm dininin öğrettiği ibadetlerde toplamışsa cahillerin, müşriklerin, putataparların, o hayalî tanrılar-

da varlığına inandıkları bütün isimleri ve sıfatları da yalnız kendinde toplamıştır.

Evet, birçok putatapar ibadetleri var ki İslâm dini onları kaldırmadı; ancak üzerlerine kutsal bir elbise geçirdi. Her birine kendi hikmetinin rengini verdikten sonra bıraktı. Meselâ kurban, kızgın simalar içinde düşünülen tanrıların rıza ve sevgilerini celb için kesilirdi. İslâm dini kurban kesmeyi yerinde bıraktı; fakat şu iki yüce âyette açıklandığı üzere bu ibadette büsbütün başka maksatlar olduğunu halka gösterdi: " و البدن جعلناها لكم من شعائر الله لكم فيها خير فاذكروا اسم الله عليها صواف فاذا وجبت جنوبها فكلوا منها و أطعموا القانع و المعتر . كذلك سخرناها لكم لعلكم تشكرون . لن ينال الله لحومها ولا دماؤها و لكن يناله التقوى منكم كذلك سخرها لكم لتكبروا الله على ما هديكم و بشر المحسنين . : Develeri sizin için Allâh'ın dininin işaretleri sırasına koyduk. Onların yüzünden sizler için hayır ve bereket var; bunlar ayakta durup boğazlanırken üzerlerine tekbir alınız; yere düşünce hem kendiniz yeyiniz, hem fakirliğini gizliyen ve gizlemeyip istiyen fakirlere yediriniz. İşte belki nimetimize şükredersiniz diye biz onları böylece sizlerin buyruğunuza tabi kıldık. Onların ne etleri, ne de kanları hiçbir zaman Allâh'a varacak değildir, Allâh'a varacak olan sizin ihlâs ile işliyeceğiniz iyi amellerdir. Sizleri dininin işaretlerine irşadetmesine karşılık kendisini tekbir etmeniz için Cenab-ı Hak onları böylece size boyun eğdirdi. Ey Allâh'ın Elçisi, mü'minleri müjdele." (Hac Sûresi: 36-37)

Bir de salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin kendilerinin irşad için gelmiş oldukları bu putataparların dinleri yıkılmış, tanrıları ortadan kalkmış sanılmamalı. Çünkü Amerika'nın güneyinde, Afrika'nın hem güneyinde hem ortalarında, Avusturalya'nın büyük bir kısmında, Asya'nın doğusunda bu tanrıların sonsuz kalıntılariyle benzerleri hâlâ yaşıyor. Hattâ bunları hıristiyanlaştırmak için misyoner kurumları, malî bakımdan birçok fedakârlıkta bulundular. Ancak hıristiyanlığın dayanağı olan, halbuki hıristiyanların iyiliğine pek az hayrı dokunan "sevgi" temeli, fikrî hallerine ve ruhî davranışlarına yukarıda işaret ettiğimiz bu putataparları, hiç de ilgilendiremedi. Bunun içindir ki aralarından birçoğu memleketlerine ticaret amaciyle inen müslümanları son derece önemle dinliyor ve uzun zamana muhtaç olmaksızın, hiç teşvik görmeden müslümanlığı kabul ediyor. Fakat bunda şaşılacak bir yön yok. Zira yukarıda söylediğimiz üzre İslâmın öğretileri, baştan ayağa fıtrîdir (yaratılışa uygundur); tanıdığı Tanrı ise öyle bir Allâh ki azgın nefisleri yatıştırıyor; katı yürekleri yumuşatıyor; umutsuzluğa düşmüşlere hu-

zur, korkanlara güven veriyor; zorbaları kahrediyor; sevenleri seviyor; merhametli olanlara acıyor.

Demin saydığımız bütün niteliklerin, İslâm dininde Yüce Allah'a mahsus olma sonuçlarındandır ki mülkü ne oranda geniş, şevketi ne kadar müthiş, saltanatı ne derecede cihanı tutar olursa olsun, beşer fertlerinden hiçbirinin, Allâh'a ait mertebelerden birine, yahut ona yakın bir mertebeye çıkabileceğine inanacak, müslüman dünyasında tek adam bulunamaz. Çünkü göklerde, yerde en yüksek sıfat ancak Allah'ındır. Zaten müslümanın hatırına böyle bir şey nasıl gelebilir ki Kur'ân'ında durmayıp: " قل اللهم مالك الملك. تؤتى الملك من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء و تعز من تشاء وتذل من تشاء بيدك الخير انك على كل شيئ قدير. : Ya Muhammed de ki: Ey mülkün sahibi olan Allahım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın, sen dilediğini aziz edersin; sen dilediğini zelil edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen hiç şüphe yoktur ki her şeye kadirsin." (Âl-i İmran Sûresi: 26) yüce âyetini okuyor.

Şeriatin bu esrarı, isterse gayr-i müslim olsun, hiçbir insaflı düşünürün meçhulü değildir. Lâkin İslâmın yüzünü karalamaktan ve o masum dine karşı herkeste nefret uyandırmaktan başka bir gaye gözetmiyen misyonerlere gelince, onlar Cenab-ı Hakk'ın en güzel isimlerinden bazısiyle nitelenmesini, kendi gayelerine ulaşmak için vesiyle yapmak istiyorlar. Yoksa bildikleri, söylediklerinin; meydana vurdukları, gizlediklerinin hiçbir zaman aynı değildir.

10 — Bütün kitaplara ve bütün peygamberlere inanmayı vacib kılan yalnız İslâm dinidir:

İslâm öyle bir dindir ki hakkı itiraf etmek, hakka istikrar vermek, insanlara daima hakka sarılmayı hatırlatmak için gelmiştir; yoksa hakkı batıl, batılı hak göstermek, bir peygamberi, bir semavî kitabı tanımamak, yahut iyi bir şeye kötü, kötü bir şeye iyi demek için gelmemiştir. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandığını ve bu peygamberlerden hiçbirini diğerinden ayırmadığını Kur'ân ile ilân ettiği gibi, Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanmıyanların müthiş bir sapıklık içinde kaldığını yine o apaçık kitap ile bildiriyordu. Bunun içindir ki eski

şeriatlere inanmak ve peygamberlerin öğrettiği faziletleri ve kemalleri almak hususunda İslâm, selîm akla tamamiyle uygun hareket etmiştir. Bu tebliğler ister İbrahim, yahut Musa (ikisine de selâm olsun) nın, isterse salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin tarafından olsun, İslâm gözünde birdir. Tabiidir ki bizler bu hususta ancak büyük peygamberlerin, Allah tarafından vahy ile tebliğ ettiklerini kasdediyouz. Yahudi hahamlariyle havariler ve benzerlerine nisbet olunan kitaplara gelince, bunlar Allah tarafından vahyedilmiş olmadığı için tevhid dini olan İbrahim dinine uygun ve Cenab-ı Hakk'ın kendi yüce zatiyle nebileri ve resulleri hakkında seçtiği kemâl sıfatlarına uygun bulunan kısımlarından başkasına inanmak, müslümanlara vacib değildir.

Şu halde müslümanlar Allâh'a, Allâh'ın peygamberlerine, kitaplarına, şeriatlerine inanırlar ve Allâh ile O'nun nebilerini ve resullerini bütün eksikliklerden münezzeh bilirler.

İslâm dininin ortaya çıkışından beri müslümanların Tevrat ile İnciller hakkında fikri, onsekizinci milâdî asır filozoflariyle Antoine, Gulner, Thomas Volston, Huxley, Matthieu Tendall (Matyutental), Volter ve benzerleri gibi sonradan gelenlerin fikrine benziyordu. Bununla beraber İslâmın ortaya çıkışında, kilise kendiliğinden tefrikaya düşmüştü. Bir taraftan teslise (Tanrının üç unsurdan meydana geldiğine) inanlar bulunduğu gibi, diğer taraftan Marsiyoni mezhebi vardı ki İncillerin Hz. İsa'ya isnadının doğru olmadığını ve Luka İncil'i ile Sen Paul'ün ıslahından ufak bir kısmı istisna edilmek şartiyle hepsinin sonradan uydurulduğunu ileri sürüyordu. Bu mezhep, İsâ Aleyhisselâmın asıldığını inkâr etmişti ve ekanîmi (üçlemeyi) ikiye indiren tesniye (ikileme) mezhebiyle Valantini mezhebi bu hususta kendisiyle aynı fikirde idi.

İşte İslâmın ortaya çıktığı sırada hıristiyanlık kilisesi şu tasvir ettiğimiz durumda olduğu gibi, yahudilik de öyle idi. Hattâ yahudilerin kendi elleriyle dinlerine, kitaplarına sokuşturdukları bid'atlerden ortaya çıkan karışıklıklar daha yamandı.

Büyük ansiklopediler, ittifaka yakın bir dil ile bildiriyor ki: İkinci milâdî asrın sonlarına doğru kilise, o iki asır esnasında hıristiyanlığa sokulan bid'atlerin çokluğundan dolayı, artık İsa dini için bir ölçü edinmenin zaruri olduğunu gördü. Bunun üzerine din başkanları, Eski Ahid'in ve Yeni Ahid'den yalnız Matta, Markos, Luka, Yuhanna'dan ibaret olmak üzere dördünün muteber tutulmasını it-

tifak ile kabul etti[37]. Gerisine gelince bunlardan bir kısmının sıhhati hususunda kilise adamları arasında uzun zaman süren şiddetli bir kavga oldu. Bir kısmı hakkındaki şüpheler de arttı. Aradan çok vakit geçtikten sonra kilise, bugün Yeni Ahid adiyle bilinen İncilleri icmaa benzer bir durumla kabul etti[38].

Hz. Peygamber, kitap ehlinin her iki kısmiyle münakaşaları esnasında kendilerinden tevhidden başka bir şey istemiyordu[39]. Tevhid ise Hakk'ın, bütün nebilerine ve resullerine vahiy ile bildirdiği ve yaratıkları hesabına başka bir dine razı olmadığı ilâhî dindir. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz قل يا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا و بينكم الا نعبد الا الله و لا نشرك به شيئا ولا يتخذ بعضنا بعضا ارباباً من دون الله : Ey kitap ehli, geliniz, sizlerle bizim aramızda eşit olan bir kelime üzerinde toplanalım ki o da hiçbirimizin Allâh'tan başkasına tapmaması, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaması ve bir kısmımızın, bir kısım insanları tanrı edinmemesidir[40]." diyerek hıristiyanlarla yahudileri o tevhid dinine çağırıyordu.

Cenab-ı Peygamber bu davette bulunuyordu. Çünkü demin söylediğimiz gibi tevhid, kendisine ortak koşulmasını aslâ affetmiyen

---

(37) Yazar dört İncil'in ittifakla kabul edildiğini söylüyor. Aslında İncil'lerin kabul edilmesi ittifakla değil, siyasî iktidarın baskısı neticesinde ve azınlığın oyuyla olmuştur. Bu konuyu biraz açmakta fayda görüyorum. Şöyle ki:

Yeni Ahid'i teşkil eden 27 eser, ancak milâttan sonra dördüncü asırda (325) te toplanan İznik Genel Meclisi'nin kararıyle kabul edilmiştir. Ondan önce hıristiyan zümrelerin her biri, ayrı bir İncil nüshasına sahipti. İznik Ruhanî Meclisi'ne tetkik edilmek üzere yüzlerce İncil ve Risale getirilmişti. Meclisin, bini aşkın üyesinden sadece 318 inin kararıyle İsa'nın tanrılığını söyliyen dört İncil kabul edildi.

Meclis'te tevhid taraftarlarının lideri olan Arius, Mesih'in, Allah'ın kulu ve yaratılmış olduğunu ispata çalıştı. Meclisin üçte ikisi de bu fikirde idi. Öte taraftan İskenderiyeli Atanasyus ve taraftarları da Mesih'in, tam Allah ve Allah'ın zatiyle bir olduğunu iddia ediyordu. Çoğunluğun fikrine göre tevhid düşüncesinin benimsenmesi lâzım gelirdi. Fakat ilk hıristiyan imparatoru Konstantinus, kendi hemşehrisi ve arkadaşı olan Roma kâhini papanın inancını benimsediğinden, teslisin kabulü için meclise karşı şiddetli tedbirlere başvuracağını açıkladı. Yüzü aşkın tevhid taraftarı, meclisten çıkarıldı. Birçokları sürüldü, Arius ile ileri gelenler öldürüldü. Ve bu baskı sonunda meclisin üçte biri oranındaki 318 üyesinin kararıyle teslis akidesine uygun dört İncil ve 23 Risale kabul edilip geri kalan yığınlarca kitabın imhasına karar verildi. (Süleyman Ateş)

(38) Harmsworth Bible maddesi.

(39) Kur'ân-ı Kerîm'in birçok surelerine müracaat.

(40) Âli İmran Sûresi.

Allah'ın dini idi. Tevhid, milâdın birinci asrında bulunan kilisenin dini idi[41]. Sonra tevhid, Batılılarca "Rönesans" denilen uyanma devrinin başlangıcından beridir ki hıristiyanlık dünyasına tekrar döndü ve aşağıda açıklanacağı üzere birçok yerlerde Tanrı'nın birliğine inanan kiliseler vücuda getirdi. Bundan dolayı müslümanlar, Musa'nın şeriatinden başka şeriat yoktur, deyip de ondan önce ve sonra gelmiş şeriatlerin hepsini inkâr eden yahudilere benzemediği gibi, Musa'nın peygamberliğine ve Tevratına inandıkları halde, salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin peygamberliğini doğrulamaya yanaşmıyan hıristiyanlara da benzemezler. Oysa İnciller, gözümüzün önünde duruyor: Ne Hz. Mesih (İsa) den sonra vahyin kesileceğine delâlet eder bir yanı var; ne de her iki hayata ait hükümleri daha iyi toplamış, her iki mutluluğun anahtarını daha açık gösterecek başka bir şeriatten insanlık dünyasını vareste (ihtiyaçsız) kılabilen yanı.

Tevratta zahirî siyaset hakkında birtakım teâmüle ait hükümler var; hıristiyanlıkta da yalnız batınî siyasete ait bazı öğretiler var. İslâma gelince bunların ikisini de içine almış. Hıristiyanlık, faniliğe (her şeyden geçmeye) teşvik eden öğretileriyle meydana çıkmıştı. O sebepten âlemin saâdetini temin için bu öğretilerin yanıbaşında, ister Tevrat'a geldiği gibi ilâhî olsun, isterse Romalıların vücuda getirdikleri gibi insanların yaptıkları cinsten olsun, herhalde hayatın bekasını sevdirecek birtakım sosyal kanunların varlığı gerekli idi. Bundan dolayı hıristiyanlık fani ve baki hayatın saâdetini hiçbir zaman garanti eder olmadı ve olmayacaktır. Zaten bu dinin tabilerinden kimse çıkıp bu davada bulunmadı. Böyle iken İslâm dininin ve apaçık dini tebliğ eden büyük peygamberin peygamberliğini açıkça söylemeğe yanaşmamakta ısrar ediyorlar. Hasılı müslümanlar, müslüman olmakla beraber Musa ve İsa dininin esaslarına da inanıyorlar. Ancak şirk çeşitlerinden hiçbirine inanmazlar ki hıristiyanların teslisi (üçlemesi) bu cümledendir. Sonra ne günahın miras yoliyle geçmesine inanırlar, ne de Allah ile herhangi bir yaratık arasına gerilmiş bir perde bulunduğunu, bunun için Allâh rızasını kazanmak için şefaatçilere, aracılara ihtiyaç olduğunu tanırlar.

Doğrusu, hıristiyanların tevhid ehli kısmı, cidden İslâma yaklaşmakta: Sozini ile diğerlerinin İtalya'da, Polonya'da, Transilvanya'da ve Avrupa'nın diğer yerlerinde yaymakta oldukları tevhid mez-

(41) Harmsworth Ansiklopedisi, Unitarianisme maddesine müracaat.

hebine göre: "Allah bir, doğmamış, doğurmamış, kendisine kimsenin küfv (denk) olma imkânı yok. Sonra Mesih ya Allah'ın ruhudur ki meleklerden üstündür; yahut bildiğimiz adamlar gibi bir adamdır ki ancak peygamber olarak gönderildikten ve (göğe) yükseltildikten sonra Mesih ve seyyid olmuş. Eski Ahid ve Yeni Ahid kitaplarına verilebilecek en son paye peygamberin işaretini içinde bulunduran birer sicil olmaktan ibaret."

Zaten eski kilise Hz. İsa'nın görevindeki[42] kutsallığı münakaşa edilebilir gördü. Ve İsa'nın tabiat üstü olması meselesinde başkalariyle uzun uzadıya mücadele etti. Sonra, Amerika Birleşik Devletleri kiliseleri, Hz. İsa'nın tabiat üstü olmasını red hususunda birleştiler. Bundan başka İsa Aleyhisselâm yüzünden insanlığın günahlarının yok olacağı inancı da tevhid mezhebi kiliseleri tarafından kabul edilmiyor.

Hülâsa bu tevhidcilerin bütün hareketleri Allah'ın birliğine, ibadetin yalnız O'na özgü bulunduğuna ve İsa Aleyhisselâm'ın nebi ve resul olduğuna doğru yürümektedirler. Bunların Oxford'da "Manchester College" adlı bir fakülteleri var. Tevhid mezhebini yayacak misyoner yetiştirmek için Manchester'da bir fakülteleri daha bulunuyor. Günün birinde bu mezheple arkasından tabiî olarak gelecek sonuçları, hıristiyanlık dünyasında yayıldığı gibi, hıristiyanlar müslümanlarla beraber olarak öyle tek bir Allâh karşısında bulunduklarını görecekler ki hepsini iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmaya çağırıyor; cümlesinin vicdanına: يا ايها الذين آمنوا ادخلوا فى السلم كافة ولا تتبعوا خطوات الشيطان : Ey iman edenler, hepiniz birden barışa girin; şeytanın adımlarını takibetmeyin; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır." (Bakara Sûresi: 208)

Şayet kitap ehli, Allah'tan başkasını tanımamaya, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaya, Allah'ı bırakıp da insanlardan birtakımını tanrı edinmemeye davet olundukları gün kabul etmiş olsalardı haçlı savaşlarının hiçbiri olmazdı. O savaşların arz ettikleri çehreler, büründükleri peçeler renk renk olmakla beraber ebediyen insanlığın umutsuzluk kaynağı oldu; insan oğulları arasında barışa imkân bırakmıyan bir fitne ocağı olup kaldı.

Hülâsa, İslâm dininde Cenab-ı Hak tarafından bütün peygamberlere indirilen şeylerin tümüne inanmak müslümanlar için zaruri-

(42) Hz. Âdem'den irsen intikal ettiği sanılan günahtan insan oğullarını kurtarma görevi.

dir. Çünkü detayları bizlere kadar gelmemiş olmakla beraber onların da salât ve selâm üzerine olsun Efendimize gönderilen hidayet vesileleri ve saadet sebepleriyle uyumlu olması gerekir. Öyle ya, Allah'ın bütün ümmetlere gönderdiği din birdir. Hiçbir vakit bu ümmetlerin kendileri, halleri, zamanları, mekânları değişmekle ilâhî dinin esasları değişmez. Bu ihtilâflar ile birlikte değişen yan, muâmelâta ait fer'î hükümler ile ibadetlerin şekilleridir. Şu yüce âyette olduğu gibi : ليس البر ان تولوا وجوهكم قبل المشرق والمغرب ولكن البر من آمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتاب والنبين وآتى المال على حبه ذوى القربى واليتامى والمساكين وابن السبيل والسائلين وفى الرقاب .... اولئك هم المتقون Yüzlerinizi doğuya, yahut batıya döndürmeniz iyilik değildir. İyilik ancak o kimselerin işlediğidir ki Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere inanır; sevdiği malını hısımlarına, yetimlere, biçarelere, yolda kalmışlara, isteyenlere, bir de esir olanlara verir; namazı kılar; zekâtı verirler; sonra, antlaşma yaptıkları zaman ahitlerini yerine getirenler, hele sıkıntılı, hastalıklı sıralarda ve savaş zamanlarında sebat ve metanet gösterenler yok mu, işte doğru olanlar onlardır ve işte Allah'tan korkanlar onlardır." (Bakara Sûresi: 177)

11 — Allâh'ın adaleti ve İslâm dininde cebr olmadığı:

İslâmın en mühim esaslarından biri de: Allah âdildir; insan fiillerinde ve tasarruflarında mecbur olmayıp bilâkis bir iradeye sahiptir ki teklifin hedefi olan bu irade, güç ile ve fi'li yapmaya yeterli nedenlerin varlığiyle şartlanmıştır. Buna göre İslâm dininde insan irade ve ihtiyar (seçim) sahibidir. İradesinin esasları tamamiyle var olduğu takdirde yükümlü olur; olmadığı takdirde üzerinden teklif kalkar. Bunun içindir ki "Müslümanın üzerinden hatâ ve unutmanın, bir de cebr ve zorlama ile işlediği günâhın cezası kaldırılmıştır." (Hâdis.) Zira üçünde de ne seçimli bir kasdı, ne de teklifin hedefi olan serbest iradesi yok.

Bundan biliniyor ki İslâm dini Allah tarafından sevk ve zorlamaya razı değil. Çünkü mecbur kaldığı bir durumda yaptığı işlerden dolayı bir insanı sorumlu tutmak, hikmet sahibi Yaratıcının yüksek adaletine hiçbirzaman sığmaz. Sathî görüş sahiplerinden birçoğu, kaza ve kadere inanmayı emreden İslâmın havsalası (kursağı, zihni), seçime bağlı bir niyeti, hür bir iradeyi alamaz, sanısında bulunuyorlar. Oysa iş sanıkları gibi değil. Bu konuyu açıklamak için filozof Kadı İbnu'r-Ruşd'ün çok güzel sözleri var ki burada onları özetliyeceğiz:

"İnsanın güç kazanması olmadığı var sayılırsa umulan fenalıklara karşı hazırlıklı bulunulması hakkındaki emir, manasız kalır. Yine tarım gibi, sanayi gibi menfaat sebeplerinin celbi hakkındaki emir de öyle olur. Sonra, harb, gemicilik, doktorluk ve saire gibi nefsi koruma ve zararı savma maksadiyle yapılan bütün sanayi boşa çıkar ki insan aklı, bunu asla kabul edemez. Bunun için şeriatin maksadı cebr ile tam ve hür bir iradenin orta şeklidir; meselede hak olan da bu ortadır.

Gelelim izahına: Cenab-ı Hak bizde birtakım kuvvetler yaratmış. Biz bu kuvvetlerle birbirine zıd olan şeyleri elde edebiliyoruz. Lâkin bu şeyleri elde etmek dışarıda var olup Mutlak Yaratıcının bizim emrimize verdiği sebeplerin uygunluğuna ve o sebepleri engelliyen etkenlerin yok olmasına bağlı bulunduğu için bizlere nispet olunan işler iki şeyle birden tamam olur. Demek bizlere nispet olunan işlerin işlenmesi, hem bizim irademizle, hem dışardaki sebeplerin uygunluğiyle tamam olur ki Allah'ın kudreti denilen şey bu sebeplerdir. Sonra, bu dış sebepler, işlemek istediğimiz işleri yalnız başına tamamlamadığı gibi ona engel de olamaz. Bu sebepler iki karşılıklı işten birini istememizin de sebebidir. Çünkü irade bir arzudur ki herhangi bir düşünceden, yahut herhangi bir şeyi tasdikten doğar. Bu tasdik ise bizim isteğimize tabi değildir. Tersine, dışardaki işlerin sonucu olarak bize gelmiş bir şeydir. Meselâ dışarıdan hoşumuza gidecek bir şey gelir. Ondan iradesiz olarak hoşlanır ve kendisine doğru gideriz. Yine hariçten bize kaçacağımız bir şey çatar. Zaruri olarak onu kötü görür ve kendisinden kaçarız. Buna göre mümkünün iki şıkkından birini tercihimize sebep olan irademiz, şimdi gördüğümüz gibi dışarıdaki işlerle çevrilidir. Sonra, bilindiği gibi dış sebepler, belirlenmiş bir tertip, zincirleme bir düzen üzerinde yürür ki onu tabiat kanunlarını koyan Yüce Yaratıcı takdir buyurmuştur. O halde bizim irademizin ve kazaya bitişik olan bu takdir edilmiş sebeplerin uygunluğu olmaksızın, tamam olmayan fiillerimizin oluşması ve gerçekleşmesi için, bu sebeplerin tam olarak bulunması zaruridir. Buna göre sınırlı, kaza ve takdir edilmiş olan bu sebeplere bağlı fiillerimiz de zaruri olarak sınırlı ve takdir edilmiştir. Bundan başka fiillerimiz irade gibi bedenimizin içindeki sebeplere de bağlıdır; tıpkı iradenin dış sebeplere bağlılığı gibi. Şu halde fiillerin, kendisiyle meydana geldiği o belirlenmiş düzen —ki bedenin içinde ve dışında bulunan sebeplerin de düzenidir— işte Cenab-ı Hakk'ın kulları için yazdığı kaza ve kader budur. Şu izahattan nasıl insanda işleme gücünün bulunduğu ve nasıl olup da bütün ka-

zanılmış sonuçları evvelce geçmiş bulunan kaza ve kaderle olduğu anlaşılmıştır. Demek insandan çıkan fiiller ne yalnız insan iradesinin sonucu, ne de yalnız dış sebeplerin neticesi değildir. Bizim irademizle işlediğimiz işler, ikisinin birden var olmasıyle tamam oluyor.

Malûmdur ki bedenin içindeki sebepler, tabii kuvvetlerin sonuçlarıdır. Bu kuvvetler canlı yaratıkların cisimlerinde, o cisimleri yönetmek üzere Cenabı Hak tarafından yaratılmıştır. Şayet hayvanların, bitkilerin cisimlerinde bulunan kuvvetlerle bu dünyada sürüp giden kuvvetler mevcut olmasaydı, hiçbiri için göz yumup açıncaya kadar (bir süre), beka imkânı olmazdı: " ان الله يمسك السموات و الأرض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده : Allah, gökleri ve yeri tutup zevale ermekten koruyor. Yemin ederim ki şayet zevale erseler, O'ndan başka kimse çıkıp da bunları tutamaz." (Fatır Sûresi: 41)

İnsan fiillerinin gerçekleşmesi için gerekli temellerden biri olan dış sebepler, nasıl Cenabı Hak tarafından takdir buyurulan mahdudat (belirlenmiş, sınırlanmış şeyler) cümlesinden ise, bedenin içinde olup fikrin, iradenin, duyunun kaynağı bulunan iç kuvvetler de öylece Allâh'ın takdir ettiği şeylerdendir. İnsanın iradesi, bir işin var olması ile ilgilenir. Şimdi bu varlığa çıkan iş, insanın kazancı ve çalışması sonucu olmakla beraber, Allah'ın emri ve yaratması iledir. Bunun misali: Çiftçi toprağı sürer, düzler, bitirme gücünü artıracak şeylerle karıştırdıktan sonra içine tohumu atar. Fakat o tohumu filizlendiren, başaklandıran, kat kat artıran yine Allah'tır. Bunun diğer birçok benzerleri de böyledir. İşte: " و الله خلقكم و ما تعملون : Allah sizi de yarattı, sizin işlediklerinizi de." (Sâffât Sûresi: 96), " و خلق كل شيء فقدره تقديرا : Her şeyi yaratarak en ince noktalarına varıncaya kadar takdir etti." (Furkan Sûresi: 2) âyeti kerimeleriyle kasdolunan mana budur. "halk" kelimesi Arap dilinde "takdir ve tafsîl" den başka bir şey olmadığına göre, eşyanın halki demek; takdir ve tahdidi demek olur ki o eşyayı kapsayan illetlere, sebeplere ve şartlara uygun olur; başka türlü olamaz. Yoksa kullarından birini bir işe zorlayıp da sonra o işi niçin yaptığından dolayı cezalandırmak, hâşâ Cenabı Hak için düşünülür şey değildir. Çünkü Allah, hiçbir şeyde zulmetmez. " و ما ربك بظلام للعبيد : Kulları hakkında Rabbin, aslâ zulmedici değildir." (Fussilet Sûresi: 46) Böyle bir sözü, Allah'ı tanımıyan, ilâhî adaletin derecesinden haberdar olmıyan kimseden başkası nasıl söyliyebilir? " شهد الله انه لا اله الا هو و الملائكة و اولوا العلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم. : Allah şahit, melekler şahit, ilim

sahipleri şahit ki O'ndan başka Allah yoktur. Her an adalet yapmaktadır. O'ndan başka Allah yoktur. Azizdir, hikmet sahibidir." (Âl-i İmran Sûresi: 18)

İşte peygamberle ashabına ve İslâm Tarihinin ilk asırlarında gelen müslümanlara göre kaza ve kaderin manası bu. Bu o ölçü ki Allâh adaletinin mertebesi kendisiyle takdir olunur (ölçülür). Bu o nur ki müslümanlar feyizli şafağı içinden asırlarca yürüyerek esir ümmetleri âzâdettiler; dargın sineleri barıştırdılar; çeşitli ırklar, türlü uluslar, farklı tabakalar arasında kardeşlikler, sevgiler vücuda getirdiler. Bu o nur ki önlerine düşerek müslümanları doğulara, batılara götürdü de bütün cihanı kaplayan cehalet bulutlarını, zulüm sislerini o sayede tarümar eylediler. Bir asırlık zaman içinde uzak doğudan uzak batıya kadar bütün dünya kıt'aları, tüm toplumlar ve ümmetler din, dil, ahlâk, âdâb, ahkâm bakımından bir yurt kesildi, bir ümmet oldu. Sonra, nizamları, sosyal hayatları, irfanları, bilgileri de birleşmeğe başladı. Bir haldeki o âlemi dolaşan seyyahlar —tabii görünümleri arasındaki fark, aynı koruyu teşkil eden ağaçların gösterebileceği farkı geçmiyen— yekpare bir kitle arasında dolaştıklarını sanıyordu. Ve bu kadar çeşitli elemanlardan, çeşitli toplumlardan teşekkül eden büyük bir bütünün parçaları, aynı ailenin çocukları arasında görülecek ayrılıktan fazlasını göstermiyordu.

O halde İslâmın esaslarından birini meydana getiren kaza ve kader inancı, hiç de o inanç değil ki insanın ellerine, ayaklarına zinciri vursun da Allâh'ın mukadderatı kasırgalariyle şimdi cennete, şimdi cehenneme sürüklenmek üzere tesadüf uzayının ortasına bırakıvermiş olsun.

Kaza ve kader inanciyledir ki her müslüman, kendisinin hür bir irade sahibi olduğuna ve o iradenin gereklerine göre hareket ve tasarrufta bulunduğuna inanır. Yalnız bir şeye daha inanır ki o da ne mahiyetini, ne de miktarını kavrıyamıyacağı birtakım etkin illetler ve sebepler ile kendisini her taraftan kuşatmış bir Allâh'ın var olduğu, bundan dolayı amacının meydana gelmesi ve iradesinin gerçekleşmesi o illetlere ve sebeplere bağlı bulunduğudur.

O halde müslüman kesinlikle bilir ki yalnız olarak düşünüldüğü takdirde insanın iradesi de o sayımına ve araştırılmasına imkân olmıyan illetler ve etkenlerin biridir, başka bir şey değildir. Bundan dolayıdır ki her zaman müslümanın kalbi kâinatı yaratan, sebeplere ve sonuçlara bu düzeni veren Yüce Yaratıcıya yönelik bulunur;

hiçbir kuvvet, hiçbir otorite kendisini gurura sevk etmediği gibi ne servet, ne de ikbal onun Allâh adaletini istemesine engel olamaz.

Müslüman bilir ki iradesi de, isteği de, çabası da kendisini her yandan kuşatmış bulunan o tanıdığı ve tanımadığı illetler ve etkenlerin yanıbaşında ancak sınırlı bir sebepten, cılız bir etkenden başka bir şey değil. Onun için isteklerine, sürekli gayretini sarfetmekle ve elindeki etkin sebepleri kullanma ile varmak ister. Bununla beraber yukarıda söylediğimiz o bilinmez etkenlerin varlığını bildiği için de neticenin kesinliğine hükmedemez. Binaenaleyh işi uğrunda gücünün yettiği sebepleri tamamlamaya son dereceye (varıncaya) kadar çalışmakla beraber arzusunun gerçekleşmesi için zaruri olan o bilemediği segepleri kendisine hazırlamasını, güçlü Yaratıcı'dan ister, durur.

İşte İslâmın tevekkülden kasdettiği mana. İşte gelip de "Ya Resulâllah, devemi köstekliyeyim mi, yoksa tevekkül edip bırakayım mı?" diyen köylüye salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin "Önce köstekle, sonra tevekkül et" dedikleri zaman kasdettikleri mânâ. " فاذا عزمت فتوكل على الله : Bir kere azmedince Allah'a tevekkül et." (Âli İmran Sûresi: 159) âyeti kerimesiyle "Allah'a gereği gibi tevekkül etmiş olsaydınız kuşları nasıl rızıklandırıyorsa sizleri de öyle rızıklandırırdı.. Baksanıza, aç gidiyorlar, tok geliyorlar."[43] hadisi şerifinden kasdedilen mana da budur.

Peygamberimiz demek istiyorlar ki: Kuş rızkını araştırmak için yuvasından çıkıp gidiyor. O, gücünün yettiği sebepleri tamamladıktan sonra Cenabı Hak da ona kudreti dahilinde olmayan diğer sebepleri hazırlıyor. Şu halde kuşlar gibi hareket edenleri Allah ummadığı yönden rızıklandırır. "Tevekkül edene Allah kâfidir; şüphe yoktur ki Allah'ın muradı yerini bulur; Allah her şey için bir vakit, bir miktar takdir buyurmuştur."

Bir de insan sebeplerin kendisine gizli kalanlarını bilemiyeceği için, İslâm dini, yılgınlık etkisiyle umutsuzluğa düşmemeyi ve başarısızlık, mahrum kalma karşısında ümidi kesmemeyi emrettikten başka müslümanları çalışma üzerinde ısrara ve başariyle sonuçlanmıyan uğraşlarını tekrara teşvik ediyor. Zira umulur ki nihayet iradeleri, Gizlileri Bilene âşikâr olan gerçek sebeplerine ve sağlam etkenlerine birleşir de bu suretle maksatları hasıl oluverir. Bunun için-

(43) لو توكلتم على الله حقّ التوكل لرزقكم كما يرزق الطير تغدو خماصاً و تروح بطاناً .

dir ki Kur'ân-ı Hakim birçok âyetleriyle umutsuzluktan kaçındırıyor; umutsuzluğun, kâfirlere yakışır özelliklerden olduğunu bildiriyor: " لا ييأس من روح الله الا القوم الكافرون : Kâfirlerden başkası Allah'ın yardımından ümidini kesmez." (Yusuf Sûresi: 87), " ومن يقنط من رحمة ربه الا الضالون : Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden ümidini keser?" (Hicr Sûresi: 56) " ولا تهنوا و لا تحزنوا و انتم الاعلون ان كنتم مؤمنين : Gevşemeyiniz, üzülmeyiniz, gerçekten mü'minlerseniz mutlaka siz üstün geleceksiniz." (Âli İmran Sûresi: 39) " و لله معكم و لن يترکم اعمالكم ... : Allâh sizinle beraberdir ve hiçbir zaman amellerinizi kuvvetten düşürmiyecektir." (Muhammed Sûresi: 35) "ولا تبطلوا اعمالكم" : Amellerinizi boşa çıkarmayın." (Muhammed Sûresi: 33)

Zaten müslümanlar sebeplere yapışmaksızın sırf işi Allah'a bırakmanın, kötü bir ahmaklıktan başka bir şey olmadığında, bundan dolayı haram olduğunda ittifak halindedirler. Vakıa hiçbir dinde, hiçbir ümmette eksik olmayan mutasavvıfların bir kısmı, bu hususta türlü türlü mesleklere saptılar da yığın yığın batıl inançları, sürü sapıklıkları halka hoş göstermek suretiyle son asırlarda birçok insanları, dünya uğrunda çalışıp çabalamadan alıkoydular. Hattâ geçici, sürekli her iki hayatın mutluluğunu sağlayacak doğru ilimleri öğrenmeye, hattâ doğrudan doğruya İslâm dininin yükselmesine yardımda bulunmaya engel oldular.

İşte İslâm'ın mahiyetini incelememiş, onun parlak mazisini öğrenmemiş kimseleri boynuna alanlar hep mutasavvıflar arasındaki bu bozucu zümredir. Öyle sanılıyor ki kuşaklardan beri müslümanların geri kalmasına sebep, kaza ve kader inancına inanma ve işleri Allâh'a bırakma ve O'na tevekkül etmeyi emreden dinleridir. Zira öyle biliniyor ki kaza ve kaderden maksat zorlamadır; tevekkül ve işleri Allâh'a bırakmanın manası da sebeplere yapışmayı bırakarak gök yüzünden rızık inmesini beklemektir.

Altmış seneye yakın bir zamandan beridir ki müslümanlar arasında ıslâh düşüncesiyle yetişmiş kimseler, mutasavvıfların bu gaflete düşürücü takımı yüzünden inançların uğradığı bozukluğu halka göstermeye başladılar. Sonra, Kur'ân-ı, Resulün siretini, sahabenin siretini bilememek ve arkadan gelen büyük İslâm hükûmetlerinin tarihine vakıf olmamak sebebiyle cebre sapan kafaları, o sapıklık mezhebinin lekelerinden kurtarmaya çalıştılar. Onun için bugün seçkinler şöyle dursun, halk içinde bile hemen kimse görülmez ki cebriyye mezhebine bağlı olsun da o gibi sapıklıklara dayanarak se-

bepleri terk etsin; yaşamak için gerekli olan uğraşlara aldırış etmesin.

Bununla beraber yakın bir gelecek, bütün dünyaya gösterecektir ki İslâma, ilk ortaya çıkışı sırasında sahibolduğu o yüksek huyu yeniden verecek; müslümanları ilim, amel, çalışma, sebat, azim, fedakârlık gibi şeylerde salih geçmişlerinin izince gitmeye teşvik edecek bir inanç varsa ancak kaza ve kader, tafvîz (işi Allah'a havale etme) ve tevekkül inancıdır. Yoksa bu inanç, sanıldığı gibi, ne medenî hayatın temellerini yıkan tahribedici bir âlet, ne de İslâm toplumlarını ilerlemekten ve çalışıp çabalama alanlarında diğer ümmetlerle yarışmaktan alıkoyan bir köstek değildir.

12 — Din milliyetçiliği yahut İslâm'daki genel birlik:

İnsanlar arasındaki tabaka ihtilâfiyle bu tabakalara verilen özel haklar pek uzak asırlardan beri her yerde beşerin üz'intü ve kaybının tek kaynağı kesildi.

Tarih kitapları aristokratların, kilise adamlarının, iş başında bulunanların ne kötü zulümler yaptığını, Allah'ın kullarının malına, canına, mukaddesatına karşı ne yaman tecavüzlerde bulunduğunu kaydediyor. Beriki zavallılara gelince büyük büyük ihtilâllerle, seller gibi kanlar akıttıktan sonradır ki ellerini, kollarını bağlayan esaret zincirlerini koparıp atabildiler. Sonra, Batıda diğer bir hareket daha meydan aldı ki yürüdüğü gaye, cemaatleri birbirine boğdurup duran unsur ihtilâfiyle ırkçılık belâsını ortadan kaldırmaktı. Nitekim sosyalistlerin, amele fırkalarının, bolşeviklerin, iktisatçıların kendi hesaplarına koymakta oldukları kanunlardan maksat hep bu ırkçılığa dayanan ihtilâflardan, bu ırka dayanan asabiyetlerden kurtulmaktır. Her birinin kendi adına çizdiği plândan amacı, toplumlar arasında bağlar vücuda getirmek suretiyle özel türleri ya büsbütün kaldırmak, yahut gereği gibi hükümsüz bırakmaktan başka bir şey değil. Fakat bu muazzam hedef ki bütün hür fikirlerin, bütün insaflı vicdanların son emelidir, ona ulaşmak ne kadar uzak!

Şu saydığımız toplumlarla fırkalardan önce dinler gelerek insanları kardeş olmaya, birbirine acımaya, birbirini sevmeye teşvik etmişti. Ancak öğütleri hitabları ve kısa beyanları geçemediği için karşılıklı kardeşlik ve merhamet kurma hakkındaki davetlerinin etkisi az olur ve pek kısa bir zaman sürerdi. Tarih eski, yeni bütün hıristiyan toplumları arasında çıkan öyle müthiş savaşlar, öyle kah-

redici fitnelerle dolu ki İsâ Aleyhisselâm'ın kardeşliğe, karşılıklı merhamete, affa, hoşgörüye dair o kadar güzel öğretileri o derecelerde şiddetli emirleri bu fecaatin zerresini bile değiştiremedi.

Burada semavî dinler arasında İslâmı istisna etmek, bizim için kaçınılmaz oluyor. Zira İslâm, kendisinden önce gelen dinler ile sonradan çıkan fırkaların tuttuğu yoldan büsbütün başka bir yol üzerinde yürümüş. İslâm çıktığı zaman Araplar arasında o kadar dökülen ve o kadar güdülen kan vardı ki sinelerin öfkesini uyutup da bu dargın kalbleri barıştırmak, olmaza yakın bir şeydi.

Gerçi Araplardaki kabile asabiyeti, önceleri kan dökülmemesine ve haysiyetin, hukukun korunmasına yardım ediyordu. Fakat sonraları tam anlamiyle belâ idi, kendilerini helâk uçurumlarına sürüklüyordu. Çünkü biribirlerine düşman kesilip sürekli baskınlara, savaşlara bu asabiyeti vesiyle edindiler. Kasdettikleri herhangi bir işte doğru, hatâlı, haklı, yahut haksız olduklarını hiç düşünmediler. Yurdun bir tarafı şenlik yüzü görmedi, kanları dinmek bilmedi, hakları hiçbir zaman korunmadı.

Mısır'da ve diğer yerlerde yaşıyan tabakaların öyle özellikleri, öyle kudreti vardı ki çağdaşları bulunan insan toplumları hakkında ne gibi kötü eserler vücuda getirdiğini evvelce söylemiştik. Bundan dolayı İslâm gelir gelmez insanları, Allâh'ın birliğinden sonra kardeşliğe, eşitliğe, karşılıklı şefkat ve merhamete, bir de —sırf tahkir ve halkı kendisinden soğutmak için— cahiliyye asabiyeti adını verdiği ırkçılığı bırakmaya çağırdı. " ليس منا من دعا الى عصبية — ليس منا من قاتل على عصبية . — ليس منا من مات على عصبية . : Asabiyet davasına kalkışan bizden değildir. —Asabiyet (ırkçılık) üzerine savaşa girişen bizden değildir.— Asabiyet (ırkçılık) davası uğrunda ölen bizden değildir." tarzında asabiyete (ırkçılığa) sarılanları kaçındırmak ve bu sapıklıktan uzaklaştırmak için ne kadar hadisi şerif gelmiştir!

Sonra, salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz, köylü tabakasını halk sınıfını tevhide ve İslâm kardeşliğini kabule nasıl davet ettiyse; Kisraları, Kayserleri, Necâşileri, Mukavkisleri, Gassanileri, Münzirleri de öyle davet etti.

İslâmın dünyaya getirdiği tevhid idi. Onun için bu apaçık dinin şiarı kıbleyi birleştirme, ruhî Tanrıyı birleştirme amacı da bütün insanlık dünyasının kalblerini birleştirmedir. İnsanların kırmızısını, siyahını, beyazını, sarısını ayırmadığı gibi hükümdariyle halkı, seçkin-

leriyle avamı arasında ayrılık görmüyor. Çünkü, Cenabı Hakk'ın kendi yüce zatına özgü kıldığı mertebe istisna edildikten sonra, cümlesi de İslâmın bildirdiği hukuk ve teklifler karşısında bir tabakadan ibarettir.

İslâm, diğer dinler gibi kardeşlikle, eşitliğe yalnız teşvik ile ve karşılıklı merhamet ve şefkati sadece teşvik ile yetinmedi. Hayatın bütün iş ve işlemlerinde ve ibadetlerin, âdâbın, geleneklerin tümünde bunlara aynı suretle riâyeti emretti.

Muâmelât hususunda:

1) Bütün insanları şer'î hükümler huzurunda aynı düzeye getirdi. Herhangi bir tabakanın diğerine karşı imtiyazını (üstünlüğünü) tanımadı.

2) Müslümanların damarlarındaki kan aynı kandır. İslâm toplumu için çalışmak, en aciz bir müslüman ferdin hem borcu, hem hakkıdır, dedi.

3) "İki müslüman kılıç kılıca geldiler mi öldüreni de cehennemdedir, öleni de." hâdis-i şerifiyle müslümanlara vuruşmayı haram kıldı. Hattâ bir müslümana din kardeşiyle üç günden fazla dargın durmayı yasakladı.

4) Yola çıkmış müslümana uğradığı yerlerde üçer gece misafir kalma hakkını verdi.

5) Zulüm gören din kardeşi yardım istediği gibi imdadına koşmayı, isterse aralarında hiçbir akrabalık, hiçbir tanışma olmasın, her müslüman için farz kıldı.

6) Müslüman topraklarından birine inen müslüman fertlerine, isterse başka bir milletten olsun, aynen o topraktaki yerlilerin haiz olduğu vatanî hakları verdi.

7) İki müslüman cemaati arasında vuruşma olunca arayı düzeltmek için araya girmeyi bütün müslümanlara farz kıldı ve vuruşma esnasında galip tarafın ele geçirdiği fertleri savaş esiri tanımadı.

Bunlardan başka fıkıh kitaplarının zaptettiği birçok teâmül hükümleri var ki detaya girmeye çarçabuk yazılmakta olan şu eser müsait değil.

İbâdetteki eşitliğe gelince: Bunu görmek için camilerin birine girilmesi kâfi. Evet, orada görülür ki nasıl halifenin, beylerin hizmetçileri, kendileriyle yan yana, omuz omuza durmuşlar da nasıl

alınlar hep birden tam huşu' ile Diri ve Kâinatı yöneticisine dönmüş, nasıl eller gizlinin anahtarlarının sahibine doğru uzanmış! Sonra nasıl Yüce Allah'ın huzurunda eğiliyorlar, nasıl kulluk zeminine kapanıyorlar da yine hep birden "Subhane Rabbiye'l-azîm, Subhane Rabbiye'l-a'lâ: Büyük Rabbimi tesbih ederim, yüce Rabbimi tesbih ederim" diyorlar. Hükümdar, yanı başındaki en aciz bir ferdin ayakta iken, rükûa, secdelere varırken açıktan "Allahu ekber, Allahu ekber" dediğini duyuyor.

Namazlarda böyle. Hacca, oruca, zekâta gelince eşitliğin bunlardaki görünümü, hiçbir zaman daha az olmadığı gibi müslümanların kalblerini birleştirmek ve Büyük Allah'ın huzurunda sınıfların, tabakaların biribirinden aslâ farkı olmadığını kendilerine hissettirmek hususundaki etkisi de âşikârdır.

Sonra, bütün müslümanlık âlemini bir ümmet haline getiren sebeplerin en önemlisi, İslâm dininin bildirdiği ferdî, yahut sosyal âdâb ve ahlâktır: Yemenin, içmenin, uyumanın, kalkmanın, muâşeretin, hasılı bütün insanî işlemlerin âdabiyle şeriatin teşvik ettiği, Kur'ân'ın, sünnetin kapsadığı ve din bilginlerinin kitaplarında açıkladığı ahlâk.

Evet, tam birlik halindeki bütün bu İslâm âdâbı, tevhid dünyasının ayırdedici özelliğini teşkil eden gelenekler şekline dönüşmüş. İnsan herhangi müslüman yurdundan kalkıp diğerine inse öyle sanır ki gördüğü halk, ayrıldığı toplumun aynı, yahut eşidir. Bir müslüman, İslâm diyarının hangisine konarsa konsun, kendisini aslâ yabancı hissetmez. Çünkü indiği toplumun ibadetlerde, geleneklerde, hukukta, şer'î hadler ve hükümlerde tamamiyle kendisine ortak olduğunu görür. Bunun için nerede bulunursa bulunsun, kendi evinde alıştığı yaşamı, kendi yurdunda edindiği gelenekleri bulur. Evlenmek, yahut ayrılmak, vakfetmek, yahut vasiyette bulunmak isteyen kimse, İslâm memleketlerinin hiçbir yanında kendi memleketinde iken bildiği tarzdan başkasını göremez. Şu halde bir müslüman için doğduğu, büyüdüğü toprakta oturmakla başka bir İslâm yurduna göçmek arasında zerre kadar fark yoktur. Nereye konarsa konsun, kendi vatanında, kendi kardeşleri, kendi hısımları arasındadır. Bunda şaşılacak bir şey görülmemeli. Zira milliyetçilik, bir ümmette kökleşen ahlâkın, âdetlerin, âdabın tümünden doğan sonuçtan başka bir şey değil. Halbuki bütün müslümanlara kendisinin o belirli, o sürekli ve genel rengini vermekte İslâmın ne büyük kudret gösterdiğini evvelce söylemiştik. Hele münakaşa götürmez ger-

çeklerdendir ki, başka bir semavî din, bu hususta İslâma yetişemediği gibi, akılları dehşete düşüren eserlerine de ne sosyal bir zümre yaklaşabilmiştir, ne sosyalist bir tedbir.

Bütün müslümanları kucaklıyacak yekpare bir milliyetçilik altında birleşebilmek emelinin gerçekleşmesi için, İslâm dünyasının bir eksiği varsa ancak lisan birliğidir. Bu amacın imkânsız yahut güç olması, özellikle müslümanlarca öğretim ve öğrenimin ihmal edildiği son çağlarda, üçyüz bu kadar milyondan meydana gelen[44] bu muazzam vücut üzerinde müthiş yaralar açtı. İslâm dünyasına yaygın dinî kavmiyyetin kuvvetini kavramıyanlar tarafından bu vesiyle ile ırkçılığa, milliyete, cahilî asabiyete dair birçok sözler söylendi. Fakat bu kocaman ümmeti Muhammedi teşkil eden cemaatlerin birleşmesinden doğacak sonuçları anlıyanlar, cahillikten ve İslâm kardeşliğindeki sırları kavrıyamamak yüzünden açılan bu gedikleri kapamak çarelerini düşünüyorlar.

Hasılı "İslâm birliği" yahut diğer deyişle "Dinî kavmiyetçilik" bugün doğmadı, yaratılışın karnından, İslâm ile beraber çıktı. Sonra, bütün İslâm toplumlarında ibâdetlerin, işlemlerin, âdâbın, ahlâkın olgunlaşıp yerleşmesiyle o da olgunlaşıp yerleşti. İşte İslâmın öğretileri müslümanlar arasında kalarak geleneklerini, ayırdedici vasıflarını vücuda getirdikçe, yine duyularını, düşüncelerini, karşılıklı eğilimlerini yaptıkça bu birlik ebediyen ortadan kalkmıyacaktır.

Bir de ne ilk ortaya çıkışında, ne hayatın herhangi bir devrinde İslâm birliğinden gaye, sömürü siyaseti güden Batı'nın iddiası üzere, gayri müslimlere karşı düşmanlık değildi. Yukarıda söylediğimiz gibi bu birlik ancak İslâmın müslümanlar arasında var ettiği sosyal ve ahlâkî düzenin sonucudur. Bu neye benzer: Meselâ ümmetlerden herhangisinin olursa olsun, ahlâkı, gelenekleri, hasılı milliyeti meydana getiren bütün özellikleri birlik arz eder. Ve bu suretledir ki o ümmet, bir ümmet olur. Ancak onun bu millî birliğiyle herhangi bir ümmetle olan barış ve savaş ilişkileri arasında bağ yoktur. Zira düşmanlığın da dostluğun da ne ümmetlerin teşekküliyle, ne de millî birlikleriyle ilgisi olmayan birtakım illetleri ve sebepleri vardır. İşte " ان هذه امتكم امة واحدة وأنا ربكم فاعبدون : Bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir; bende sizin Rabbinizim, öyle ise bana ibâdet edin." (Enbiya Sûresi: 92) yüce sözünün manası bu.

---

(44) Dünyadaki müslümanların sayısı 700 milyondan fazladır.

Evet, şüphe yoktur ki birlik, ister bir zümrenin, yahut bir memleketin fertleri, isterse bir dinin çocukları arasında olsun, siyasal bir güç olmak bakımından büyük şeydir. Nitekim dünyanın her yanındaki yahudiler birleştiler ve sayılarının pek az olmasına rağmen müthiş siyasal sonuçlar elde ettiler. Yine birçok memleketlerde işçiler topluluğiyle sosyalistlerin birleşmesi, siyasal işler üzerinde bilinen etkiyi yaptı. Bu fırkalar cinsiyet (milliyetçilik), ırkçılık cereyanlarına karşı durmak için çizdikleri programlarını uygulamaya muvaffak oldukları zaman öyle muazzam olay meydana gelecek ki akıllar için şimdiden bunu kavramaya imkân yoktur.

İslâm dininin kendi bütün cemaatlerine emrettiği birlik ise çeşitli şekillerde meydana gelmekten bir an geri durmıyan diğer birliklerden başka bir şey değildir. Ancak demin söylediğimiz gibi bu birlik, uzun çağlardan beri bütün insanlık dünyasını umutsuzluklar, ziyanlar içinde bırakan ayrılıkları, engelleri ortadan kaldırıp da insanları mutlu edebilmek için aklın düşünebileceği genel bağların en güzelidir.

Evet, İslâmın emrettiği birleşme, çeşitli sebeplerden dolayı en güzel bir birleşmedir: Evvelâ kayıtlı ve sınırlı olmayıp geneldir. Bunun için İslâmın birleşmesi, diğer cemaatlerde olduğu gibi aynı iş, yahut aynı sanat erbabına, yahut özel birtakım zümrelere özgü değildir. İkinci olarak bir aşirete, yahut bir kabileye, yahut bir renge, yahut bir millete inhisar etmez. Hattâ yukarıda söylediğimiz üzere bir müslüman İslâm diyarının hangisine inerse insin, ora halkının siyasî haklarına tamamiyle malik olur. Üçüncü olarak ibâdetlere, ahlâka, âdâba mahsus olan öğretileri, müslümanlık âlemine bu açık ve ayırdedici milliyeti veren bütün özellikleri ve vasıfları birleştirmiş gibidir. O şekilde ki o açık milliyet binalarda, mimaride, döşeklerde, örtülerde, perdelerde, güzel sanatlarda, mabetleri, evleri süsliyen nakışlarda, levhalarda, hasılı şi'rin, kompozisyonun her türünde gözümüze çarpıp duruyor. İster Arapça, ister Farsça, ister Türkçe, ister Avrupaca, ister Berberce olsun, doğu dillerinden birinin edebiyatına vakıf olanlar bu gerçeği bilirler. Hasılı İslâm birliği demek düşüncede birlik demektir, yaşama tarzında birlik demektir, bilinçte birlik demektir, eğilimlerde birlik demektir, vicdanda birlik demektir, eğilimlerde birlik demektir, vicdanda birlik demektir, uzatmayalım, bir aile birliğidir. Yoksa sanıldığı gibi ne kendi toplumları arasında diğer dinlerin kurduğu birliktir, ne de Avrupa'da, Afrika'da ve sair yerlerde iktisadî toplumların, siyasî cemaatlerin kasdettiği birliktir.

ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا فلا خوف عليهم و لاهم يحزنون . اولئك اصحاب الجنة خالدين فيها . : Rabbimiz Allah'tır deyip de doğruluğa sarılan kimseler için, ne korku var, onlar ne de üzüntü göreceklerdir. Bunlar ebedî olarak cennetliktir." (Ahkâf Sûresi: 13)

İslâm dini iki esas tebliğ ediyor ki, ikisi de bütün öğretilerinin ruhudur, varlığının bekasının kaynağıdır. Bunlardan biri eksilince insan hakkiyle müslüman olamaz. Esasların birincisi Allah'ın yegâne İlâh olduğuna, O'ndan başka İlâh olmadığına inanmaktan ibaret olan **tevhid**; ikincisi ise **doğruluktur.** Ve iki esas bir müslümanda toplandığı zaman (o kimse) korkudan selâmet bulur, üzüntüden kurtulur. Öyle ya, korku gibi, üzüntü gibi şeyler; dünyasında olsun, âhiretinde olsun, nasıl huzurunu bozabilir ki Hakk'ın rahmet anahtarı, rıza ve sevgi vesiylesi bu iki esasın içinde bulunuyor.

Bizler kitabımızın evvelki kısmında dinin esaslarından bir takımlarını saymıştık. Bundan böyle de tevhid nasıl İslâmın ruhu ve hakikatinin sırrı oluyor, doğruluk nasıl onun hedefini, gayesini teşkil ediyor?.. Bu cihetleri söyliyeceğiz.

TEVHÎD

Kendisinden evvel gelen diğer semavî dinler gibi İslâm da aynı hakikati bildiriyordu: "Allah birdir, ortağı yoktur. Yaratıcıdır, yoktan var edicidir, suret verendir. Öyle bir Allah'tır ki O'ndan başka İlâh yoktur. Bakidir, her an bütün yaratık âlemi üzerinde hakim ve kaimdir. Ne uyuklar, ne uyur. Göklerde, yerde ne varsa hepsi O'nundur. Kim düşünülebilir ki kalksın da izni olmaksızın O'nun nezdinde şefaet edebilsin? Yaratıklarının işlediklerini, işliyeceklerini bilir. Yaratıkları ise ilâhî bilgisinden yalnız O'nun dilediğini kavrayabilir, başka bir şey bilemez. İlmi bütün gökleri, yeri kucaklar ve bunların muhafazası kendisine ağır gelmez. Yüksek, büyük ancak O'nun yüce zatıdır. Gözler O'na yetişemez; O, gözleri görür, lâtîftir, haberdardır."

İslâm dinine göre Allâhu Teâlâ hiçbir zaman öyle gazabından ateş püskürür, kâinatı kasar kavurur, kana susamış, doymak bilmez, genç genç kızlar, körpe körpe çocuklar, kasaplık hayvanlar gibi boğaz-

lanmadıkça hoşnudedilemez bir biçimde tecellî etmiş değildir. İslâm dinine göre Cenab-ı Hakk "Ben cinni, insi ancak beni bilsinler diye yarattım. Yoksa onlardan rızık da istemiyorum, beni beslemelerini de istemiyorum."[45] buyuruyor. "Kesilen kurbanların ne etleri, ne de kanlarını Allâh'a varamıyacağını, Allâh'a ancak içtenlikle işlenilen amellerin varabileceğini"[46] bildiriyor.

Şimdi bakalım, ihlâsın, tevhîdin, ibâdetin yalnız yüce Yaratıcıya has ve tahsisi neden insanlık saâdetinin en metin esaslarından oluyor? Evet, kâinat ezelî yaratıcısına, yerlerin, göklerin ezelî sahibine, hasılı gücünün işaretlerini taşıyıcı peygamberler gönderen, hidayet yolunu gösterir kitaplar indiren Yüce Allâh'a karşı yüreklerde sağlam bir îman yerleşmedikçe ne indirilmiş vahiy, can kulağiyle dinlenebilir, ne de gönderilmiş peygamber. Hattâ çok zamanlar Cenabı Hakk'ı inkâr edenlerin hali büsbütün tersinedir: En belîğ âyetler, basiretlerindeki bozukluğu, en etkili hidayetler kafalarındaki sapıklığı artırmaktan başka bir sonuç vermez olur. " ونخوفهم فمايزيدهم الا طغيانا كبيرا : Onları âyetlerimizle korkutuyoruz da tehdidimizin, onlara daha da büyük bir azgınlık katmaktan başka etkisi olmuyor." (İsra Sûresi. 60)

Bunun içindir ki âyetler, hidayetler ancak hak yolunu tutup da kendilerini sapıklıktan ve sapıklığın vereceği vahim âkibetlerden korumak isteyen mü'min tabaka için yararlı olabilir.

Bir kere de Allâh'ın gerçekten varlığı ile ibâdetin yalnız O'na hasrındaki zaruret, insanın kalbinde yerleşti mi, artık ya O'nun ilâhî rahmetini istiyerek, ya azabından çekinerek, yahut İlâhi büyüklüğünü göz önüne getirerek korku ve huşu hissiyle duygulanmak tabiileşir. İşte ancak o zamandır ki bir fenalıkta bulunmak, yahut bir günahın cazibesine kapılmak isterken insanın hatırına Allah gelir de ya azabından korkması, ya gazabından kaçması, ya ilâhî rızasından mahrum kalacağını düşünmesi yüzünden o hatâyı işlemez olur. Şayet insanlığı gereği olarak ayağı kaysa bile pişmanlığa sarılarak Allah'tan mağfiret istediği gibi o Kerîm Yaratıcıyı bütün tevbeleri kabul eden merhametli bir Allâh bulur.

Hasılı Cenabı Hakk'ın birliğine ve en güzel isimlerinin gösterebildiği bütün büyüklük sıfatlarına inanmak, insanı daima Allah'ı

---

(45) وما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون . ما اريد منهم من رزق وما اريد ان يطعمون

(46) Hac Sûresi. لن ينال الله لحومها ولا دمائها ولكن يناله التقوى منكم .

anmaya ve gizli, açık ne kadar hareketleri varsa hepsinin gözetim altında bulunduğunu unutmamaya sevk eder. Bu suretle vicdan ölçüsü dengesini bulur da ona hevesini okşayan, zihnini çelen bir hatâya atılmazdan evvel nefsini muhasebeye çektirir. Şayet nefsanî düşüncelere mahkûm olarak heveslerinin yenilgisi altında kalırsa aynı vicdan kendisini sorguya, yermeye başlayarak gerçek pişmanlığa, içtenlikle bir tevbeye zorlar. Zaten Yüce Yaratıcı, kullarının mutlak kemâlden mahrum olduğunu, yasak edilen şeylere karşı tam korunamıyacağını bildiği için tevbe ile temizliğe dönenlere rıza ve sevgisini vadediyor: " ان الله يحب التوابين ويحب المتطهرين : Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever." (Bakara Sûresi: 222), " يا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعاً انه هو الغفور الرحيم . وانيبوا الى ربكم و أسلموا له ... : Ey nefislerine zulmeden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar, zira O, öyle bağışlayın, öyle merhamet edendir. Rabbinize dönünüz ve O'na teslim olunuz." (Zümer Sûresi: 53-54)

Bundan dolayı şu âyetlerde görüldüğü ve daha birçok âyetlerde görüleceği üzere İslâmın gözünde yalnız Allâh'a îman, hayatî sorunlarında insanın istikamet ölçüsüdür. Sonra, nefisleri bozuk heveslerinden, zararlı eğilimlerinden alıkoyacak bir kuvvet varsa o da Cenab-ı Hakk'ı anmalarıdır. Nasıl ki Allâh'ın yalnız ibâdete lâyık tek varlık olduğuna ve başkaları gibi hesaba çekilmek, sorumlu tutulmak mertebelerinden yüksekliğine inanmada, müslümanları hükümdara, beğe, hasılı iş başında kim varsa hepsine sormaya iten bir ruh görülür.

İslâm dinine imanı olan mü'min, Cenabı Hak'tan başka kimsenin adalette ve bütün hatâlardan uzak kalmada tek zat olduğunu düşünemez. Zira o mü'min bilir ki: "Hüküm ancak Allahın; ümmetler arasında görülen hall-ü akid sahipleri (dizginleri elinde tutan, iş başında bulunan kimseler) Hakk'ın yer yüzündeki halifelerinden başka bir şey değil. Yüce Yaratıcı, kendi yaratıkları bulunan insanlar üzerine bunları halife yapmış ve şeriatle kendilerine tasarruf alanlarının sınırını göstermiş; üzerlerine halk arasından murakıplar, muhasipler ayırmış; sonra hiçbir güdücüye (devlet adamına) Allah'ın kulları hakkında farz ve takdir buyurduğu hükümlere ve mutluluk esaslarına aykırı düşecek emir ve yasaklarına itaat olunma hakkını vermemiş; bilâkis bütün İslâm topluluklarına "Adaletten kıl kadar ayrılmayın, isterse doğrudan doğruya kendi aleyhinizde, yahut ana babanızın ve en yakın hısımlarınızın aleyhinde olsun,

Allah için tanıklık etmekten geri durmayın."[47] emrini vermiş, " الله ربنا و ربكم لنا اعمالنا و لكم اعمالكم لا حجة بيننا و بينكم الله يجمع بيننا و اليه المصير : Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz. Bizim amellerimiz bize sizin amelleriniz size. Sizlerle aramızda tartışma yok. Allah bizi bir yere toplayarak hükmünü verecektir. Sonunda yalnız O'na dönülecektir." (Şurâ Sûresi: 15)

Fakat tevhid inancı yıkılır, yahut sarsılır da insanlar başlarındaki hükümdarlariyle diğer emir sahiplerinden başkasını murakıp görmezse, yahut sandıkları üzere eteklerine yapışarak Allah'ın gazabından kurtulacakları birtakım şefaatçilerle bir sürü aracıları Allah'a ortak koşarsa işte felâketin büyüğü o zaman kendini gösterir. " و من يشرك بالله فقد ضل ضلالاً بعيداً : Kim başkasını Allah'a ortak koşarsa cidden pek uzak bir dalalete sapmiş olur." (Nisa Sûresi: 116)

Gayri müslimler arasında ne kadar topluluklar var ki, din adamlarından birinin önünde günahlarını itiraf edivermek, bütün o günahların pisliğinden ve yükünden temizlenip kurtulmaya yeterlidir, inancını taşıdığı için kötülüklere alabildiğine düşkün bulunuyor. Hiç düşünmüyor ki ne bu din adamları Allah'tan el alınış, ne de hiçbirinin Allah üzerinde bir nüfuzunun olması düşünülebilir.

Bundan başka ne kadar uluslar da var ki nüfuz ve iktidar sahiplerine karşı tamamiyle boyun eğmeleri, başarısızlıklarına ve yoksunluklarına neden oluyor; zira İslâmın, müslümanlara farz kıldığı üzere herkesi işlediği işten dolayı istisnasız hesaba çekmek için dinî öğretileri arasında bir emir bulamıyorlar. Öyleleri zulüm içinde, esaret içinde o zamana kadar inler durur ki Allah'ın takdiriyle aralarından yetişecek inkılâpçılar, kendilerini hak isteği davasiyle ayaklandırsın da selâmet alanına doğru çeksin götürsün.

İslâmın müslümanlara bütün telkin ettiğini Alî ibn Ebî Talib şöylece özetliyor:

"İslâmı açtı ve her gelmek istiyen için yollarını kolaylaştırdı. Yıkmak diliyenlere karşı temellerini yıkılmaz hale getirdi. O apaçık dini kendisine sarılanlara kurtuluş, gölgesine sokulanlara selâmet (esenlik), hikmet lisanını söyliyenlere delil, savunmasında bulunanlara tanık, ışığına gelenlere nur, aklı olanlara idrak, düşünenlere dimağ, hakkı arayanlara nişan, azim sahiplerine basiret, ibret alanlara

(47) Nisa Sûresi: كونوا قوّامين بالقسط شهداء لله ولو على انفسكم اوالوالدين والأقربين

uyanıklık, tasdik edenlere halâs, tevekkülde bulunanlara dayanak, tafviz eyleyenlere (Allâh'a güvenenlere) rahat, sebat gösterenlere siper kıldı."[48].

Cenabı Hakk'ın vasfı ve tevhidi hakkında söylenenlerin en şümullüsü Alî ibn Ebi Talib'in şu sözleridir:

"Vehimler vasıflarının alanına konamaz; kalbler nasıllığına dair bir his edinip de üzerinde itmi'nan bulamaz. Gözler, gönüller onu imkânı yok kucaklıyamaz. Her şeyi bilir: Sinelerin gizli bütün esrarını.. Baş başa verenlerin fısıltısını.. sanılar üzerine kurulmuş anıları.. yakîne dayalı itmi'nanları.. gözlerin saklı saklı parlayan bakışlarını, ruhların en derin köşelerini.. gizlilerin en karanlık derinliklerini.. kulakların gizli gizli dinlediklerini.. Karıncaların yazladığı yuvalarını.. Haşerelerin kışladığı inlerini.. Acıklı develerin için için iniltisini.. En hafif yürüyen ayakların sesini.. Çiçeklerin koynunda kat kat örtülere bürünmüş meyvenin beşiğini.. Dağlarda vahşilerin çekildiği mağaralarla vadileri. Sineklerin, ağaçların kökiyle kabuğu arasındaki saklanma yerini.. Yaprakların dallar üzerinde bittiği yerleri.. Erkeklerin belinden rahimlere inen karışık yaratma mayasının karar evini.. Bulutların henüz teşekkül etmişleriyle biribirine girmişlerini.. İnci damlalarının bulut içindeki hazinelerini.. Kasırgaların etekleriyle savurduğunu. Yağmurların selleriyle koparıp götürdüğünü.. Yuvalarının karanlığında kuşların teranesini.. Hasılı, sadeflerin sineye çekip de deniz dalgalarının bağrına bastığı.. Geceleyin karanlığın örttüğü.. gündüzün güneşin üzerine doğduğu.. ne varsa hepsini bilir. Ve kavramanın bu derecesinden dolayı O'na hiçbir güçlük arız olmadığı gibi ne yaratıcı elinden çıkan yaratıklarını korurken kudret alanına bir ârıza uğrar, ne de kâinatın işlerini düzenlerken birlik zatına fütur gelir. Tersine ilâhî bilgisi hepsine geçerli; ihatası hepsini tespit etmiş; adaleti hepsine yaygın; yüce keremi, rablığı şanına gereği gibi hamdetmekten âciz olmalariyle beraber yine hepsini kucaklamakta."[49]

Şimdi, İslâmın ruhu ve sırrı bir yandan Hakk'ı anmak, öte yandan Hakk'ın eserleriyle o eserlerin sinesine emanet ettiği sırları ve hikmetleri düşünmekten ibaret olduğu için gerek Kur'ân'da, gerek Peygamberin hâdislerinde bu kadarla yetinilmiş ve Allah'ın zatını düşünmekten yasaklayan birçok emirler gelmiştir. Çünkü Mutlak Yaratıcıyı ne akılların, ne de idrakin kavramasına imkân düşünü-

(48) Nehcu'l-Belâga, Şerhu İbn al-Hadîd, cüz' 6, s. 219.

(49) Nehcul-Belâga, Şerhu İbn al-Hadîd, cüz' 6, s. 120 ve cüz' 7, s. 166.

lür değil. Birtakım kimselerin kalkıp da Hakk'ın özünü, neliğini tetkik vadilerine dalmaları, O'nu tasavvur ve tasvir sevdasına düşmeleri ise Celâl sahibi Allah'ın, hayal üstü büyüklüğüne karşı tam bilmezlik içinde bulunduklarındandır.

Lâkin müslümana gelince, o, beşer akıllarının bu hedefe ulaşma mertebelerinden çok aşağıda olduğunu dininin gereği olarak bilir; sonra, Kur'ân'ında Resulünün sünnetinde "Hiçbir tasavvurun, hiçbir şeyin Allah'a benzemediğini, insan hayaline gelebilecek ne kadar suretler ve sanılar varsa hepsine Allah'ın muhalif (aykırı) olduğunu" görür durur.

İşte güzel isimleri ve yüce sıfatları yüzünden müslümanların bir dereceye kadar tanıyabildiği Allah, o Yüce Yaratıcıdır ki ululuk ve büyüklüğünün huzurunda insanlar acizden acze, hayretten hayrete düşmüşler ve kâtibin elindeki kalemin ucuna bakan bir karıncanın görebileceğinden fazlasını görememişlerdir. Almanların filozof şairi Göte diyor ki:

"Ben Hakk'ın kutsal zatına dair açık bir fikir edinmekten çok uzaktayım. Buna âidolmak üzere söylediğim, yahut yazdığım şunlara münhasır: Ulu Yaratıcını künhünü, hakikatini idrak etmek mümkün değil. İlâhi zat için insanda belirsiz bir bilinçten, zannî birtakım suretlerden başka bir şey yok. Buna rağmen Allâh'ın varlığı nefislerde de görülmekte, ufuklarda da. Böyle olduktan sonra bizim için O'nun künhünü, hakikatini bilmekten, yahut bilmemekten ne çıkar Hem Allah'ın mahiyetini biz nereden bileceğiz? Bizim sezgimiz, tahminimiz o mahiyeti kucaklıyacak gibi geniş değil ki, çok dar. Maamafih kat'î bile olsa bundan bize ne fayda hasıl olacak? Var sayın ki Allâh'ı hadsiz hesapsız isimleri ve sıfatlariyle isimlendirdim ve nitelendirdim. Bakıyorum ki O yine ebedi olarak bunların üstünde. Madem ki En Büyük Varlık benim Allah dediğim Ulu Zattır, O yalnız insanda tecelli etmez; aksine büyük küçük bütün işlerde ve tabiatin fennî ebedî bütün görüntülerinde, suretlerin her türlüsünde parlar durur. Şimdi şu söylediklerimize rağmen acaba insanî sıfatlarla karşılaştırarak Hakk'ın künhünü, hakikatini kavramaya insan düşüncesi için güç düşünülebilir mi?"

İşte müslümanların ve gayri müslim ümmetlerin arasından yetişen filozofların Yüce Allah hakkındaki inançları bu. Sonra, bu o tek inanç ki Cenabı Hak kimse için ondan başkasını kabul etmiyor. Bu o büyük inanç ki her şey ona oranla küçük kalıyor. " ان الله لايغفر ان يشرك به و يغفر مادون ذلك لمن يشاء : Allah, şüphe yoktur ki yalnız ken-

disine ortak koşulmasını affetmez; bundan başkasını dilediğine affeder." (Nisa Sûresi: 116)

Evvelki bölümde söylediğimiz üzere tevhid inancı, hıristiyanlık âleminin de müstakbel inancıdır. Çünkü "Rönesans" dedikleri yenilenme çağının başlamasından dolayı on altıncı milâdî asırda ortaya çıkan baskılara rağmen Avrupa efkârı, bu inancı gereği gibi dikkat nazarına aldı. Gerçi doktor Stroptos tevhide davetle suçlanarak 1557 senesi Birinci Teşrinin (kasımın) 27 nci günü Cenova'da ateşe atıldı. Bununla beraber bu olay, mezhebine taraftar olan yardımcılarının azmini sarsmadı. Sonnini ile diğerleri de aynı çığırı tutarak İtalya'da, Lehistan'da, Transilvanya'da ve sair yerlerde tevhidi yaymaya başladılar. İngiltere ile benzeri memleketlerde ise 1813 milâdî tarihinde eski ceza kanunu tadil edilmedikçe tevhid kilisesi kurulamadı.

DOĞRULUK

İslâmın gözünde doğruluk, dinin amacıdır. Bunun içindir ki Kur'ân doğruluğa sarılmaya dair şiddetli ve sıkı emirler veriyor: " فاستقم كما امرت :- Emrolunduğun gibi doğru ol." (Hud Sûresi: 112)

Doğruluk ya kalbî, yahut amelî olur ki her birini yeri gelince anlatacağız. İslâm insanın fikrine, sözüne, işlemlerine dair bütün tekliflerini ve hoş gördüğü şeyleri bildirmiştir. Bunlar vacibler ve faziletler adiyle ikiye ayrılır ve her biri aynı amaç etrafında dolaşır ki o da insanlar arasında adaletin genelleşmesi, fertlerin, toplulukların üstün ahlâk ile huylanması, azmış nefislerin düzeltilmesi, alçak heveslerin eğitimidir. İslâm dinini gönderen Hikmet sahibi Yaratıcı, bütün uğraşlara karşı ödül olmak üzere kulları için kendi rıza ve sevgisini, kendi ihsan ve rahmetini va'dediyor. İbâdetler ile şer'î hükümler kısmından hiçbiri bu söylediğimiz amaç dışında değildir. Tersine teklifler ve İslâm âdâbına dair kitap ve sünnette gelen şeylerin tümü ancak fertlerin, toplumların geçici ve ikinci hayatlarındaki mutluluklarını sağlamak içindir, bu teklifler ile müstehabler (yapılması güzel şeyler) inançlara, ibâdetlere, işlemlere, edeplere aidolmak üzere dörde ayrılabilir ki her birinin de ayrı türleri vardır.

Akaid (inançlar) - Akaidin başı Cenab-ı Hakk'ın önce tevhîdi, sonra da dış varlık ile çevrili şeylerden, yahut insan düşüncesinin

tasavvur edeceği şekillerden herhangi birine benzemekten tenzihi; bir de bütün meydana getirdiği, yahut getireceği, takdir ettiği, yahut edeceği işlerde zulümden, boş şeyden kesin olarak yüce bulunduğunun tasdikidir.

Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanmak, bu peygamberlerden hiçbirini diğerinden ayırmamak, bu kitapların hangisi olursa olsun inkâr etmemek de bu inançlardandır.

Aynı cümleden olarak öyle bir âhiret gününe îman var ki orada ne malın, ne evlâdın faydası yok. Selim bir kalb ile Allah'ın huzuruna çıkanlardan başkası pay alamıyacak. Hiç bir kimse diğerinin hesabına bir şey ödiyemiyeceği gibi ne kimseden fidye kabul olunacak, ne kimsenin şefaati iş görebilecek. O gün bütün insanlar, kullarına rahmetiyle tecellî eden, nimeti, ihsanı mü'minlerin hepsine yaygın olan Rabbulâlemin'in huzurunda duracak.

Âhirete îman, İslâm inançlarının en önemlilerindendir. Zira bütün hareketlerinin Allâh huzurunda hesabını vereceğine, küçük günahlardan, büyük günahlardan her ne işlediyse cümlesini tespit etmiş bir kitabın mevcud olduğuna, zerre miktarı hayrın, zerre miktarı şerrin cezasız kalmayacağına kesin îman olan insan, tabiidir ki nefsini ziyana sürükliyecek sebeplerin tümünden uzak durur. Lâkin âhireti inkâr ederek "Hayat şu üç günlük dünyadan ibaret. Kimimiz ölür, kimimiz yaşar. Yoksa bir daha dirilmek imkânı yok." diyenler için düzelme imkânı pek az. Böylelerinin maksatlarında doğruluk, hareketlerinde hatâdan kurtuluş umulamaz.

Kur'ân tekrar dirilme işini birçok âyetlerle bildiriyor: " كما بدأنا اول خلق نعيده وعداً علينا انا كنا فاعلين . : Önce nasıl yoktan var ettikse üzerimizdeki va'din gereği olarak ilk yaratmayı öylece tekrar edeceğiz. Şüphe yoktur ki bizler dilediğimizi yapabiliriz." (Enbiya Sûresi: 104), " كما بدأكم تعودون : Önce sizi nasıl yoktan var ettiyse ikinci kez yine öyle dönüp geleceksiniz." (A'raf Sûresi: 29), "أوليس الذى خلق السموات و الارض بقادر على ان يخلق مثلهم بل وهو الخلاق العليم . انما امره اذا اراد شيئا ان يقول له كن فيكون . . . . والیه ترجعون . : Yoksa gökleri, yeri yaratan tekrar onların tıpkısını yaratmaya kadir mi değil? Elbette kadir. O, çünkü yaratmanın bütün gizliliklerini bilen Büyük Yaratıcıdır. Bir şeye "ol" demek istediği zaman derhal oluverir. Tesbihe, takdise lâyik olan, yalnız O'nun Ulu zatıdır ki bütün varlıkların melekûtu O'nun kudret elindedir. Ve sizlerin dönüp gideceğiniz O'dur." (Yasin Sûresi: 81-83)

İşte İslâm'daki itikadların başlıcaları bunlardır ki her mü'min için yakînen bilmek ve kesinlikle inanmak vacibdir.

İbâdetler - İslâm dininde ibâdetler yalnız Allâh'ın hakkıdır. Yaratıklarından hiçbiri, kendisine ibadette Allah'a ortak olamaz. Farz olan ibâdetlerin en başlıcaları, belirli zamanlardaki namaz ile Ramazan orucu, zekât, bir de Kâ'be'yi ziyarettir. Kâ'be, İslâmın, müslümanların birliği için timsal edindiği ve süvari, yayan akın akın insanların uzak uzak yerlerden gelip de kutsal yakınına sığındığı evdir.

İşte bunlar İslâm dinindeki ibâdetlerin en başlıcaları. Sonra, farz olmayan birçok ibâdetler var ki aşağıda anlatacağız.

Afrika'da, Orta Avusturalya'da, Güney Amerika'da oturan putatapar birtakım kabilelerde olduğu gibi İslâm, hiçbir zaman işkence olsun diye bir ibâdet emretmemiş, berikilerde ise ibâdet ancak vücuda işkence içindir. Hattâ bunların bazı zümreleri arasında bedenin organlarından birini kesmek, sağlam dişini sökmek, yahut kırmak ibâdet bilinir, zühd sayılır. İkinci kez kocaya varan dul kadına, parmaklarının birini kesmek vacibolur. Bu kabilelerden bir kısmı yine sırf vücuda işkence kasdiyle oruç tutarak yemekten, içmekten nefsini meneder. Ancak süre bakımından fark görülür. Başkanların orucu, öteki fertlerinkinden daha kısa olur. Birtakımı da ölünceye kadar yemeyi içmeyi bırakır ve bunu zühdün sonu, ibâdetin en yüksek derecesi bilir.

İslâm dinindeki ibâdetlere gelince bunlardan maksat Allâh'ı anmak, hayvanî duyguların şiddetini kırmak, karşılıklı merhamet, şefkat, sevgi duygularını beslemek, vücudu, elbiseyi, kalbi temizlik içinde bulundurmaktır. Kur'ân-ı Kerim birçok âyetleriyle insanlara bildiriyor ki: Allah kolaylık istiyor, güçlük istemiyor. Hiçbir zaman dinde güçlük emretmemiş, kendisine îman ve şükrettikleri takdirde insana azabetmek dilemez. Kimseye gücünün üstünde teklifte bulunmadığı gibi, kendisi verdiğinden fazla kimseden bir şey istemez. Mü'minler yasak edilen şeylerden güçleri oranında çekilmekle yükümlüdürler.

Peygamberin hâdisleriyle şeriatin esasları şunu bildiriyor ki: "Din kolaylıktan ibaret." Binaenaleyh dinin içine yumuşaklıkla girmek lâzım. Cenab-ı Hak, kulları hakkında kolaylık istedikten sonra artık dinde şiddet ve aşırılık göstermek caiz olamaz. Dinlerin sağlığından önce vücutların sağlığı var. Şayet bu ibâdetlerde güçlük

görenler olursa buna sebep, gerçekte işin içinde güçlük, yahut ağırlık olması değildir. Ancak insanın tabiatinde ağır ve zararlı da olsa her yasak olan şeye karşı eğilim, hafif ve faydalı da olsa her teklife karşı ağırsama meyli vardır. Evet, namaz, oruç, zekât, hac, hepsi farz; ama insan bu farzları ancak kendisi için mümkün olabilen tarzda yapar. Meselâ namazı ayakta kılmaktan âcizse oturup kılar. Bunu da yapamazsa ima ile işaretle eda eder. Yine hastalığından, yahut ihtiyarlığından, yahut zayıflığından, yahut gebeliğinden dolayı oruç, bir yükümlüyü güçsüz düşürürse, yahut iş başında bulunanlarla kadı ve asker gibilerini genel görevi yönetme ve ümmetin işlerini çevirmeden menedecek olursa bu gibi hallerin tümünde orucun farzlığı, kamuya ait askerî, siyasî, yahut kazaî işlerin zarar görmesine meydan vermeyecek bir güç ve kudretle bağlı olur.

Zekâta gelince bu da farzdır. Lâkin belirli nisaba malik olmak şartiyle. Ondan aşağısı için lâzım değildir. Yine hac da birçok yararlariyle beraber ancak bedenî ve malî gücü olanlara farzdır

Görülüyor ki İslâm dininde ibâdetlerden maksat ne insanı meşakkatler altında ezmek, ne de vücuda işkence etmek değildir. İbadetler birtakım hikmetlerinden, yararlarından dolayı emrolunmuştur. Ve bu hususta farz-ı ayn olanlariyle müstehab olanları arasında fark yoktur. Çünkü hepsi de insanlara salâh (düzelme) ve mutluluk sağlama, toplulukların, fertlerin kirden, rezilliklerden temizlenmesi için meşru olmuştur.

Namaz. — Hayat sahnesine atılan insanın, geçinmesi için didinmelere, rekabetlere, işlemlere daldıkça ve Allah ile meşgul olup da günahkârlar için hazırlanmış bulunan cezaları hatırlıyamadıkça daima isyana düşmesi tabiidir. Hattâ bu gafleti yüzünden başkalarına şöyle dursun, kendi nefsine yüklediği ziyanı, en büyük düşmanı bile yapamaz. İşte kumarbazların, ayyaşların, sefihlerin durumu buna bir misaldir.

İslâm dininin gözünde Hak'tan gaflet, bütün kötülüklerin bütün günahların kaynağı olduğu için insanlara hesap gününü unuttukça hatırlatmak, Âlemlerin Rabbinden gaflete düştükçe kendilerini uyandırmak kaçınılmazdır. Bu sebeptendir ki namazın belirli zamanlarda kılınması kadın, erkek herkes üzerine farz-ı ayndir. Namaz sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş defa kılınır. İnsan bu farzı yerine getirmek suretiyle Cenab-ı Hakk'a döner, O'nun kendisini hesaba çekeceğini hatırlar, gazabın-

dan çekinir, rıza ve muhabbetine talib olur. İşte "Beni anmak için namazı kıl." âyetinin işaret ettiği sır ve hikmet budur. Evet, namaz bütün yaratıklar âlemi üzerinde gözetleyici olan Cenab-ı Hakk'ı yâd için kılınır ve en başlıcası halkı tedirgin etmek olan sürü sürü hatâların işlenmesine, bunlara karşı bir eğilim doğmasına ancak bu hatırlatma bir siper olabilir.

Bununla beraber yalnız oturmak, kalkmak, alnını yere koymak, tehlîl ve tekbir getirmek amacı gerçekleştirmez. Fakat unutmamalı ki namazın hakikati, ruhu önce Allah'a karşı huşu, sonra da bu farzı eda ederken her türlü eğlenceden ve Hak ile meşgul olmaya engel her türlü endişeden sıyrılmadır. Bunun içindir ki Kur'ân âyetlerinin bir kısmiyle sünnette gelen duâları, tekbirleri okuyarak dillerini ve kıyam, rükû, sücud, kuûd gibi amelî rükünlerin edasiyle bedenin diğer organlarını meşgul etmek namaz kılana vacibdir. Bundan başka namazın ruhundan, özünden ayrılmaması lâzımdır ki bu da namaz kılanın, Allah'ın huzurunda bulunduğunu hatırdan çıkarmamasiyle olur. Yoksa o ibadet cansız bir cesede benzer. Bu sebepten namaz kılan ne birine söz söyler, ne de namazın rükünleri ve âdâbı dışında eliyle, yahut başka bir tarafiyle bir harekette bulunabilir. Bir de ululuk ve büyüklüğünde tek olan yerde gökte ibâdet olunma hakkı ancak kendisine öz bulunan Yüce Yaratıcının huzurunda bulunduğunu bir ân bile unutmamak için namaz kılan, rükûu, sücudu, kıyamı tekrar ettikçe tekbirini de tekrarlar.

Kur'ân halis müslümanları, o riyakâr münafıklar gibi hareket etmekten kaçındırıyor ki "Namaza istemiye istemiye dururlar. Zaten maksatları başkalarına gösteriştir. Yoksa Allâh'ı pek az anarlar. Bunlar bolacama durumunda kalmışlardır. Ne müslümanların tarafına mal olabilirler, ne de müşriklere."

Huşu ve huzur bulunmıyan namazın, İslâm gözünde değeri yoktur. Çünkü meşru'luğundaki amaçtan uzaklaşmıştır. Öyle ya, istemiyerek, yahut büsbütün başka şeylerle meşgul olarak, yahut kendisine mahsus olan gaye bilinmiyerek yapılan birtakım şekilden ibaret hareketlerin ne faydası olabilir? Böyle bir namaz, nasıl olur da rezilliklerden, kötülüklerden insanı alıkoyar? Nasıl olur da ona Cenab-ı Hakk'ı hatırlatır durur? Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünü hatıra getirerek korku hissi uyandırmak, namazın amaçlarından birini teşkil ettiği gibi bir maksat daha var ki o da Allâh'a şükürden, ilâhî şanına yakışır bir biçimde hamdü senadan, bir de doğru yolu bul-

mak, yine düşündükleri, diledikleri, söyledikleri, işledikleri bütün şeylerde başarıya ve Allah'ın yardımına erebilmek için mü'minlerin, Allah'ın yardımını istemekten gaflet etmesidir. Bu maksatların tümünü Kur'ân parçaları arasında en kıymetli bir biçimde sağlayan Fatiha Sûresidir: " الحمد لله رب العالمين . الرحمن الرحيم . مالك يوم الدين . اياك نعبد و اياك نستعين . اهدنا الصراط المستقيم . صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين . : Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur ki bütün yaratıkları için merhametlidir; hesap gününün sahibidir. Allâh'ım, kulluğu yalnız sana ederiz, yardımı da yalnız senden isteriz. Bizlere doğru yolu, nimetine eren kimselerin yolunu göster. Gazabına uğramış, azıp sapmış olanların yolunu değil."

Hz. Peygamberin sünnetinde bazı namazlarda okunmak üzere birtakım duâlar, münacatlar gelmiştir. Meselâ Vitr namazındaki şu münâcât gibi: " اللهم سبحان الملك القدوس سبحان الملك القدوس سبحان الملك القدوس . اللهم انى اعوذ برضاك من سخطك و بمعافاتك من عقوبتك و بك منك لا احصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك . : Tesbihler, tenzihler, her türlü eksikliklerden pâk olan mülkün sahibinindir. Allâh'ım, senin gazabından rızana, azabından mağfiretine sığınırım. Senden yine sana sığınırım. Ya Rabbi, benim seni övmeye gücüm yok, sen kendini övdüğün gibisin."

Sabah namazında okunan kunut da bunun gibidir: " اللهم اهدنا فيمن هديت وتولنا فيمن توليت وبارك لنا فيما أعطيت الهى و قنا شر ما قضيت فانك تقضى و لايقضى عليك . انه لا يذل من واليت ولا يعز من عاديت تباركت ربنا و تعاليت فلك الحمد على ما قضيت نستغفرك اللهم ونتوب اليك وصلى الله على سيدنا محمد النبى الامى وعلى آله وصحبه وسلم . : Allâh'ım hidayet ettiklerinin arasında bizlere de hidayet et; sevdiklerinin arasında bizleri de sev; verdiğin nimetlerini hakkımızda hayırlı eyle; Ya Rabbi hükümlerinin, hakkımızda şer olanlarından bizi sakla; şüphe yoktur ki sen yalnız hükmedersin, yoksa hiçbir vakit hüküm altına girmezsin. Ya Rabbi sevdiğin alçalmaz, hışmına uğrayan kimse şeref görmez. Allâh'ım sen her türlü eksiklikten yücesin, ulusun. Her ne hükmetmişsen hepsinden dolayı sana hamdü sena olsun. Ya Rabbi, senden mağfiret isteriz, sana döneriz. Allah, Efendimiz ümmî peygamber Muhammed'e, O'nun soyuna ve ashabına salât ve selâm etsin."

İslâm dininin öğretilerini düşünenler, esrarını bilenler anlamışlardır ki Cenab-ı Hakk'ı hatıra getirmek yalnız namazın değil, diğer ibâdetlerden büyük bir kısmını da ruhunu teşkil eder. Daha doğrusu hangi suret ve biçimde olursa olsun Allâh'ı anmak gerçek ibâdettir. Bu sebeptendir ki: " يا ايها الذين آمنوا اذكروا الله ذكراً كثيراً وسبحوه بكرة واصيلاً . : Ey îman edenler, Allâh'ı anınız, O'nu sabah akşam tak-

dis ve tenzih ediniz." (Ahzâb Sûresi: 41-42) gibi birçok âyetlerinde Allah'ı anmaya teşvik ediyor. Sonra Allah'tan korkan mü'minlere: الذين يذكرون الله قياماً و قعوداً و على جنوبهم و يتفكرون في خلق السموات و الارض ربنا ما خلقت هذا باطلاً : Onlar ki ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar ve göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler. "Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın! derler..." (Âli İmran Sûresi: 191), " رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله : O adamlar ki ne ticaret, ne de alışveriş onları Allah'ı anmaktan alıkoymaz." (Nur Sûresi: 37)

Evet, namaz evvelce de söylediğimiz gibi Allah'ı anma adına yapılacak işlerin en olgunudur. Sonra, insanı Hakk'ı hatırlamadan alakoyacak eğlencelere karşı en çok engelleyici siper olduktan başka, korku ile ummayı bunun kadar ortaya çıkaracak, yardım ve hidayet isteğini bunun kadar içinde toplayan bir ibâdet yoktur. Özellikle belirli fasılalarla günün aralıklarında tekrrüründen dolayı nefisler üzerinde daha çok etkili, heveslere ve eğilimlere daha çok engel, işlemlerde doğruluğa, her işte dürüstlüğe daha çok teşvik edicidir. Bunun içindir ki Alî ibn Ebi Talib, memurlarından birine: "Her şey senin namazına tabidir." demiştir.

Peygamberin hâdisinde "Namaz dinin direğidir; onu terk eden dini yıkmış olur." buyuruluyor. Hâdisi şeriflerde geldiği üzere madem ki "din muâmeleden ibarettir." namazın sosyal ilişkiler ve işlemler ile ne derece önemli irtibatı olmak lâzım geleceğini kavramak bizim için kolay demektir. Zaten yukarıda görülmüştü ki İslâm dini ahlâkı güzelleştirmede, vicdanı temizlemede, düşüncelerin ıslâhında, hasılı bütün hareketlerin ve duruşların düzenlenmesinde Allah'ı anmayı esas biliyor. O halde namaz, fertler ve cemaatler arasında mevcut bütün işlemler ve hayatî ilişkilerdeki doğruluğun ana temelidir.

Bir de namaz şafağın görünmesi, güneşin göğün ortasına gelmesi, ikindi vaktinin girmesi, güneşin batması, güneş battıktan sonraki kızartının silinmesi gibi göze çarpıcı birtakım kâinat olaylarına bağlı bulunuyor. Bakınız, Cenab-ı Hak tarafından yaratıkların istirahatine tahsis olunan gecenin geç saatleri gibi insanlar arasına karışma, onlarla işlem yapma âdet olmayan vakitlerde namaz farz olmamış.

Evet, güneşin bu dönüşleri, pek eski çağlardan beri insanlar üzerinde etkili olagelmiş. Hattâ muhtelif zamanlarda ve muhtelif yerlerde güneşe tapmışlar. Fakat dünyaya tevhidi getiren ve ibâdet olunma hakkının ancak Allah'a aidolduğunu bildiren İslâm, bu kâinat

değişikliklerini güneşin yaratıcısı, yerlerin göklerin yoktan var edicisi olan Yüce Allah'a kulluk için birer vakit edinmiş. Nitekim güneş ve ay tutulması ile kuşluk zamanları da fıkıh kitaplarının detayiyle açıkladığı diğer birtakım namazlara vakit olarak kabul edilmiştir. Bu sonraki namazlardan maksat farz olan beş vakit namazdan beklenilen maksadın aynıdır: Kudretinin alâmetleri tekrar ettikçe hikmetinin eserleri göründükçe Allâh'ı tekrar tekrar anmak, bir de şunu hatırlamak ki Allah gökleri, yeri tutup da zevalden korumasa ve yıldızları bu yanılmaz hesap ile devrettirmese gök cisimleri birbirine çarpar, dünya sistemi dağılır, yüksek, alçak bütün yaratıklar için varlıktan eser kalmaz.

Bunlardan başka, biri Ramazan, diğeri kurban bayramlarında kılınan iki namaz ile yağmursuz yıllarda kılınan istiska (yağmur isteme) namazları vardır.

Namaz kılan bir insan, namazını gerek yalnız, gerek cemaatle olsun istediği yerde kılabilir. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz: "Bütün yer yüzü sana mescid olmuştur." buyuruyor. Bundan dolayı namazın vakti geldiği gibi müslüman her nerede bulunursa bulunsun kılar. Mescidin, evinden veya başka yerden farkı yoktur. Yalnız cemaatle kılınması şart olan Cuma ve bayram namazları hariç. Bunun da çeşitli sebepleri vardır ki, başlıcalarından biri hutbede imam tarafından verilecek öğütleri ve çeşitli işler ve olaylar hakkında verilecek izahları, herkesin dinliyebilmesidir. Nitekim salât ve selâm üzerine olsun Efendimizle halifeleri ve halifelerin valileri böyle hareket ederdi. Diğeri de müslümanların birbiriyle karışma ve tanışmalarını sağlamaktır.

Cuma namazında imamlık, asıl olan halifenindir. Ondan sonra ise bu görevi bilfiil, yahut örfen verdiği kimselerindir; memleketin her yanındaki valiler gibi ki bunlar halka bizzat namaz kıldırırlar. Maamafih dürüst, doğru kimselerden olmak şartiyle başkalarını kendi yerlerine imam tayin etmek hakkını da ellerinde bulundururlar.

Cuma imamlığının devlet başkanına aidolmasında birtakım hikmetler var: Evvelâ halife dağınık bir halde yaşıyan müslüman topluluklarını arasında İslâm birliğini temsil etmiş olur.

İkinci olarak insanlara hutbe irad ederek halka geçmiş ve geçmekte olan çeşitli işleri açıklarken kamu İslâm cemaatine karşı, hareketlerinin hesabını veren sorumlu bir adamın durumunda bulunur. Cuma hutbelerini dinliyen fertler içinde minber üzerindeki halifeleri

münakaşaya çeken ne kadar kimseler görülmüştü. Ömer ibn al-Hattâb ile başkalarının zamanındaki bu gibi olayların vukuu çoktur.

Üçüncü olarak mü'minlerin emîri (devlet başkanı), kamu İslâm toplumuna imamlık yaparak, kendilerine göstermiş oluyor ki Âlemlerin Rabbine karşı hûşû ve hudu'a dalanların en önünde kendisi bulunuyor, onlar gibi o da Allah'tan korkuyor; onlar gibi o da Allah'a boyun eğiyor ve herkesin huzurunda itiraf ediyor ki: Büyük, ancak Allah'tır; izzet, Allah'tan başkasının değildir. Sonra cemaatten önce Allah'ın büyüklüğü karşısında secdeye kapanıyor. Ve yine cemaatin önünde Allah'ın verdiği kudretten başka her şeyden uzaklaşıyor.

İşte mü'minlerin emîrini, Cuma namazlarında imamlık yapmakla yükümlü tutmaktan İslâm dininin kasdettiği hüküm ve sırlar bunlardır. Zaten halifeye müslümanların imamı denilmesi de bundan ileri geliyor.

Oruç. — " يا ايها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم لعلكم تتقون ايّاماً معدودات . ... فمن شهد منكم الشهر فليصمه و من كان مريضاً او على سفر فعدة من ايام اخر . يريد الله بكم اليسر و لا يريد بكم العسر · : Ey iman edenler, sizden öncekilere farz edildiği gibi size de sayılı günlerde oruç farz edildi; umulur ki böylece korunursunuz... İçinizden her kim Ramazan ayında hazır bulunursa onu oruçlu geçirsin: kim hastalanır, yahut yolcu olur da oruç tutamazsa tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde oruç tutar; Allah sizler için kolaylık ister, sizlere güçlük istemez." (Bakara Sûresi: 183, 185)

İslâm'da orucun üç mertebesi vardır: Avamın (normal halkın) orucu, seçkinlerin orucu, iyilerin orucu.

Seçkinlerin orucu kulağın, gözün, dilin, ayağın, elin, hasılı bütün beden uzuvlarının günahlardan sakınmasıdır. İyilerin orucu ise kalbin sefil maksatlardan, dünyaya ait düşüncelerden perhizi ve Allah'tan başka her şeyden boşalmasıdır.

Bu iki mertebe ancak uzun süre arzulariyle mücadele eden, nefsine hakim olmak için riyazetler geçiren kimselere nasibolur ki böyleleri azdır. Bunun için erginlik yaşına girdikleri gibi bütün erkeklere ve kadınlara farz olan, birinci mertebedeki oruçtur. Bu oruç, Ramazan aylarına mahsustur. Bu ayda müslümanlar her gün şafağın atmasından güneşin batmasına kadar yemekten, içmekten ve hayvanî şehvetlerden uzak dururlar.

Oruç farzdır; meğer ki vücudun zararını, yahut kamu işlerinin zarara girmesini gerektirsin; yahut yükümlü olan adam seferde bulunsun, çünkü sefer güçlüktür.

Şeriatı kuranın, insanlara orucu farz kılmasından maksadı ikidir: Biri sıhhî diğeri ahlâkî.

Sıhhîdir, çünkü oruç koruyucu hekimlik kanunlarının durmayıp tavsiye ettiği perhizden başka bir şey değil. Müslümanların orucu, mideyi dinlendirir, temizler ve bunun sonucu olarak bedenin ahvalini tanzim eder, ona sağlık verir, âfiyet verir, yoksa zarar vermez, gevşeklik vermez.

İşte "Oruç tutun ki sağlık bulasınız" hadisi şerifinin sırrı budur. Bundan dolayı bir gayenin meydana gelmesi, bir de saatlerce nefsini yemekten, içmekten mahrum eden oruçlunun derhal aşırılığa varmasından doğacak zararın önlenmesi için Peygamberin sünneti bu konuda gerekli olan sağlık âdâbını bildiriyor:

1 — İftar acele yenir, sahur ise te'hir edilir.

2 — Tatlı, yahut meyve türünden az bir şeyle iftar olunduktan sonra akşam namazı kılınır ve arkasından itidale uymak şartiyle yemek yenilir.

3 — Yatsı namaziyle arkasından teravih denilen yirmi rek'at namaz kılınmadıkça yatılmaz. Bu namazlar ise yemekten bir, bir buçuk saat sonra kılınır.

4 — Bu namazları kıldıktan sonra uyumak müstehabdir (hoştur). Zira bilindiği üzere cismin, çoğunlukla gıdayı özümsemesi ancak uyku arasında olur. Avamın bütün ramazan gecelerini uykusuz geçirmeleri doğru değildir ve çok zararlıdır.

5 — Sahur sünnettir. Bu da oruç tutan kimsenin, şafaktan az önce ifrata varmamak şartiyle yiyeceği yemektir.

6 — Oruç tutan adam ancak sabah namazından sonra yatar. Bir de gecenin bütün saatlerinde Cenab-ı Hakk'ın kullarına helâl kıldığı yiyeceklerle meşru olan arzuların hepsi oruçlu için mübahtır.

İşte oruçlunun vücudu, oruç farzından sağlık bakımından yararlanması içindir ki Hikmet sahibi şeriat kurucusu, bu nizamı bil-

diriyor. Yerlerinde gösterilecek istatistiklerden açıkça anlaşılacağına göre dünyanın her yanındaki insanların en uzun ömürlüleri, en çok oruç tutanlardır.

Orucun sağladığı ahlâkî yararlara gelince şunlardır:

1 — Nefsi, bayağı arzularına karşı direnmeğe alıştırır.

2 — Açlık acısını duymak hususunda zengin fakirle birleşir de sefaletler, ihtiyaçlar içinde kıvranan biçarelerin çektiği sıkıntıları anlamaya başlar. Öte yandan fakirler de şunu anlar ki Cenâb-ı Hak refah içinde yaşıyan zenginleri de ahlâklarını güzelleştirecek, yüreklerine yufkalık verecek, ellerini hayır ve iyiliklere açık bulunduracak, aralarına çöken gaflet ve gururu giderecek birtakım ibadetler ile yükümlü tutuyor.

3 — Olayların sevkiyle günün birinde yiyecekten, yahut içecekten yoksun kalacak adama açlığa, susuzluğa dayanma gücü veriyor.

4 — İnsanı gerektiğinde hiddetini yenebilecek ve herhangi bir sebepten dolayı kabaran gazap duygusunun esiri olmayacak hale getirir. Zira oruç tutan adamı açlık, susuzluk hırçın eder, titiz eder. İşittiği acı bir söz, gördüğü çirkin bir manzara ile başkalarından fazla müteessir olur. İşte böyle bir zamanda hakarete, fena muâmeleye maruz kalırsa "Ben oruçluyum, ben oruçluyum" diyerek hislerine uymamak hakkındaki Peygamber emrini hatırlar.

5 — İnsanı ihlâsa ve tâetlerinde ibadetlerinde riyadan (gösterişten) uzak durmaya alıştırır. Çünkü oruç, gizli bir ibadettir. Öteki ibadetler gibi izleri bedenin uzuvları üzerinde görünmez. Bu bakımdan oruç, Allah ile kulu arasında bir sırdır. İşte " الصوم لى وانا الذى أجزى به : Oruç benim içindir; ve onun mükâfatını verecek ancak benim." kudsî hâdisinin mânâsı da budur.

6 — Bütün bedenî şehvetlerden geri durmak ve öteki hayvanlardan ayrılmasına sebep olan ruhanî mahiyetini kendinde duymak suretiyle her yıl belirli bir zaman için meleklere benzer.

Şu açıklamalardan anlaşılacaktır ki İslâm'da biri bedenî, öteki ahlâkî olmak üzere oruçtan iki maksat var. Bu maksatlar başka dinlerde yok. Zira onlarda oruç, ancak günâhlardan dolayı tevbe ve pişmanlık niyetiyle tutuluyor. Binaenaleyh bunlara göre oru-

cun ruhu, önce yapılan hatâlar nedeniyle vücuda işkence etmekten ibaret. Hattâ bu dinlere bağlı olanlar içinde orucu ölüm derecesine götürenler bile var. Halbuki İslâm kat'iyen buna müsaade etmez.

Sonra İslâm oruçluyu saçma sözden, münasebetsiz hareketten, eliyle, diliyle, gözüyle ötekini berikini incitmekten sakınmaya ve kin, buğz, haset gibi ne kadar ahlâkî hastalıklar varsa kalbi bunların hepsinden pak tutmaya teşvik ediyor.

Hac. — İslâm dini gücü yetenlere Mekke-i Mükerreme'ye haccı emrediyor. Hac yükümlü olan insana ömründe bir kere olmak üzere farzdır. Bir defadan başkası zorunlu değildir. İslâm haccın zamanını da göstermiş ve öyle senenin rast gelen mevsiminde bu farzın yapılmasına müsaade etmemiştir. Bundan dolayı sosyal yönü bakımından hac, müslümanları biribirine ısındıracak ve aralarındaki, Cenâb-ı Hak tarafından konulmuş din kardeşliği bağını gerçekleştirecek vasıtaların en büyüğüdür. Zaten önce de söylemiştik.

Müslümanlık öyle diğer dinler gibi insanları kardeşliğe çağırmakla yetinmiş de bu amaca eriştirecek yolu göstermemiş değil. O, bilâkis bu bağın gerçekleşmesi ve güçlenmesi için gerekli bütün araçları meşru kılmış ki hac da bunlardandır.

Hacılar Mekke'ye giderler ve ihram esnasında hepsi birden dikişli elbiseden soyunarak elbiselerin en sadesini giyerler ki bu da biri bele kuşanılan, diğeri de omuza atılan iki beyaz örtüden ibarettir. Arada sınıf, tabaka, renk farkı olmaksızın bütün hacılar böyle hareket eder. Uyulanla uyan, ileri gelenlerle halk, efendi ile hizmetkâr, bilgin ile cahil, zengin ile fakir tamamiyle eşittir.

Haccın sağlıyacağı faydaların başlıcaları şunlardır:

1 — Demin de söylediğimiz gibi dünyanın dört köşesinden hac mevsiminde Mekke'ye gelen müslümanlar birbiriyle buluşup tanışırlar.

2 — Bir zamanlar putlarla, heykellerle, hasılı şirkin bütün görünümleriyle dolan ve çeşitli tanrılar adına çeşit çeşit âyinler yapılan yerleri görürler de o vakit anlarlar ki salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz bu mübârek toprakları şirkin pisliğinden temizleyinceye kadar ne muazzam, ne sürekli bir cihad açmış! Tevhid dinine istikrar verebilmek için ne yaman sıkıntılara katlanmış! Bu uğurda toplumunun yıllarca süren eziyetine, cefasına nasıl göğüs

germiş de azmi gevşeklik görmemiş, iradesi za'fa uğramamış! Hasılı harb ile, darb ile, sabır ile, sebat ile bütün düşmanlarına galip gelmiş de nihayet fitneler, karışıklıklar ortadan kalkarak Tanrı dini yer yüzünde istikrar bulmuş.

3 — Muhtelif kıt'alardan gelen müslümanların aynı merkezde buluşmasından, bütün İslâm âlemi için birçok faydalar elde edilir.

4 — Hac eden adam, o esnada çeşitli duâlar okumak, Allah rızası için kurbanlar kesmek, mutlaka bir yığın sefer zahmetlerine katlanmak, günâhlardan temizlenerek, âdi eğilimlerden ve şehvetlerden uzak durarak göklerin, yerlerin yaratıcısına yönelmek... Hasılı yükümlü olduğu bütün hac rükünlerini ve âdâbını yerine getirmek yüzünden ahlâk temizliğine erer.

Haccın farz olması için de birtakım şartlar var: (Hacca gidenin) yol masrafına kudreti olacak. Evinden ayrı kaldığı sürece çoluk çocuğunu geçindirir ölçüde nafaka bırakabilecek. Sağlığı bakımından yola gitmekten âciz bir durumda olmayacak, hac yolunda tehlikeye, yahut bir düşmanlığa maruz kalmayacak ve meşru olmayan hiçbir vergi ödemek zorunluğunu görmiyecek.

Gerçekte haccın rükünleri ve âdâbının özeti telbiyelerle, çeşitli duâlarla, niyazlarla Allah'a yalvarmadan ibarettir. Bu hususta Muhammedî sünnetin (hâdislerin) bildirdiği birtakım etkili duâlar var ki hacca giden adam bütün âyinler arasında meselâ ihrama soyunurken, Mescidi Haram'a girerken ve oradan çıkarken, tavaf ederken, sa'yederken, Arafat Dağı'nda vakfeye dururken onları okur. Bu duâlardan biri şudur:

اللهم يا رفيع الدرجات ومنزل البركات و يا فاطر الأرضين و السموات ضجت اليك الاصوات بصنوف اللغات يسألونك الحاجات و حاجتى اليك ان تذكرنى فى دار البلاء اذا نسينى اهل الدنيا : اللهم انك تسمع كلامى و ترى مكانى وتعلم سرى و علانيتى ولا يخفى عليك شيئ من أمرى . أنا البائس الفقير المستغيث المستجير الوجل المشفق المعترف بذنبه أسألك مسألة المسكين و ابتهل اليك ابتهال المذنب الذليل [و ادعوك دعاء الخائف الضرير] دعاء من خضعت لك رقبته و فاضت لك عبرته و ذل لك جسده و رغم لك أنفه . اللهم أخرست المعاصى لسانى فالى وسيلة من عملى ولا شفيع سوى الأمل . الهى انى اعلم انا ذنوبى لم تبق لى عندك جاهاً ولا للاعتذار وجهاً ولكنك اكرم الأكرمين . الهى ان لم اكن اهلاً ان ابلغ رحمتك فان رحمتك اهل ان تبلغنى فرحمتك وسعت كل شيئ . يا من ليس معه رب يدعى و يا من ليس فوقه خالق يخشى و يا من ليس له وزير يقصد و يا من ليس له حاجب يرشى . يا من لا تزداد على كثرة السؤال الا جوداً وكرماً وعلى كثرة الحوائج الا تفضلاً و احساناً . اللهم ان لكل وفد جائزة و لكل زائر كرامة و لكل سائل عطية و لكل راج ثواباً و لكل ملتمس لما عندك جزاءً و لكل مسترحم عندك رحمة و لكل راغب اليك زلفى ولكل متوسل اليك عفوا و قد وفدنا الى بيتك الحرام وقفنا بهذه المشاعر العظام و شهدنا هذه المشاهد الكرام رجاءً لما عندك فلا تخيب رجائنا .

Ey dereceleri

yükselten Allâh'ım, ey bereketleri indiren, gökleri yerleri yaratan Yaratıcım, sesler türlü türlü lisanlarla gürüldeyip sana doğru yükseliyor, senden murad istiyor. Benim dileğim de dünya halkı tarafından unutulduğum imtihan evinde senin beni hatırlamandır. Ya Rabbi, sen benim sözümü işitiyorsun, yerimi görüyorsun, gizli açık ne varsa biliyorsun. Hiçbir işim senden saklı değil. Ben biçareyim, fakirim, yardım istiyorum, aman diliyorum, korkuyorum, günâhlarımı itiraf ediyorum. Ya Rabbi, senden bir biçare nasıl isterse ben de öyle istiyorum; zelil bir günahkâr sana nasıl yalvarırsa ben de öyle yalvarıyorum. Büyüklüğün huzurunda boynunu bükmüş, senin için gözlerinden yaşlar boşanan, senin uğrunda bütün varlığını alçaltan, senin için burnunu topraklara sürten bir kulun sana nasıl duâ ederse ben de öyle duâ ediyorum. Ya Rabbi, günâhlardan dilim söylemez olmuş, sana yaklaşarak bir amelim olmadığı gibi umuttan başka şefaatçim de yok. Allâh'ım, biliyorum ki işlediğim günâhlar yüzünden, ne büyüklük huzurunda mevkiim, ne de senden özür diliyecek yüzüm kalmamış. Fakat sen kerimlerin en kerimisin. Allâh'ım ben rahmetine yetişebilmek için ehil değilsem rahmetin bana yetişebilir. Çünkü senin rahmetin her şeyi kucaklıyacak derecelerde geniş. Ey yanı başında kendisinden imdat istenecek başka tanrı olmayan Allah! ey üst tarafında diğer bir kurtulacak yaratıcı düşünülemiyen Yaratıcı! Ey yanına varılacak veziri, doyurulacak perdecisi bulunmıyan mülk sahibi! Ey dilekler çoğaldıkça ihsanı, keremi çoğalan, hacetler arttıkça in'amı, fazlı artan Allah! Ya Rabbi, her kafilenin ödülü olur; her ziyaretçiye ikram edilir, her isteyene bağışta bulunulur; ümit ile gelene sevap ihsan olunur; sonsuz cömertliğinden isteyenlere ödül, rahmet isteyenlere rahmet, seni dileyenlere yakınlık, sana gelenlere mağfiret ihsan buyurulur. Bizler senin Harem evine geldik; şu büyük yerlerin karşısında durduk; şu mübârek makamlarda hazır bulunduk. Ümidimiz yüce katındaki lûtuf ve yardımdan pay almaktır. Ya Rabbi, ümidimizi boşa çıkarma."[50]

Zekât ve Sadakalar — Dünyada bir din yoktur ki iyiliğe ve ihsana teşvik etmesin; ancak bu hususdaki hükümleri ve öğretileri bakımından hiçbiri İslâm'a yetişemez. İslâm, fakirler için zenginlerin malında —fıkıh kitapları tarafından bildirilen şartlar gereğince— belirli bir hak tanıyor. Hattâ bu kadarı da kâfi görmiyerek akrabayı ziyaret gibi, akrabaya yardım gibi, dullara, öksüzlere şefkat

(50) İhyau'l-Ulûm, cüz', 1, sayfa 181.

ve merhamet gibi daha birçok iyilikler tavsiye ediyor. Bundan başka fakirlere, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere cezalar faslına nakdî, malî çeşitli cezalar koymuş bulunuyor.

İslâm dini fakirlere yardımı farzların baş tarafına geçiren ve bunu kesin ve sabit bir hak bilerek mal sahiplerinden öteki hak ve teklifler gibi ödeme isteğinde bulunan ilk dindir. Şu halde İslâm diğer dinler gibi iyiliğe, ihsana, öksüzleri, dulları himayeye teşvik etmekle yetinmiyor; bunu yükümlü olanlardan her türlü vasıta ile alınması lâzım şer'î bir hak tanıyor. İşte bunun sonucudur ki ne zaman ve nerede olursa olsun bu farzı yerine getirmeye titizlik gösteren İslâm toplumlarının fertleri arasında gerek yoksulluk ve sefalet, gerek fakirlerin zenginlere karşı beslediği öfke ve kin, başkalarında olduğu kadar değil, hemen hiç yok gibidir. Çünkü yoksulluğun, darda kalmanın, toplumları ne duruma getireceği ve bu yüzden ferdî, sosyal ne müthiş bozuklukların meydan alacağı İslâm dininin kavrayış gözünden kurtulmamıştı.

Sosyalizm mezhebinin kuruluşundan beri Batılılar fakirlerin derdiyle meşgul oluyorlar: biçareleri ezen sefalete karşı savaş açıyorlar. Bir yandan da durmayıp kongreler meydana getiriyorlar. Darda kalma belâsını ortadan kaldırmak, insanlığın büyük bir kesimini bu âfetin pençesinden kurtarmak için düşünebildikleri tedbirleri tesbit ediyorlar. Bununla beraber, daima görmekteyiz ki, sefaletin tırnakları dünyanın her tarafında bu zavallı tabakanın mazlûm kanı içinde yüzmekten bir an bile geri durmuyor!

Batılılar birçok düşüncelere, birçok tedbirlere, birçok kararlara rağmen insanlığı bu felâketin tahammül edilemez hale gelen dehşetinden kurtarabilmekteki aczini gördü. Öyle ya! Acaba aşırı sosyalizm; komünistlik, bolşeviklik nedir? Bu toplumların, meydanda (kol) gezen derde kat'iyen etkili bir çare bulmaktaki acizlerinden doğan sonuçlardan başka şeyler midir?

Fakirliğin, sefaletin doğurduğu ferdî, sosyal, ahlâkî kayıplar sosyalistlerin eserlerinde açıklanıyor ve bu hususta pek korkunç gerçekler bildiriliyor.

Darda kalma, insanlar arasında fuhşun yayılmasına sebeboluyor. Çünkü birçok genç kızları, özellikle güzellerini, dert, ihtiyaç müptezelliğe düşürüyor; şan ve haysiyetlerini feda etmek suretiyle geçim temini yoluna sevk ediyor. Onlarda bulundukları şeref mertebesinden inerek zilletler, alçaklıklar içinde sürükleniyorlar. Cansız eşya

gibi elden ele dolaşmaya, sırf hayvanî arzuları yatıştırmak için aranmaya başlıyorlar. O ne feci sonuç. O ne sefil mevki!

Şikago'da toplanan kongrenin beyanına göre bu memlekette Yirminci Asrın başlangıcında hükûmete her yıl dört milyon dolar vergi veren on bin fahişe varmış. Bununla beraber kongre, elindeki tebliğlerin muhtevasını, insanlık şerefine dokunacak derecede feci olduğu için, yayınlamaktan çekiniyor. Halbuki şu bildiğimiz korkunç rakam, Şikago hükümetinden resmî yoldan ruhsat almaksızın fuhşa dökülenleri tabii içine almıyor. Yoksa vergilerin yekünü ötekilerden cidden pek fazladır.

Zaruret (darda kalma), fuhşun bu iğrenç biçimini doğurduktan başka karı koca arasındaki ilişkileri de bozuyor; milletlerin, toplulukların çoğunda boşanmayı, yahut resmî ayrılığı doğurduğu gibi gayri resmî olarak sonsuz ayrılıklara sebeboluyor. 1912 yılında çoğunluğu yoksulluktan doğmak üzere İngiltere'de 950 boşanma ve mahkeme kararıyle 3500 ayrılma vukua gelmiş. Hükme dayanmıyan ayrılıklar ise bunun kat kat üstünde. 1887 den 1906 tarihine kadar geçen 19 sene içinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki boşanmanın miktarı 945.625 i bulmuş ki bu sayı, aynı süre içinde yapılan evlenmelerin on birde birine ulaşıyor. Mamafih gayri resmî ayrılmalar, bir de mahkeme hükümleriyle vuku bulan ayırmalar bu hesaba dahil değil.

Yoksulluk sebebiyle meydana gelen cinayetlere gelince, düzenli hükûmetler tarafından her sene bu konuda yapılan istatistik incelemeleri öyle acı gerçekler bildiriyor ki bunların karşısında insan, müslümanlığın koyduğu zekât ve sadakalar kanunlarının değerini derhal anlıyor.

Söz konusu olan cinayetlerin buracıkta yalnız çeşitlerini açıklamakla yetinmek, bizim için mümkündür: 1) intihar, 2) iftira, 3) çalma, 4) yol kesme, 5) adam öldürme, 6) siyasî karışıklık ve ihtilâl.

Yoksulluk denilen bu korkunç âfete karşı gelebilmek için sosyologlar birçok vasıtalara baş vuruyorlar; fakat demin söylediğimiz üzere başaramıyorlar. Evet, bu amaçla şirketler, ticarî birlik cemiyetleri, dinî cemaatler, içkiyi yasaklama dernekleri vücuda getirdilerse de hiçbir fayda göremediler. Bazıları da yoksulluğun en kestirme ilâcı fikirleri terbiye ederek insanlara içinde bulundukları ortamdan, şartlardan nasıl yararlanılacağını öğretmektir, dediler ve fertlere nefse güven duygusunu aşılayacak birtakım tedbirlerde bulun-

dular. Fakat eski kuşakların bıraktığı ekonomik, sosyal kanunlar yaşadıkça bu gibi vasıtaların acizden başka bir şey gösteremiyeceği sosyalistlerin desteğiyle iyice anlaşıldı.

İslâma gelince o, yoksulluk darda kalma denilen hastalığın mahiyetini bildi ve tedavi için gösterdiği usul ile fakirlerin felâketini hafifletti ve zenginlerle bunlar arasındaki hayatî ihtiyaçların ve ilişkilerin çoğaltılması hususunda pek akıllı davrandı. Ama dünya malı bakımından insanların aynı düzeye getirilmesine gelince İslâm bunu kabul etmek, şöyle dursun, maddeten ve âdeten imkânsız olduğunu görür ve insanlığı bu düşünce etrafında toplamak istiyen sosyalistlerin ahmaklığına hükmeder: " ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات ليتخذ بعضهم بعضا سخريا : İnsanlardan bir kısmını diğerine iş gördürebilmek için bazılarının derecesini bazılarının üstüne geçirdik." (Zuhruf Sûresi: 32)

Sonra, İslâm dini fertleri mülkiyet hakkından menetmiyor; bununla beraber ihtikârı, fahiş fiyatı, aldatmayı, kesinlikle yasaklıyarak yapanları sorumlu tutuyor ve böylece insanlar arasında sosyal adaleti sağlamış oluyor.

Malûmdur ki kadınların ortak kabul dilmesi, çocukların da analarına, babalarına aidolmayıp toplumlara nispet edilmesi gibi evvelce sosyalistlerden Sen Simon'un ileri sürdüğü, sonraları da Rus bolşeviklerinin taraftar olduğu fikirler, müslümanlığın ruhiyle taban tabana zıddır. Zaten hiçbir sağlam zevkin kabul etmediği ve insan aklının duydukça ürperdiği bu gibi düşünceler bütün öteki medenî milletler tarafından da reddolunmuştur.

Hülâsa, müslümanlıktaki zekâtlar, mecburî vergiler, sıkı sıkı tavsiye olunan sadakalar, dünyanın her tarafına dağılmış milyonlarca halkı fakirlik yüzünden gelecek beden zayıflığından ve mesken darlığından kurtarmak; sonra, insan topluluklarını, sefaletin doğuracağı genel felâketlerden, ihtilâllerden, ahlâkî çöküşlerden, büyük cinayetlerden korumak içindir. İslâm, zenginlere karşı fakirlerin sinesindeki öfkeyi, hasedi, kini kaldırıp yerine fertlere ve ailelere ülfet, muhabbet, sevinç yerleştirmek amacını güdüyor.

İslâm şeriati, zekât çeşitlerini şöylece bildirmiştir:

1 — İş görmeyip salma gezen hayvanların zekâtı. Bunlar sahipleri tarafından kendilerine yem verilmeyip yalnız döl için saklanır. Deve, sığır, koyun bu kısma dahildir.

2 — Günlük gıdayı meydana getiren hububat ile hurma ve üzümün zekâtı.

3 — Altın ve gümüş paraların zekâtı.

4 — Ticaret mallarının zekâtı.

5 — Topraktan çıkarılan altın ve gümüş madenleriyle yine toprak altında bulunan eskiden kalma definelerin zekâtı.

6 — Fıtır zekâtı ki Ramazan bayramı günü kendisinin ve ailesinin yiyeceğinden bir ölçek fazlasına sahibolan her müslümana vacibdir. Bir de herkes kendi hesabına bu zekâtı vereceği gibi geçimi üzerine vacibolan babasının, anasının, karısının, çocuklarının hesabına da verecektir.

Sonra da keffaret denilen malî birtakım vergiler var. Orucu fesada vermek, yeminini bozmak gibi şeylerin keffareti ki bunlar da fakirlere ve biçarelere verilir.

Farz olmayan sadakalara gelince salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz sadakaların bu kısmına pek çok teşvikte bulunmuşlardır: كل امرئ فى ظل صدقته حتى يقضى بين الناس : İnsanlar arasında hükmolununcaya kadar herkes kendi sadakasının gölgesi (himayesi) altında bulunacaktır." ve Ebu'd-Derdâ'ya hitaben söylenilen " اذا طبخت مرقة فاكثر ماءها ثم انظر الى اهل بيت من جيرانك فاصبهم منه بمعروف : Çorba pişirdiğin zaman suyunu bolca koy; sonra bak da komşularından bir aile halkına ondan hisse ayır." Peygamber irşadıyle: " ليس المسكين الذى ترده التمرة و التمرتان و اللقمة و اللقمتان انما المسكين المتعفف : Kendisine bir hurma, iki hurma; bir lokma, iki lokma gelen (yani kalkıp dilenen) kimse yoksul değildir; asıl yoksul odur ki dilenmekten utanır, halini kimseye anlatamaz." hâdisi şerîfi bu konuda birer örnektir.

Zekât akçesinin sarf şekli şöyledir:

1 — Fakirlere. Fakirler, ne malı, ne de kazanmaya gücü olmayan kimselerdir.

2 — Miskinlere. Kazandığı şey geçimine yetişmiyen kimselerdir.

3 — Zekât memurlarına. Bunlar zekâtı toplamaya, nakletmeye, korumaya, ihtiyaç sahiplerine dağıtmaya memur olan kişilerdir.

4 — Boynunu kölelikten kurtarmak için kendisini mükâtebeye (efendisine belirli bir miktar para verme üzerine antlaşmaya) bağlamış kölelere.

5 — Gayri meşru bir yere harcamamak şartiyle borca girip de ödeyemiyen kimselere.

6 — Hükûmetten kendilerine bir şey verilmiyen gönüllü askerlere.

7 — İslâm'a ısındırmak için müellefetu'l-kuluba (kalbi İslâm'a ısındırılmak istenen kimselere).

8 — Gayri meşru bir amaç olmamak üzere yola çıkan yolculara.

İşte zekâtın harcama biçimi hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in açık ifadesi bu yolda. Evet, İslâm âlemi, dinin bu sağlam temelini koruduğu sürece şerefinin, şevketinin en yüksek sınırını bulmuştu. Bununla beraber Mısır'da, Cava'da, Trablus'ta, Tunus'ta, Uzak Mağrib'de hâlâ bu farzı gerine getiren topluluklar var. Sene bitti mi, yahut hasat vakti geldi mi bakarsın, malları içinden Allah'a aidolan hisseyi çıkarıp fakirlere, yoksullara dağıtırlar.

Fıtır zekâtına gelince bunu vermiyen hiçbir müslüman tanımıyoruz, meğer ki gücü yetmesin. Bu sayededir ki fakirleri, muhtaçları Ramazan bayramlarında şen şakrak görürüz. Kurban bayramlarında da gücü yetenlerin kestiği hayvanlardan fakirlere isabet eden parçalar sahiplerine kalanından çok fazladır.

Müslüman fertleri arasındaki karşılıklı sevgi bağlarını desteklemek için İslâmın koyduğu hukuku, kitabımızın üçüncü bölümünde söyliyeceğiz.

BEDENİN TEMİZLİĞİ

İslâm ruha olduğu kadar bedene de titizlik göstermiş. Evet müslümanların ahlâkını güzelleştirme ile sinelerini şirk ve bozukluk hastalıklarından temizlemek için nasıl kendilerine birçok ibadetler, taatler öğretmişse bedenlerine de sağlık verecek, vücutlarını temiz tutacak sebepleri de böylece hazırlamış.

Müslümanlıkta vücudun temizliği, insana sevap getiren bir ibadettir. Hele bazı hallerde birtakım ibadetlerin sıhhî temizliğe bağlı olduğu için fıkıh kitaplarında açıklanan sebepler mevcut olduğu gibi temizlik farz olur. Taharetlenme, abdest alma, gusletme gibi ki bunlar yapana sevap getirir; yapmıyana azar ve ceza. Hele hiçbir din yoktur ki bedenî temizlemeyi kısmen teklifleri, kısmen de tavsiyeleri arasına koyan İslâm kadar temizliğe özen göstermiş olsun.

Abdestin, guslün, taharetlenmenin, tırnakları kesmenin ve temizlemenin, bıyıkları kısaltmanın ve bu türden olan diğer temizliklerin hikmeti, özellikle Batılılarca uzun zaman bilinememişti. Hattâ Endülüs (İspanya) deki engizisyon mahkemeleri gusleden, yahut su ile temizlenen, yahut abdest alan kimseleri araştırarak eline geçirince —ölüm de içinde olmak üzere— en ağır cezalara çarpardı. Fakat mikrobun keşfiyle bu büyük olayın bilimde meydana getirdiği müthiş devrim üzerine artık İslâm dininin derin hikmetleri, muazzam sırları birer birer göründü ve asırlardan, kuşaklardan sonra bütün inceleme ve araştırma dünyasının şaşkın bakışları önünde inkişafa başladı.

Risalet sahibi (Allah salât ve selâm etsin) Efendimizin ortaya çıkışından beridir ki İslâm, bedenin ve bedenin yöresinin temizliğini emrediyor. Oysaki mikrobun keşfinden önce kimse çıkıp da neye temizlik bu kadar sıkı tutuluyor, neden tekrar tekrar temizlenmek farz oluyor ve terk eden kimse Allah tarafından azarlanıyor, bundaki sırrı anlamış değildi. Ancak doktorluk ve koruyucu hekimlik bilgilerinin ilerlemesi dolayısiyle kavrayış alanımıza giren birtakım gizli gerçekler sayesinde iyice anlaşıldı ki İslâmın taharet ve temizlik hakkındaki hükümleri öyle gayri müslimlerin sandıkları gibi hava durumlarından, yahut Hicaz şehirlerinin sıcaklığından değilmiş; bu hükümlerin tümü "Yere gireni ve yerden çıkanı, gökten ineni ve göğe yükseleni bilen"[51] Yüce Yaratıcının hikmetli tebliği imiş.

İslâm dini elleri, ve ağzın, burnun içini yıkamayı; sonra yüzü iyice oğarak yıkamayı, başa, kulaklara meshetmeyi, ayakları yıkamayı emrediyor. Bundan başka bazan vacib, bazan da sünnet olarak bütün vücudun yıkanmasını emrediyor[52]. Yine vücudun bazı yerlerindeki kılları gidermeyi, tırnakları kesmeyi ve içinde bulunan kirleri temizlemeyi, parmakların uçlarını ve eklem yerlerini temizlemeyi emrettiği gibi yemekten önce elleri, yemekten sonra da hem elleri hem ağzı yıkamayı emrediyor. Bir de dişleri oğmayı ve gerek dişlerin, gerek dilin üzerindeki pasları gidermek için misvak kullanmayı ve ağzı çalkalamayı tavsiyede bulunuyor. Misvak güzel kokulu bir ağaçtır ki zamanımızdaki fırçaların yerini pekâlâ tutar. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz saçı olanlara yıkamalarını, taramalarını, yağ sürünmelerini emrederlerdi. Ve kendileri gün aşırı bunu yaparlardı. Sonra seferde, hazarda ayna, tarak gibi şeyleri yanların-

---

(51) Hadîd Sûresi: يعلم ما يلج فى الارض و ما يخرج منها و ما ينزل من السماء و ما يعرج فيها .

(52) Fıkıh kitaplarına bakınız.

dan eksik etmezlerdi[53]. Büyük Peygamber "Kimin saçı varsa ona hürmet etsin, yani temiz tutsun." buyurmuşlardı.

Bir kere yüce huzurlarına saçı sakalı karma karışık bir adam gelmişti. "Bu adamın sürünecek yağı yok mu ki saçını, sakalını yatıştırsın." buyurdular; sonra da 'Şeytan girer gibi giriyor." dediler.

Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz başlarının sağ tarafındaki saçları da ayırırlardı, sol tarafındakini de. İslâm şeriati beden temizliğine teşvik ettiği gibi elbiseyi temizlemeyi ve namaz için güzel ve temiz elbise giyilmesini de sıkı bir şekilde tavsiye ederdi: " وثيابك فطهر . : Elbiseni temizle." (Müddessir Sûresi: 3), " يا بنى آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد . : Ey Âdem oğulları, her mescide giderken temiz elbisenizi giyiniz." (A'raf Sûresi: 31) .Bu konuyu gereği gibi kavrayabilmek için fıkıh ve hâdis kitaplarına bakmak lâzım. Bizim yapacağımız gerek bedenin yöresinin, gerek elbisenin yıkanmasına ve her türlü pislikten temizlenmesine dair koruyucu hekimlik bilginleri tarafından söylenen sözleri özetlemekten ibaret. Çünkü taharet ve temizliğin dinin hükümlerinden olmasında ve Cenabı Hakk'a sunulan ibadetlerden sayılmasında İslâmın ne gibi maksadı olduğu o zaman anlaşılabilecek.

Bilinmektedir ki mikroplar dünyada var adını alan ne varsa hemen hepsinin üzerine yayılmış bir halde bulunuyor. Şimdi temaslar, el sıkışmalar, almalar, yemeler, içmeler, tutmalar el vasıtasiyle olduktan başka yenilecek, içilecek şeyleri hazırlamak, göz gibi, ağız gibi organları ovalamak, silmek için de yine el kullanılıyor. Bu sebepten sağlığı koruma ile ilgilenen bilginler elleri, mikroplarla en çok temasta bulunup onları en çok aktaran bir organ kabul ediyor. Sonra ellerde ufacık bazı yaralar, çatlaklar olur ki oralardan birtakım mikroplar duran kana karışarak ya iltihap yaparlar, yahut öldürücü bir hastalığa sebebolurlar.

Şu halde yeni tıb, şeriatin elleri bir düziye yıkamak hususundaki emirlerine uygun geliyor. Yine ellerin, ağzı yıkamak için ağza götürülmezden önce yıkanmasındaki sır ile kullanılacak suyun temiz ve tadı, kokusu, rengi değişmemiş olmasındaki gerekliğin hikmeti böylece ortaya çıkmış oluyor.

Ağıza gelince, bu organın tükrük bezlerini, dişleri, dili ihtiva ettiğini görüyoruz. Bilinmektedir ki yemeği çiğnemek ilk sindirim sa-

(53) İhyau'l-Ulûm, cüz' 1, sayfa 102.

yılır. Ağızda bulunan mikropların hepsi yemek ve tükrükle beraber mideye giderek âhengini bozar ve onu sindirimi gereği gibi yapamaz hale getirir. Bundan başka dişlerin arasında kalan yemek artıklarının da sürekli tükrükle beraber mideye inerek sindirimi bozan mikropların çoğalmasına büyük yardımı dokunur.

Mide rahatsızlıklarına tutulan hastalara doktorlar ağızlarını temizlemeyi, dişlerine iyi bakmayı daima tavsiye ederler ve ağzın bütün bölümlerini temiz tutmaktaki ihmalin mide için en zararlı ve en tehlikeli bir âfet olduğunu tekrar edip dururlar. Bundan dolayıdır ki İslâm şeriati işi gayet sıkı tutarak her yemekten sonra ağzı yıkamayı, dişlerin arasını temizlemeyi ve üzerlerini misvakla ovmayı tekidli bir şekilde tavsiye ediyor.

Her abdest alınırken kullanılan misvakın zararlı mikropları öldüren kokusundan dolayıdır ki salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz "Ümmetime zahmet vermekten çekinmeseydim her namazda kendilerine misvak kullanmalarını emrederdim." buyuruyor. Buradaki emir, vücub (farz) ifade eden emirdir. Bir de su ile ağzı yıkamak, misvakle yahut parmaklarla dişleri ovmak sayesinde ağzın şurasında, burasında dişlerin arasında kalarak kokuşmuş yemek artıklarını bulup çıkarmak imkânı hasıl olduğu gibi bu suretle ağız içindeki tükrük bezleri ve kılcal damarlar ve kan damarları takviye edilmiş olur.

İşte yemeklerden sonra ve her abdest ve gusül esnasında ağzı yıkamanın meşruluğiyle o arada misvak, yahut fırça kullanmanın sırrı anlaşılmış oldu.

Bilindiği üzere burun, koklamak ve nefes alıp vermek için yaratılmış bir organdır. Bunun için hava, toz, toprak ve uzayda yayılmış bir durumda bulunan tuzlar ve mikropsal asalakları bu organdan içeri sokar. İşte insanı bundan korumak için Rabbın hikmeti, burunda bu organın iç duvarlarını kaplayan birtakım kıllarla incecik tüyler yaratmış ki hizmetleri o zararlı mikropların akciğerlere yol bulabilmesini, yahut kan kanallarından birine girmesini engellemektir. Dışarıdan buruna giren cisimlerin mikroskopla muâyenesinden bu gerçek ortaya çıkar ve o zaman İslâmın su ile burnu iyice yıkama emrindeki hikmet anlaşılır. Zira bu zararlı cisimler kendilerini taşıyan hava ile birlikte ciğerlere giremediği takdirde burnun cidarlarına yapışır ve orada uzun süre kaldıkça burun içi zarının ifrazatiyle birlikte içeriye doğru inmeye başlar. Bundan dolayı ağzı yıka-

mada önce insanı bunların vereceği rahatsızlıktan kurtarmak, sonra da burna çekilerek dışarıya verilen su vasıtasiyle dışarı atılan bu mikrop yığınlarının bedenin içine girmelerini önleme faydası vardır.

Bunun içindir ki su ağzın ve burnun ta sonlarına kadar giderek oralarda, şimdi söylediğimiz, zararlı cisimlerden bir şey bırakmamak için ağza burna su vermenin kuvvetle yapılması, Peygamberin emri gereğidir. Bu suretle burna su alıp vermek de her abdest ve gusülde tekerrür eder durur.

Her abdest ve gusülde yüzün yıkanmasına gelince bu da birçok yararından dolayıdır. Bir kere el ile ovarak yıkamak cildi kuvvetlendirir; baştaki ağırlığı ve yorgunluğu hafifletir; duran kanı düzenlemeye yardımı olur; çünkü kan kanallarını uyararak durgun kanları harekete getirir. Sonra çıkan teri ve yüzün delikçiklerindeki birikmiş ifrazları gidererek deriye solunum yaptırır. Ve ter bezlerini gereğiyle görev yapmaya çağırır. O zaman vücut bir çeviklik, bir zindelik duymaya başlar. Koruyucu hekimlik hakkında yeni yazılan eserler yüzü yıkamaya, yüzdeki bütün uzuvların, özellikle gözlerin temizliğine özen vermeye son derecede teşvik ediyor. Sonra bu eserlerde, şimdi detayına inmeye ihtiyaç görmediğimiz, öyle sebepler ve illetler ileri sürülmüş ki İslâmın her gün tekrar tekrar abdest almakla emretmesindeki hikmeti, gereğiyle açıklamaktadır.

İşte yüzün yıkanmasındaki gerekler ve yararların büyük kısmını içinde bulundurduğu içindir ki İslâm şeriati, her abdest alınırken kolların da dirseklere kadar yıkanmasını emrediyor.

Abdest alınırken başa mesholunmasında büyük bir hikmet var: Beyin daima birtakım düşüncelerle yoruluyor, zayıf düşüyor, kan hücumuna uğruyor; bunun için biraz su ile mesholunması bunu engellediği gibi beyni dinlendirir ve faaliyete getirir.

Kulakların içine, dışına, kıvrık yerlerine ve boynun iki tarafına su ile mesholunması da derinin üzerindeki pislikleri giderir ve gripi engellemeye çok faydalı olur.

Ayağın yıkanması, evvelâ temizlik içindir. Sonra da parmakların arasındaki deri temizlenmiyecek olursa birçok iltihaplı hastalıkları çabucak kapar. Bilimsel tetkiklerden tatanos denilen öldürücü hastalığın mikroplarını ayaktaki derinin çabucak kaptığı anlaşılmıştır. Bunun içindir ki özellikle askerlik hayatında ayakların yıkanması, uyulması gerekli sağlık tedbirlerinin en önemlilerindendir.

Yukarıdan beri ileri sürdüğümüz açıklamalar ile belirli uzuvların yıkanması, yahut meshi yüzünden insan hayatına geleceği tıbben sabit olan kesin faydalar anlaşılmış demektir. Şimdi İslâm şeriatindeki abdest nedir; mü'minler arasındaki iyi ve basiretli kişilerin her gün namazlarla birlikte tekrar edip durduğu bu işlemden maksat ne oluyor, onu söyliyelim:

Müslüman namaz kılmak isteyince sâf, temiz bir suyun başına gelerek üç kere ellerini yıkar. Sonra ya misvak ile, ya fırça ile, yahut bunları bulamadığı takdirde parmaklariyle üç kere ağzını yıkar. Ve bu suyu aslâ yutmayıp her ağzını yıkadıktan sonra dışarı çıkarır. Sonra yine bu suretle üç kere burnuna su alır verir. Sonra her tarafı temizlemek, ovmak şartiyle üç kere yüzünü yıkar. Sonra yine temizlemek, ovmak şartiyle üç kere kollarını dirseklerine kadar yıkar. Sonra başına, sonra kulaklarına, sonra boynunun iki tarafına mesheder. En sonra da üç kere ayaklarını yıkar.

İşte bu suretle abdestini alıp bitirdikten sonradır ki o müslüman, Hakk'ın huzuruna durarak münâcâtını arz ve üzerine vacibolan namaz ve ibadetleri yapabilir. Abdestsiz namaza gelince bunun hiç hükmü yoktur ve böyle bir namazla farz düşmez.

Şimdi İslâmın âdâbından olduğu halde bugünkü medeniyet adamlarının dikkatini çekmiyen bir yön daha var: Abdest veya gusül esnasında bir uzvu temizlemek için kullanılıp da şeriat dilinde "kullanılmış su" denilen su, diğer uzuvlar için kullanılamaz. Çünkü uzuvlardan birini temizlemek için kullanılan su, oradaki mikropları ve ter ifrazlarını, ve aynı uzuvdaki tozu toprağı kapmıştır.

İslâm her namaz için abdesti yoksa almayı vacibolarak, varsa tazelemeyi müstehab olarak emrettiği gibi, guslü de sebepleri gerçekleşince farz olarak emretmiş ve Cuma ve Bayram günlerinde yıkanmayı sünnet sırasına koymuştur. Evet, şeriat, abdest gibi guslün tekerrürünü emretmiyor. Zira bir kere güçlük gerektirir; sonra bedenin abdest alınırken yıkanması gereken bölümlerinden başkası örtülü bulunduğu için, öteki bölümlerin karşılaştığı şeylerden korunmuştur.

Sıhhî şartlarına uyularak yapılan guslün faydaları pek çoktur. Tıbda bunun büyük değeri var. Bedenin kirlerini giderir; cilde yumuşaklık verir, tazelik verir; yorgun sinirleri dinlendirir; uyku getirir; vücudun, beynin gevşekliğini alır; ter çıkaran bezleri çalıştırır.

Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz Ebu'd-Derda'ya "اعتن بالطهارة يطل عمرك : Temizliğe özen ver ki ömrün uzun olsun." buyurmuşlardı. İşte bu peygamber irşadındaki hikmet, son zamanlarda doktorluk ve koruyucu hekimlik ilerledikten, binaenaleyh şartlarına uyulmak suretiyle yıkanmanın ömrü artıran düzenli sebeplerden olduğu, bilimsel incelemeler ve gözlemler ile sabit olduktan sonra anlaşıldı.

Bir de kendisinden beklenen maksadın gerçekleşmesi içindir ki şeriati kuran, kullanılmış su ile guslü batıl sayıyor. Bundan başka şayet o kullanılmış suyu kullanmış olan adam, geçici bir hastalığa tutulmuş ise İslâm şeriati böyle bir su ile yapılacak guslü yalnız bâtıl saymıyor; o vasıta ile hastalık mikrobunun geçmemesi için bu suyu kullanmayı başkalarına kesin surette haram ediyor.

MUÂMELELER VE CEZALAR

İslâm şeriati insanlar arasında teâmüle dayanan işleri yönetme, hukuku koruma ve nefisleri muhafaza için birtakım genel kurallar ve fer'î hükümler beyan etmiştir ki bunları fıkıh, tefsir, hadis kitapları, en ince noktasına kadar tamamiyle açıklamıştır. Bunlar bey' (alışveriş), îcâr, selem, mukayada (trampa), rehin, iflâs, hacr (kısıtlama), sulh, havale, daman, şirket, vekâlet, vedia, iâre, gasb, şüf'a, taksim, kard (borç), müzâraa, müsâkat, cü'âle, mevât arzı ihya, vakıf, hibe, lukata, davâ, kazâ, şehâdet, cinâyet, riddet, zina, kazf, rakk, harb, vasiyyet, feraiz gibi insanlar arasında cereyan eden olaylara ilişkin hükümleri içine almaktadır ki hemen hemen dünyadaki sosyal işlemlerin başlıca türleri, ana hatları bunlardan ibarettir. Bu gibi hükümlere ait fıkıh bölümlerinin kaynakları da kitap, sünnet, icma, kıyastır. Fıkıh usulü kitapları bu dört kaynağı tamamen beyan ve izah etmişlerdir.

Muâmelelere ve cezalara ait fer'î fıkıh hükümleri, zamanların, mekânların değişmesine göre değiştiğinden dolayı usul bilginleri, kitap ve sünnetten birtakım kurallar çıkarmışlar ve ictihad hükümlerinin kurallarını takdir, fer'î meselelerin ne şekilde ana hükümlerden çıkarılacağını zapt için ölçü konulmuştur ki bazıları şunlardır:

1) Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. 2) Şek ile yakîn zail olmaz (şüphe ile iyi bilinen bir bilgi gitmez). 3) Zimmetin be-

raeti (suçsuzluğu) asıldır. Yani başkasının haklariyle zimmetin meşgul olduğuna delil bulunmadıkça zimmetin beraetine hükmolunur. 4) Sonradan gelen sıfatlarda esas olan yokluktur[54] 5) Sonradan vuku bulan bir olayın en yakın zamanına bağlanması asıldır. 6) Sözde esas olan hakiki mânâdır. 7) Meşakkat (güçlük) kolaylaştırmayı çeker. 8) Zarar ve zarara zararla karşılık verme yoktur. 9) Zaruretler yasak olan şeyleri mübah kılar. 10) Zaruretler kendi miktarınca (ölçüsünce) takdir olunur. 11) Umumî zararı defetmek için hususî zarar tercih edilir. 12) Şiddetli zarar, hafif zarar ile giderilir. 13) İki fesat (bozukluk) karşılaştığı zaman, en hafifi işlenip, büyüğünün çaresine bakılır. 14) Bozuk şeyleri savmak, yararlı şeyleri celbetmekten iyidir (Bir bozuklukla bir iyilik karşı karşıya geldiği zaman çoğunlukla önce bozukluğu savmaya çalışılır.) 15) Iztırar (mecbur kalmak) başkasının hakkını iptal etmez. 16) Alması yasak olan şeyin vermesi dahi yasaktır. Meselâ rüşvet gibi. 17) Âdet muhakkemdir. Yani şer'î hükmü ispat için örf ve âdet hakem kılınır[55]

ما رآه المسلمون حسناً فهو عند الله حسن : Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir." hadisi şerifi de bu kaide meâlindedir. 18) Âdetin delâletiyle hakiki mana terk olunur. (Yani bir kelime veya ibarenin hakiki bir manası varken örf onu başka bir manada kullanırsa, örf ve âdetin gösterdiği şekilde hareket edilir.) 19) İtibar, yaygın olan çoğunluğadır, nadire değildir. 20) Örf ile tayin, nass ile tayin gibidir. 21) Mübâşir (yani bizzat fail) ile müteşebbis (sebep olan) bir araya geldikte hüküm mübâşire (işi yapana) bağlanır. 22) Külfet nimete, nimet külfete göredir. 23) Mübâşir (işi yapan) kasıtlı olmasa da tazmin eder. 24) Başkasının mülkünde tasarrufla emretmek batıldır. 25) Sebepsiz yere, birinin meşru malını bir kimsenin alması caiz olmaz. 26) Kim ki bir şeyi vaktinden önce yapmaya kalkarsa mahrum kalmakla cezalanır. 27) Her kim ki kendi tarafından tamam olan şeyi bozmaya çalışırsa çalışması reddedilir.

Burada bu kadarla yetinelim. Fer'î hükümlerin üzerine kurulduğu fıkıh temelleri daha çok anlamak istenilirse usul ve füru kitaplarına bakılsın.

---

(54) Meselâ bir insan bir at satın alsa da atı aldıktan sonra aslî bir kusuru bulunduğunu iddia, satan da inkâr eylese söz yeminle beraber satanındır. Zira atın sağlam olması asıl, kusur ise sonradan gelen sıfatlardandır.

(55) Örf ve âdetin manasını, bölümlerini ve teferruâtını, muâmelelerdeki tesir derecesini anlamak için Ali Haydar Efendi'nin Mecelle şerhine müracaat oluna. Sayfa 93.

İslâm dininde siyasetin biri adâlet diğeri meşveret (danışma) olmak üzere iki temeli var. Bunun başka türlü olabileceğini iddia eden kimse, ya cehaleti, ya taassubu dolayısiyle İslâm'a kötülük etmiş olur.

Ömer ibn el-Hattâb (Allâh ondan razı olsun) hilâfet tahtına geçirildiği gün, minbere çıkarak müslüman toplumuna "Ey insanlar, bende bir eğrilik görecek olursanız doğrultunuz." demişti. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri kalkarak "Sende bir eğrilik görürsek, emin ol, kılıçlarımızla doğrulturuz" cevabını verdi. Hz. Ömer aynı hutbede şu sözleri söylemişti: "Ey insanlar, Allâh'a yemin ederim, hiçbir zayıfınız yoktur ki başkasındaki hakkı geri alıp kendisine vermek için gözümde en kuvvetliniz olmasın; hiçbir kuvvetliniz yoktur ki başkasının hakkını kendisinden alıp sahibine teslim için gözümde en zayıfınız olmasın."[56]

Kur'ân-ı Kerîm mü'minleri " "وأمرهم شورى بينهم : İşleri aralarında danışma ile görülür." âyet-i celilesiyle niteliyor. Bundan dolayı İslâm'ın bütün siyaseti, adâletle şûrâ (danışma) etrafında toplanır. Hükümdarın İslâm arasındaki mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, bütün hareketlerinden tebaasına karşı sorumludur. Tebaası da ellerindeki vasıtaların tümünü kullanarak hükümdarı hakka döndürmekle yükümlüdür. Şayet adamı yola getiremezlerse olanca güçleriyle başlarından atmaya çalışmak hepsine farz olur.

Maamafih bu konuyu risâlemizin birinci bölümünde izâh etmiştik. Daha çok tafsilât almak için oraya müracaat olunmalı.

Târih kitaplariyle haraca ait eserler, gerek râşid halifeler devriyle Ümeyye Oğulları ve Abbâsîler zamanlarındaki İslâm hükûmetlerinin, gerek sonraları İslâm diyarının her tarafında zuhur eden devletlerin, şekil ve düzenlerine dair gereken bilgileri veriyor. Bunun için burada onları izâh etmeyi zaid görüyoruz. Hükûmetlerin şekilleri, zaman ve mekânın değişmesiyle değişir, durur. İslâm ise demin söylediğimiz gibi hükûmet meselesinde özel bir şekil, belirli bir tarz ile bağlı bulunmuyor. Elverir ki hüküm ve idare adâlet ve şûrâdan ibâret bulunan siyaset temeline dayansın.

(56) Bu söz Hz. Ebubekir'indir. İlk halife seçildiği zaman hutbeye çıkıp bunu söylemiş ve sonunda da "Namaza kalkın" demiştir. (S. Ateş)

İslâm, hem hükümdarlığı, hem cumhuriyeti, hem hall ve akid (hüküm ve yetki) sahiplerinin seçimi üzerine vukubulacak velâyeti, hem de ümmetin rızasına bağlı olan velâyet-i ahdi (kendinden sonra birini yerine tayin etme işini)... hepsini kabul eder. Hükûmetin başındaki adam, şûrâ ehlinin verdiği karara itaat zorundadır, katiyen muhalefet edemez.

İşte İslâm siyasetinin temeli bundan ibâret. Mısır'a vali tayin ettiği Malik ibn al-Hâris al-Eşter'e, İmam Alî (Allah ondan razı olsun) tarafından yazılan şu emirnâme, müslümanlıktaki siyaseti gösterir en cemiyetli bir eserdir: "Bismillâhirrahmanirrahîm. Vergisini toplamak, düşmanlarına cihad açmak, ahalisine barış ve dirlik, ve memleketlerine bayındırlık sağlamak için Malik ibn al-Hâris al-Eşter'i Mısır'a vali tayin ettiği zaman Allâh'ın kulu, mü'minlerin emîri Alî'nin, kendisine emri şudur: Ona Allâh'tan korkmayı, Allâh'a itaati seçmeyi ve kitabında emrettiği farzlariyle sünnetlere uymayı emreder. O farzlar ve sünnetler ki hiç kimse onlara uymadıkça saâdet yüzü görmez ve onları tanıdıkça kayba uğramaz. Bir de ona eliyle, kalbiyle, diliyle Cenab-ı Hakk'a yardımda bulunmayı emreder. Çünkü yüce Allâh, kendisine yardım edene yardım, kendisini ağırlayana şeref vermeyi garanti ediyor. Sonra, ona şehvetlere saldırdıkça nefsini kırmasını, serkeşlik ettikçe dizginlerini çekmesini emreder. Zira nefis, alabildiğine kötülüğü emredicidir, meğer ki Cenab-ı Hak, merhametiyle insanı korumuş olsun.

"Şimdi bilmiş ol, ey Malik, ben seni öyle memleketlere gönderiyorum ki birçok hükûmetler senden önce oralarda adâlet sürdü, zulmetti. Sen vaktiyle nasıl senden önceki valilerin yaptıklarını gözden geçirirdin ise, halk da şimdi öylece senin yaptıklarını gözetecek. O zaman senin onlar hakkında söylediklerini halk da şimdi senin hakkında söyliyecek. Kimlerin sâlih (iyi) olduğu, ancak Allâh'ın kendi kulları dilinden söylettiği sözlerle anlaşılır. Onun için biriktireceğin en sevimli azık, güzel işler olsun. Heveslerine hakim ol. Sana helâl olmayan şeylerde nefsine karşı cimri ol. Zira gerek hoşlandığı, gerek istemediği şeylerde nefse karşı cimrilik, onun hakkında adâletin ta kendisidir.

"Tebaa için kalbinde sevgi, merhamet duyguları, lûtuf eğilimleri besle. Sakın bîçarelerin başına kendilerini yutmayı ganimet bilen yırtıcı bir canavar kesilme. Çünkü bunlar iki sınıftır: Ya dinde kardeşin, ya yaratılışta bir eşin. Evet kendilerinden ufak kusurlar çıkabilir; kendilerine birtakım ârızalar gelebilir. Hatâ ile, yahut ka-

sıtlı olarak işledikleri kabahatlerden dolayı ellerinden tutup yola getirmek pek mümkündür. Kendi hakkında nasıl Allâh'ın affını, hoşgörüsünü istersen, sen de onlara affını, hoşgörünü bol et. Çünkü sen onların üstünde bulunuyorsun; valilik emrini sana veren, senin üstünde bulunuyor; Allâh ise sana valilik verenin üstünde bulunuyor ve kulların işlerini hakkivle görmeni istiyor, seni onlarla imtihan ediyor. Sakın Allâh ile harbe girip de kendini (O'nun) gazabına siper etme. Çünkü ne intikamına dayanacak kudretin var, ne de af ve merhametinden müstağnîsin.

"Sakın hiçbir affından dolayı aslâ pişman olma; sakın hiçbir cezalandırman için de katiyen sevinme. Savmak imkânını buldukça hiçbir tehlikeye atılma. Bir de sakın "ben tam kudret sahibiyim, emrederim, itaat ederler" deme. Çünkü bu, kalbi fesada vermek, dini za'fa uğratmak, felâkete yaklaşmaktır. Şayet elindeki kudret, sana bir büyüklük duygusu verirse derhal üstündeki melekûtun büyüklüğüne bak ve senin kendi nefsine karşı güç yetiremiyeceğin şeylerde Allâh'ın sana karşı gücü yettiğini düşün. İşte bu düşünce, senin o yükseklerden uçan bakışını yere indirir; şiddetini giderir; seni bırakıp giden aklını, başına getirir. Sakın Allâh ile ululuk yarışına kalkışma, sakın ululuk ve büyüklüğünde kendisine benzemeğe özenme. Çünkü Yüce Yaratıcı, her zorbayı alçaltır, her kibirliyi hakir eder bırakır.

"Nefsin hakkında, sana yakınlığı olanlar hakkında, tebaan arasından kendilerine eğilim beslediklerin hakkında Allâh'a ve Allâh'ın kullarına karşı adâletten katiyen ayrılma. Şayet böyle yapmazsan zülmetmiş olursun, Halbuki Allâh'ın kullarına zulmedenin, Allâh'ın kulları tarafından davacısı Allâh'tır. Allâh da birinin hasmı oldu mu o kimsenin tutunabileceği bütün deliller batıldır. Ve ölünceye, yahut tevbe edinceye kadar kendisiyle harb içinde bulunur. Dünyada zulüm kadar Allâh'ın lûtfunu değiştirecek, kahrını çabuklaştıracak bir şey olamaz. Zira Cenab-ı Hak zulüm altında inleyenlerin inkisarını (bedduâsını) işitiyor; zalimleri ise gözetleyip duruyor.

"İşlerin içinden öylesini seçmelisin ki hak hususunda en ortası, adâlet bakımından en yaygını olsun; sonra halkın rızasını en çok çeksin. Zira kamunun hoşnutsuzluğu, kişilerin razı olmasını hükümsüz bırakır; kişilerin kızması ise kamunun rızası içinde kaynar gider.

"Sonra vali için hassa takımı (yakın adamları) kadar iyi günlerde yükü ağır basan, kara günlerde yardımı az dokunan, adalet-

ten hoşlanmaz, istemekten usanmaz, verilince teşekkür bilmez, verilmezse değme özürle[57] savulmaz, felâkete dayanıksız tek adam yoktur. Halbuki İslâm'ın esası, müslümanların şirazesi, ümmetin kamusu olduğu gibi düşmana karşı duracak bir silâh varsa ancak odur. Onun için samimiyetin, meylin daima bunlara yönelik bulunmalı.

"Tebaan arasında yanına yaklaştırmayacağın, kendisinden en çok nefret edeceğin adamlarsa halkın kusurlarını en çok araştıran kimseler olmalıdır. Zira insanların öyle kusurları var ki örtülmesi herkesten fazla valiye düşer. Bundan dolayı bu kusurların sana gizli kalanlarını sakın eşme. Senin görevin bildiklerini düzeltmeden ibârettir. Bilmediklerine gelince onların hakkındaki hükmü Allâh verir.

"Evet, sen tebaanın kusurunu gücün yettiği kadar ört ki Allâh da senin, tebaandan gizli kalmasını istediğin şeylerini örtsün.

"İnsanlar hakkında bütün kin düğümlerini çöz; seni intikama doğru sürükliyecek iplerin hepsini kes. Sence açıklık kazanmıyan şeylerin tümü hakkında anlamamış görün, şunu bunu çekiştirenin sözüne sakın çarçabuk inanma. Çünkü çekiştiren kişi ne kadar sâf görünürse görünsün yine hilekârdır. Sakın, ne seni yoksulluk ihtimaliyle korkutarak kereminden çevirecek cimriyi, ne büyük işlere karşı azmini gevşetecek korkağı, ne de zulme saparak sana ihtirası iyi gösterecek ihtiraslı kişiyi danışma meclisine sokma. Çünkü cimrilik, korkaklık, ihtiras ayrı ayrı huylardır ki Yüce Allâh hakkında beslenen kötü zan bunları bir araya getirir.

"Sana müşavir (danışman) olacakların en kötüsü, senden önce şerlilere yâr olan, onların suçlarına ortak olan kimselerdir. Böyleleri katiyen senin mahremin (özel sır dostun) olmamalı. Çünkü (bunlar) canilerin yardımcıları, ve zalimlerin dostlarıdırlar. Ne hacet! Hiçbir zalime zulmünde, hiçbir günahkâra cürmünde yardım etmiyenler içinden bunların yerini tutacak öylelerini bulacaksın ki, ötekilerin görüş ve tedbirini tamamen bilirler, fakat onların günâh ve vebalinden masundurlar. İşte senin için böylelerinin yükü en hafif, yardımı en çok, sana şefkati herkesinkinden fazla, senden başkasına muhabbeti o oranda az olur. Bu gibilerini hem özel, hem genel meclislerinde kendine yakın edin. Sonra, bu adamların içinden en çok onu beğenmelisin ki sana acı gerçekleri herkesten çok o söyle-

(57) Aslı "gadirle" şeklindedir. Dizgi hatası olduğu anlaşılıyor.

sin; ve şayet sevdiği kullarından çıkmasına Allâh'ın razı olmadığı bir harekette bulunmak istersen, hoşuna gidip gitmiyeceğini hiç düşünmiyerek seni eleştirsin.

"Bir de doğru ve Allâh'tan korkan kişileri kendine sırdaş yap. Seni alkışlamamalarına, yapmadığın birtakım işleri sana mal edip keyfini getirmemelerine dikkat et. Zira alkışın çoğu insanı büyüklenmeğe sevk eder, gurura yaklaştırır. Sakın adamın iyisi ile kötüsü yanında bir olmasın. Zira bu eşitlik iyileri iyilikten soğutur; kötülerin de kötülüğe eğilimini sürdürür.

"Bilmiş ol ki; valinin, halkına güzel zan beslemesini en çok sağlıyan, onlara iyilikte bulunması, yüklerini hafifletmesidir. Güzel zan beslersen uzun uzun yorgunluklardan kurtulursun. Sonra, güzel zan beslemene en çok lâyik olan adam, senin hakkındaki tecrübeleri iyi çıkanıdır; kötü zannına en lâyik olanı da hakkındaki tecrübeleri fena çıkanıdır.

"Bu ümmetin ileri gelenleri tarafından işlenerek herkesin alıştığı ve halkın güzelce uyguladığı güzel bir âdeti, sakın kaldırayım deme. Ve bu eski âdetlerin herhangi birine aykırı gelecek yeni bir âdet çıkarmaya da aslâ yanaşma. Çünkü sevap, o güzel âdeti koyanın, vebal de kaldırdığından dolayı senindir. Memleket işlerine uygun gelen tedbirleri tespit ve senden evvelki insanlara doğruluk temin eden sebepleri ayakta tutma hususunda sık sık bilginlerle müzakere et, hikmet sahipleriyle tartış, konuş.

"Bil ki tebaa (halk) tabaka tabakadır. Bunlardan her birinin iyiliği, diğerinin iyiliğine bağlıdır ve hiçbiri diğeri olmadan edemez. Bu tabakalardan bir kısmı Allah yolunda askerlik edenler, bir kısmı kamunun ve seçkinlerin yazı işlerini yapanlar, bir kısmı adâlet dağıtmaya memur kadılar, bir kısmı merhamet ve insafla işleri yönetecek valiler, bir kısmı cizye ve haraç veren zimmîlerle müslümanlar, bir kısmı ticaret ve sanat sahipleri, bir kısmı da fakirlik ve ihtiyaç içinde bulunan tabakadır. Cenab-ı Hak bunlardan her birinin hissesini bildirmiş ve her birine ait hadleri ve farzları ya kitabiyle, ya Hz. Peygamber (Allah ona salât ve selâm etsin) Efendimizin sünnetiyle gösterdikten sonra gözetilen ve korunan bir ahid olarak bizlere vermiş.

"Askerler, Allah'ın izniyle, halkın kaleleri, valilerin şerefi, dinin izzeti, âsayişin vasıtalarıdır. Halk ancak bunlar sayesinde durabilir. Bununla beraber askerin düzeni de Allah'ın kendilerine ayırdığı ha-

raç ile sağlanır ki düşmanlarına karşı onunla cihad edebilirler; işlerini yoluna koyabilmek için ona güvenirler ve bütün ihtiyaçlarını temin etmek üzere arkalarında o bulunur. Sonra bu iki sınıfın varlığı, kadıların, âmillerin, kâtiplerin varlığına bağlıdır. Çünkü akidleri gerektiği şekilde başaranlar, faydaları toplayanlar, özel ve kamu bütün işlerde güvenilir insanlar bunlardır.

"Hepsinin bekası için de ticaret ve sanat erbabının varlığı şart. Zira faydalı işleri, ticaret kurumlarını ve başkalarının yapamıyacağı sanat eserlerini bunlar temin edecek."

"Sonra fakirlik ve ihtiyaç erbabını teşkil eden son tabaka geliyor ki iyilik ve yardıma muhtaçtırlar. Bunlardan her birinin Allah'tan payı ve ihtiyacı ölçüsünde vali üzerinde hakkı vardır. Vali, Allah'ın kendisine verdiği bu teklifin altından ancak son derece dikkatle ve Allah'tan yardım isteyerek, bir de hafif, ağır bütün işlerde nefsini hakka, sabır ve tehammüle alıştırmakla kalkabilir.

"Sonra, askerlerinin başına öyle birini geçir ki Allâh'a ve Resûlüne ve İmâmına karşı sence hepsinden daha samimi bulunsun; kalbi hepsinden temiz olsun ve aklı başında olmak bakımından hepsinden üstün olsun; kızdığı zaman ağır davransın; mazereti sükûnetle dinlesin; zayıflara acısın; kuvvetlilerden uzak dursun; öyle şiddetle kalkıp âcizlikle oturan takımdan olmasın.

"Sonra gerek mürüvvet sahibi soylu kişilere, gerek iyiliğiyle, güzel işleriyle tanınmış aile fertlerine, daha sonra yiğit ve cömert insanlara iltifat et. Çünkü bunlar kerem halkıdır, lûtuf topluluğudur. Ana baba, çocuklarının işini nasıl araştırırsa sen de askerlerinin işlerini öylece gözet. Kendilerini güçlendirmek için verdiğin şey çok bile olsa gözünde aslâ büyümesin; haklarında teahhüt ettiğin lûtuf az bile olsa gözüne katiyen küçük görünmesin. Çünkü sana karşı samimiyetle davranmalarına ve güzel zan beslemelerine sebeb olur. Bir de onlara ait işlerin büyüğünü görüyorum, diye küçüğünü takipten geri durma. Zira ufak bir lûtfundan yararlanacakları yer de olur, büyük lûtfundan müstagnî kalamıyacakları yer de olur.

"Ordunun başında bulunanlar içinde sence en makbulü o kimseler olmalı ki askere iyilikte bulunsun ve hem şahıslarını, hem geride kalan ailelerini sıkıntıdan kurtaracak kadar kendi servetinden fedakârlık etsin de bu sayede düşmana karşı savaşırken hepsinin düşüncesi bu noktada birleşebilsin.

"Valiler için memlekette adaletin kurulmasından, bir de halkın kendisine sevgi göstermesinden büyük bir tesellî kaynağı yoktur.

Zira yürekler sağlam olmadıkça sevgi göstermez. Sonra askerin, senin hakkındaki samimiyeti, ancak âmirlerinden memnun olmalarına ve onları yüksünüp bir an önce başlarından çekilmelerini istememelerine bağlıdır. Sen kendilerine ümit alanı aç. Övgüye lâyik olanları övmekte, büyük vakalar geçirmiş olanların maceralarını saymakta kusur etme. Zira bunların kahramanlıklarını sık sık anmak —inşaallah— yiğitleri galeyana, savaş istemiyenleri de gayrete getirir. Sonra, bunlardan her birinin fedakârlığını iyice tanı; hem sakın birinin hizmetini başkasının hizmetiyle beraber zikretme. Kimseye de gösterdiği yiğitliğe uygun düşmiyecek alçak bir paye verme. Bir de; ne mevkiinin büyüklüğü, bir adamın ufak hizmetini büyük görmene, ne de mevkiinin küçüklüğü bir adamın değerli yararlığını küçültmene aslâ sebep olmamalı.

"Sonra altından kalkamadığın olayları, kestirip atamadığın işleri Allâh'a ve Resûlüne gönder. Zira Cenab-ı Hak irşadını dilediği bir topluma "Ey îman edenler, Allâh'a itaat edin, peygambere ve içinizdeki emir sahibine itaat edin; şayet bir şeyde anlaşamazsanız onu Allâh'a ve peygambere gönderin." buyuruyor. Allâh'a göndermek demek kitabındaki muhkem (âyet) lere sarılmak demektir; Resûle göndermek demek onun birleştiren, ayrılığa meydan vermeyen sünnetine uymak demektir.

"İnsanlar arasında hüküm için öyle bir adam seç ki sence halkın en değerlisi olsun, işten sıkılmasın; mürafaaya gelenlerden sinirlenerek inada kalkışmasın; hatâsında ısrar etmesin; hakkı gördüğü gibi, döneceği yerde dili tutulup kalmasın; hiçbir zaman tamah ettiği menfaatın kaybolacağı endişesine düşmesin; meseleyi özüne kadar anlamadıkça ilk anda edindiği kanaati yeterli görmesin. Şüphelerde en çok durur, delillere en çok sarılır, hasmın müracaatından en az usanır, işlerin açıklığa kavuşmasını en fazla bekler, hükmün açıklık kazanmasında en kesin davranır, övme ile şımarmaz, heyecanlandırma ile eğilip bükülmez olsun. Ama böyleleri de pek azdır. Sonra bu adamın vereceği hükümleri sık sık araştır ve kendisine ihtiyacını giderecek, halka muhtaç olmayacak kadar maâş bağla, hem senin yanında öyle bir mevki ver ki sana yakın olanlarından kimse o mevkie göz dikemesin ve o adam başkalarının sana gelip de kendisine hainlik edemiyeceğinden emin olabilsin.

"Evet, bu hususta gayet dikkatli bulunmalısın. Çünkü bu din kötü adamların elinde esir oldu: Onun adına istenilen yapılıyor ve onunla dünyayı elde etmeye uğraşılıyor!

"Sonra âmillerine dikkat et. Kendilerini iş başına öyle getir. Yoksa taraftutarlık, bencillik dolayısiyle kimseye vazife verme, Çünkü bu iki sebep zulme ve hainliğe yol açar. Bir de bu iş için iyiliğiyle tanınmış ailelerden yetişmiş, tecrübeli, utanma sahibi, İslâm'a hizmeti geçmiş adamlar araştır. Zira ahlâkı en dürüst, namusu, şerefi en sağlam, tamahın câzibesine en az kapılır, işlerin sonucunu en doğru görür insanlardır. Geçimlerini de geniş bir biçimde temin et. Çünkü nefislerini dürüstlüğe sevk hususunda bu bir kuvvet olacağı gibi elleri altındaki şeylere uzatmaktan o sayede uzak kalırlar. Bundan başka şayet emrine aykırı giderler, yahut emaneti sakatlarlarsa senin için aleyhlerinde kullanacak bir dayanak olur. Sonra bunların yaptığı işleri takibet. Arkaları sıra vefalı, dürüst gözcüler gönder. Zira işleri nasıl gördüklerini gizlice öğrenmen, emaneti korumalarına ve halk hakkında şefkatle işlem yapmalarına sebeb olur.

"Yardımcılarına karşı da ihtiyatlı bulun. Şayet içlerinden biri elini hiyanete uzatır ve gözcülerinin vereceği haberler, herifin bu hainliği üzerinde toplanırsa, şahitliğin bu kadarını yeterli görerek hak ettiği bedenî cezayı üzerinde icra edersin; topladığı paraları alır, kendisini zillet mevkiine dikersin; alnına hiyanet lekesini vurur, boynuna töhmet ârını (utancını) geçirirsin.

"Sonra, haraç işini, haraç verenlerin iyiliğiyle birlikte takibet. Çünkü haraç işinin ıslâhiyle haraç verenlerin iyiliği içinde başkalarının da iyiliği dahildir. Zaten başkalarının iyiliği, ancak bunlarınkine bağlıdır. Çünkü halkın hepsi haraca ve haraç ehline muhtaç. O halde memleketin bayındırlığına harcıyacağın vakit, haraç toplamaya çevrilen arzundan fazla olmalı. Zira haraç, ancak umran (bayındırlık) ile elde edilebilir. Umransız haraç istiyen kimse, memleketleri harabeye çevirir, kulları helâk eder. İşi de pek kısa bir zaman için yürür. Şayet yükün ağırlığından, yahut bir âfetten, yahut yağmurların, suların kesilmesinden, yahut toprakların su altında kalmasından, yahut kuraklık istilâsından şikâyette bulunurlarsa, tesirini umduğun bütün vasıtalara baş vurarak dertlerini hafifletmeye çalış. Bu hususta hiçbir fedakârlık sana katiyen ağır gelmesin. Zira o bir sermaye ki memleketlerini imâra, vilâyetini süslemeğe sarf için sana iade edecekler. Fazla olarak övgülerini kazanacaksın, haklarında gösterdiğin adâletten dolayı iftihar edeceksin. Hem sen bu sermayeyi fazlasiyle vereceklerine güvenerek veriyordun. Zira kendilerini refaha kavuşturduğun için biriktireceklerine ve adâlet, şefkat ile muâmele etmen sebebiyle sana emin bulunduklarına güvenin vardı.

Evet, günün birinde, yardımlarına dayanacağın bir olay çıkar. Bakarsın ki gönül hoşluğiyle bütün yükü üzerlerine almışlar, taşıyorlar. Umran (memleketi yapıp onarma) dayanıklıdır, yüklediğin kadarını götürebilir. Memleketin harabîsi, ehalinin sefaletindendir; ehaliyi sefil eden sebep de ancak valilerin servet toplamaya hırsları, uzun müddetle mevkilerinde kalacaklarını zannetmeleri, bir de geçmiş ibretlerden gereği kadar hisse almamalarıdır.

"Sonra, kâtiplerinin haline iyi dikkat et. İşlerine en iyilerini getir. Özellikle tertiplerini, sırlarını tevdi edeceğin mektuplarını öyle adamlara yazdır ki huyu temiz, ahlâkı düzgün olsun; gördüğü itibar ile şımarıp başkalarının yanında sana karşı gelmeye cür'et edenlerden olmasın. Âmillerinin sana yazdıklarını getirip göstermekte, senin tarafından verilecek cevapları dosdoğru yazarak göndermekte ve senin hesabına alıp, senin hesabına vereceği şeylerde gafleti sebebiyle kusur etmesin. Senin lehinde bulduğu bir akdi sağlam tutsun, aleyhinde bulduğunu da çözmekte zayıflık göstermesin. Kendisine verilen işler bakımından nasıl bir mevkii olduğundan habersiz bulunmasın. Zira kendi değerini bilmeyen başkasınınkini hiç bilmez.

"Sonra, bunların seçiminde yalnız simalarını incelemen, bir de iyi zannın kâfi gelmemeli. Çünkü insanlar daima yapmacık yaparak ve güzel hizmet edermiş görünerek görünüşe göre hükmeden vâlilerin gözüne girebilirler. Halbuki işin ötesinde ihlâs (samimiyet) namına bir şey yoktur. Onun için senden önceki sâlih vâlilere hizmet etmişleri araştırarak halk arasında en iyi ad bırakmış, eminlikleriyle en ziyade tanınmış olanlarını seç. Böyle bir hareket senin Allâh'a ve kendisinden işi aldığın kimseye karşı samimiyetini gösterir.

"Bir de işleri tasnif ederek her sınıfın başına kâtiplerden birini geçir ki iş büyük olursa altında ezilmesin, çok olursa toplamasını bilemeyip de dağıtmasın. Şayet kâtiplerinin hatâsını görür de aldırmazsan kendin azarlanırsın.

"Sonra ticaret ve sanat erbabı gibi bir kısmı oturduğu yerde çalışır, bir kısmı şuraya buraya mal götürür, bir kısmı da elinin emeğiyle geçinir, cümlesi hakkında iyi muâmele et ve başkaları tarafından da o suretle muâmele edilmesine dair vasiyetlerde bulun. Çünkü bunlar memleket için hayır sebepleridir, menfaat araçlarıdır. Ve o hayır ve menfaati senin toprağındaki, denizindeki, ovalarındaki, dağlarındaki uzak uzak yerlerden ve başkalarının gidemiyeceği, ya-

hut cür'et edemiyeceği mevkilerden getiriyorlar. Bunlar memleket için sulh ve esenlik adamlarıdır: Ne gaile çıkarmalarından korkulur, ne fesatlarından endişe edilir. Kendilerinin gerek yanındaki, gerek memleketinin diğer yönlerindeki işlerini takibet. Maamafih şurasını da bil ki bunların çoğunda aşırı bir tamah, çirkin bir hırs ile beraber menfaatlerde ihtikâr, alım satımda hile olur. Bu ise halk için zarar, vali için ayıptır. Binaenaleyh ihtikâra engel ol. Çünkü (salât ve selâm üzerine olsun) Efendimiz, ihtikârı yasakladılar. Alım satım doğru tartılarla olmalı ve alanı da satanı da ezmiyecek mutedil fiyatlar üzerinden yapılmalı. Kim senin yasağından sonra ihtikâra yanaşırsa, aşırı gitmemek şartiyle hemen cezalandır.

"Hele alt tabakadaki her türlü çareden yoksun fakirler ve biçareler ile felâkete uğramışlar, kötürümler hakkında Allâh'tan korkmalı, hem çok korkmalısın. Bu tabakada halini söyliyen de var, söylemiyen de var. **Allâh'ın bunlara ait olmak üzere korumasını sana verdiği hakkı koru. Oradakilere devlet hazinenden bir hisse, başka yerlerde bulunanlara da her memleketin, müslümanların fakirlerine mahsus ödeneğinden birer hisse ayır.** Çünkü en uzaktakilerinin de en yakındakiler gibi hakları var. Cümlesinin hakkını gözetmek ise sana bırakılan bir görev. Sakın kibir seni onlarla uğraşmaktan alıkoymasın. Zira işlerin mühimmini iyi gördüğün için önemsizini yüz üstü bırakırsan mazur görülmezsin. Bu sebepten kendilerini düşünmekten geri durma ve zavallılara ekşi çehre gösterme. Yine bunlardan olup da bakışların alçaltması, ileri gelen adamların yüksünmesi yüzünden işleri sana kadar gelemiyenleri araştır. Sırf bunlar için Allâh'tan korkan ve alçak gönüllü olduğunda kuşku bulunmıyan bir adam görevlendir ki arada vasıta olsun, işlerini sana bildirsin. Hasılı, öyle çalış ki Allâh'ın huzuruna çıktığın zaman "Gücüm yeterince çalıştım" diyebilesin.

"Halkın bu tabakası adâlete ve infaka (sadakaya) başkalarından çok muhtaçtır. Onun için her birinin hakkını vermeye son derecede itina et. Sonra yetimleri ve yaşlı bulunduğu halde hiçbir çaresi olmayan kimseleri üzerine al. Gerçi bu işler valiye ağır gelir ama ne kadar hak varsa hepsi ağırdır; bunu Allâh yalnız o kimselere kolaylaştırır ki halden çok sonucu düşünerek nefsini tahammüle alıştırır ve kendi hakkında Allâh'ın verdiği sözün doğruluğundan emin olur.

"İhtiyaç sahipleri için, sırf kendileriyle meşgul olacağın bir zaman ve yer ayır. Ve hepsiyle beraber otur da seni yaratan Allâh'ın

rızasını celbedecek bir alçak gönüllülük göster. Sonra, askerini, yardımcılarını, muhafızlarını, zabıta memurlarını yanlarında bulundurma ki söylemek isteyen, çekinmeden derdini dökebilsin. Ben, salât ve selâm üzerine olsun, Efendimizden birkaç yerde işittim: "İçindeki zayıfın hakkı serbestçe kuvvetlisinden alınamıyan bir ümmet hiçbir zaman kuvvetlenemez." buyurmuştu.

"Bir de bunların münasebet almayan sözlerini, yahut dertlerini anlatmadaki âcizliklerini hoş gör. Kendilerine hırçınlık etme, büyüklük gösterme. Bu yüzden Cenab-ı Hak sana rahmet kanadını açar; taatine karşılık sevabını ihsan eder. Hem verdiğini güler yüzle, gönül hoşluğiyle ver. Vermediğin takdirde de kabul edilebilecek özürler dile.

"Sonra, işlerinin içinde öyleleri olur ki bizzat görmen lâzım. Meselâ kâtiplerin, âcizliklerini gösterince âmillerine cevabı sen vereceksin. İnsanların ihtiyaçları artık yardımcılarının dayanamıyacağı dereceyi buldu mu gereğine yine sen bakacaksın. Bir de her günün işini ogün gör; çünkü diğer günlerin kendine mahsus işi vardır.

Gerçi niyet temiz olmak ve tebaanın işine yaramak şartiyle bu çalışmaların hepsi Allâh için iseler de sen yine vakitlerinin en hayırlısını Allâh ile arasındaki işler için nefsine hasret. Sırf Allâh rızâsı için eda edeceğin ibâdetlerin en başlıcası da Allâh'ın zatına mahsus olan farzları yerine getirmekten ibaret olsun. Gecende, gündüzünde bedeninden Allâh'a ait bulunan kulluk hissesini ayır ve seni Yüce harîmine yaklaştıran bu ibâdetleri, vücuduna her neye mal olursa olsun, eksiksiz, gediksiz yap. Şayet namazında halka imam olmuşsan, sakın ne bıktıracak, ne de bir hayra yaramıyacak gibi kıldırma. Çünkü insanların içinde öyleleri vardır ki illet sahibidir; öyleleri de vardır ki iş sahibidir. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz beni Yemen'e gönderirken: "Onlara namazı nasıl kıldırayım demiştim." "En zayıflarının namazı gibi." buyurmuşlardı. Mü'minlere merhametli ol. Bundan sonra.. sakın tebaandan uzun süre saklı durma. Çünkü valilerin halktan saklanması bir çeşit sıkıntı olduktan başka memleket işlerine karşı bilgilerini azaltır. Bunların perde arkasında oturmaları, perdenin dışında dönen işleri bilmelerine engel olur. Bundan dolayı bakışlarında olayların büyüğü küçülür; küçüğü büyür; güzeli çirkin, çirkini güzel olur; hak batıl ile karışır, vali de nihayet insandır. Halkın kendi gözünden gizli kalan işlerini nereden bilecek? Hakkın üzerinde nişanları yok ki ona bakarak doğrunun her

türlüsünü, yalanın her türlüsünden ayırmak mümkün olabilsin. Şimdi, sen mutlaka ikiden birisin: Ya Hak yolunda verir, gönlü zengin bir adamsın.. O halde neye farz olan bir hakkı ödemekten, yahut cömertçe bir harekette bulunmaktan çekinip de saklanıyorsun. Yahut öyle değilsin de cimriliğe tutulmuş bir adamsın.. Bu ihtimale göre de halk iyiliğinden ümidi kestikleri gibi istemekten o kadar çabuk vazgeçer ki!.. Bununla beraber halk tarafından sana sunulacak dileklerin çoğu ya bir zulümden şikâyet, ya bir işlemde adâlet isteği gibi senin yardımını istemiyecek şeylerdir.

"Sonra valinin özel dostları, yakınları vardır ki bunların iltiması, hakka tecavüzü, işlemlerde insafsızlığı görülür. Sen onların zararını böyle durumları meydana getiren sebepleri ortadan kaldırmak suretiyle kes. Etrafındakilerden, özel adamlarından, yakınlarından hiçbirine katiyen toprak verme. Ve bunlardan hiçbiri senden cesaret alıp da müşterek su, yahut müşterek diğer bir iş tutarak etrafındakileri zarara sokacak ve zahmeti başkalarına yükletecek şekilde azık biriktirmeye katiyen tamah edemesin. Çünkü bunun kârı senin değil, onun; ârı ise dünyada âhirette senindir. Sonra sana yakın uzak herkesi hakkı kabule mecbur et; ve özel ve yakın dostların için her neye mal olursa olsun bu hususta sebat ve dikkat göster. Nefsine ağır gelecek olan bu hareketin sonunu gözet, çünkü sonu hayırdır.

"Şayet halkta senin zulmettiğin zannı uyanmışsa kendilerine özrünü bildirerek zanlarını değiştir. Çünkü böylece hem nefsini kırmış, hem tebaana yumuşaklıkla muâmele etmiş, hem kendini mazur göstermiş oluyorsun ki onları hak üzerinde devam ettirmekten ibaret bulunan maksadını o sayede elde edebilirsin.

"Düşmanın tarafından sana teklif olunan barış, Allâh'ın rızasına uygun ise katiyen reddetme, zira barışta askerine istirahat, sana endişeden rahat, ülken için de selâmet var. Fakat barıştan sonra düşmanından sakın, hem çok sakın. Öyle ya! belki seni gafil avlamak için sana yaklaşmak istemiştir. O sebepten ihtiyatlı ol, bu hususta hüsn-i zanna kapılma.

"Şayet düşmanla aranızda bir sözleşme yaptınsa, yahut ona karşı bir taahhüdün varsa, sözleşmeye uy, ahdini yerine getir, verdiğin sözü tutmak için gerekirse hayatını bile feda et, çünkü arzularının çeşitli, görüşlerinin ayrı olmasına rağmen insanların, Allâh'in farzları arasında ahitlere vefâ göstermek kadar üzerinde birleştikleri bir şey yoktur. Hattâ müşrikler de hainliğin vahîm sonuçlarını

gördükleri için müslümanlara karşı ahde vefayı gözetiyorlar. Sakın verdiğin sözden dönme; sakın ahdine hiyanet etme; sakın düşmanı aldatma. Zira başarısızlığa ve yoksun kalmaya mahkûm akılsızlardan başkası Allâh'a karşı gelmek cür'etini gösteremez. Çünkü Yüce Allâh, ezelî rahmeti gereği, ahid ve zimmetini, kulları için şefkati sayesinde barınacakları bir eman (güven) evi, dokunulmaz alanında âsude kalacakları, yakınına koşacakları bir huzur harîmi kılmış. Onun için fesad etmek, hiyanette bulunmak, yahut aldatmak olamaz.

"Bir de birtakım tevillere müsaid olacak akidlerde bulunma. Pekiştirdiğin, kuvvetlendirdiğin bir akdi (bağıtı) bozmak için de sakın sözün gizli manalarından istifadeye kalkışma. Allâh'ın ahdi gereği girmiş olduğun bir işin darlığı, haksız yere onu genişletmene katiyen sebeb olmasın. Zira genişleyeceğini ve sonunun iyi olacağını umduğun bir darlığa dayanmak, senin için elbette günahından çekindiğin ve dünyada âhirette Allâh'ın cezasından kurtuluş imkânı olmadığını bildiğin bir hiyanetten daha hafiftir.

"Sonra, kandan ve haksız yere kan dökmekten son derecede sakın. Çünkü haksız yere kan dökmek gibi felâketi celbeden, bunun kadar sorumluluğu büyük, bunun kadar nimetin gitmesini, devletin batmasını hak eden bir şey yoktur. Yüce Allâh, kıyamet günü, kulları arasında hükmünü verirken döktükleri kanlardan başlayacak. Sakın haram bir kanı dökerek saltanatını kuvvetlendirmek sevdasına kapılma! Zira bu hareket onu zayıflatacak, daha doğrusu zevale erdirecek, başka ellere geçirecek sebeplerdendir. Hele kasden yapacağın bir katil için ne Allâh'ın indinde, ne benim indimde hiçbir özrün olamaz. Çünkü bedenen kısas lâzım. Şayet bir kazaya uğrarsan.. terbiye ederken kırbacın, yahut kılıcın, yahut elin ifrata varırsa —zira zaman olur ki yumruk, yahut daha biraz fazlası ölümü sonuçlar— sakın sahib olduğun nüfuza güvenerek maktulün velilerine haklarını vermiyeyim demeye kalkışma.

"Bir de sakın kendini beğenme, sakın nefsinin sana hoş gelen yanlarına güvenme, sakın yüzüne karşı övülmeyi isteme. Zira iyilerin ne kadar iyiliği varsa hepsini mahvetmek için şeytanın elindeki fırsatların en sağlamı budur. Sonra, sakın tebaana yaptığın iyiliği başlarına kakma; yahut yaptığın işleri abartma; yahut kendilerine verdiğin sözden dönme. Çünkü başa kakma, iyiliği tüketir; mübâlağa gerçeği söndürür; sözden dönme Yaratıcının da, yaratığın da nefretini çeker. Cenab-ı Hak "Böyle, sizin yapmadığınızı söyleme-

niz Allâh indinde ne menfur bir harekettir!" buyuruyor. Sakın işlere vaktinden önce atılma. Sakın vakit gelince de acelecilik gösterme; sakın açıklık kazanmıyan işlerde inadetme. Sakın açıklık kazandığı zaman da gevşeme. Sonra her işi yerine koy; işlerin her birini mevkiinde bulundur. Herkesin bir olduğu noktalarda kendini kayırmaktan çekin. Kullandığın adamlarının açığa çıkmış fenalıklarına karşı senden beklenen hareketten habersiz gibi davranma. Çünkü başkasının hesabına sen cezalanırsın. Az zaman sonra işlerin üzerindeki perdeler gözlerinin önünde açılır ve mazlûmun hakkı senden alınır.

"Hiddetine, gazabına, eline, diline hâkim ol; ve bunların hepsinden masun kalabilmek için felâketlerden geri durup şiddetini ertele ki öfken geçsin de iradene mâlik olasın. Bundan başka Yaratanına döneceğini anarak endişeye düşmedikçe nefsine hâkim olmak imkânını katiyen bulamazsın.

"Şimdi üzerine gerekli olan, senden öncekilerin, geçen âdil bir hükmünü, yahut doğru bir hareketini, yahut salât ve selâm üzerine olsun, Efendimiz'den gelmiş bir haberi, yahut Allâh'ın kitabında zikredilen bir farzı hatırlamaktır. Tâ ki o gibi mes'elelerde bizden gördüğün hareket tarzına uyasın ve şu emirnamemde bildirdiğim ve ileride nefsinin arzusuna kapılmanı mazur göstermemen için elimde sana karşı sağlam bir delil bildiğim hükümleri uygulamaya çalışasın.

"Artık, Allâh'ın geniş rahmetinden ve bütün istekleri kuşatan büyüklük ve kudretinden dilerim ki İlâhi rızası üzere kullar arasında güzel övgü ve ülke içinde hayır eserleri bırakmak için gücümüz yettiği kadar çalışmaya seni de, beni de muvaffak etsin; hakkımızdaki nimetini tamamlayıp, keremini kat kat yapıp sana da bana da saâdetle, şehadetle can vermek nasibeylesin. Bizim niyazımız Allâh'adır. Selâm Allâh'ın Resulüne..."

Müslümanların halifesi İmam Alî (Allâh ondan razı olsun)'nin Mısır Valisi Eşter'e yazdığı şu emirnameden, müslümanlığın bütün yönetim ve siyaset dallarındaki ruhu, tam bir açıklıkla görülüyor. Şimdi bizim için gözden uzaklaştırılmıyacak bir nokta var: Bu emirnameyi çıkaran Alî ibn Ebî Talib, mü'minlerin imamı (önderi) ve Resûl-i Emin'in halifesi olmak bakımından vasiyetlerinin her kısmında bizlere gösteriyor ki İslâm hükûmeti, öyle, İslâm'ın mahiyetini anlamıyanların sandığı gibi katiyen ne istibdadî, ne de "teokratik" dedikleri ruhanî bir hükûmet değil. O, bilâkis, şeriatte mev-

cut ilâhî kanunlar ve hükümlerle sınırlanmış bir hükûmet ki başında bulunan adam, halkın idaresine ait bütün icraâtından Allâh'a ve insanlara karşı sorumlu.

Evet, müslümanlık makul bir halk hükûmetinin en ileri şeklini getirerek bütün cemaatler arasında yerleştirdi ve her tarafta ahaliyi istıodadına mahkûm yaşatmak isteyen âmir tabaka ile papazlar, bir de aristokratlar istisna edildiği takdirde o zaman kimse bu şekle karşı durmadı. Ahaliye gelince onlar kendi arzulariyle toplu toplu İslâm'a giriyordu; çünkü müslümanlıkta halkçılığın esaslarını, bir de bütün tabakaların hukuk bakımından tam adâlet ve eşitliğe kavuştuğunu görüyordu.

İslâm'ın başındaki savaşları inceliyenler görür ki bunlar ancak insanlar arasında adâlet ve eşitlik esaslarını yerleştirme uğrunda yapılmıştır. Sonra müslümanlık nereye girmek istemişse önüne bu aristokratlar ile ruhanîlerden başkası çıkmamıştı. Bu tabakalar da güneşin ısısiyle eriyen kar yığınları gibi İslâm dâveti karşısında erimekten başka bir iş göremiyorlardı. Çünkü malî, bedenî türlü türlü işkenceleri, zulümleri altında ezilip duran ümmetleri hiçbir zaman kendilerine arka olmuyordu.

Müslümanlık yerleştirdiği bu prensipler yüzünden her yerde halk tabakasını ele almış ve o sayede kuvvet, güç sahibi olmuştu. Halbuki az önce pek cansız, pek cılızdı. Hattâ gördükleri baskıdan kaçan misyonerlerinden kimi Habeşistan'a, kimi de Medîne'ye sığınarak oralardaki halkın yardımını istemişlerdi.

Peygamber ki dinin sahibidir, "Ey insanlar, kimin malını almışsam, işte malın, gelsin hakkını geri alsın... And içerim, eğer Muhammed'in kızı Fâtîma hırsızlık etseydi elini keserdim." diyerek Allâh'tan başka kim varsa şeriate karşı sorumlu olduğunu, hiç kimsenin müstesna kalamıyacağını bize gösteriyor.

Şimdi bu nerede; sonra, on yedinci, on sekizinci asra kadar gelen papaların, hattâ on dördüncü, on beşinci Lui gibi hükümdarların kalkıp da kendilerinin yanılmaz ve sözlerinin Tanrı vahyi olduğunu, bundan dolayı verecekleri herhangi bir buyruğun münakaşasının, büyük günahlardan bulunduğunu iddia etmeleri nerede!

Gerçi evvelce yalnız kilise adamları bu davada bulunuyordu. Ama on sekizinci milâdî asırda gelen XV. Louis'yi görüyoruz ki 1770 senesinde çıkardığı bir emirde "Tacımızı bize Allâh vermiştir; bun-

dan dolayı kanun koyma ancak bizim hakkımız olabilir." diyor. Sonra yine kendisiyle XV. Louis: "Allâh'ın yer yüzünde hükmedecek vekilleriyiz; hiçbir iş için kimsenin bizden hesap sormaya hakkı olamaz." demişlerdi.

Şu söylediklerimizle risâlemizin birinci bölümünde geçen izahlardan anlaşılmıştır ki İslâm'ın gözettiği hedef, hukukta halkçılık esasları üzerine adâlet ve eşitliğin sağlanmasından başka bir şey değil. Bu amacın gerçekleşmesi ise öyle Jean Jacques Rousseau[58] nun dediği gibi mutlaka falan hükûmet şekline bağlı kalmaz; şûrâ ve iş başındakilerin millet tarafından gözetilmesi esaslarına dayanan her hükûmet şekliyle kabildir. Bununla beraber herkes bilir ki milletlerin iradesini temsil hususunda evrimin sonuna varmış sanılan yeni parlâmento şekilleri yakından incelenince pek de işitildiği gibi çıkmıyor. Avrupa'da, Amerika'da öyle parlâmentolar var ki, servet sahiplerinden başkasına söz düşmez.. Öyle parlâmentolar var ki, üyeleri hükûmetin elinde kukladır: Nasıl bilir, siyasetine nasıl uyarsa öyle oynatır durur ve karşısında, meclis adına fısıltı perdesini aşamayan cılız bir iki sesle, hükûmet adamlarının yüksünmesi halinde bile tekrar edilemiyen bir iki sorudan başka bir şey görmez.

Öyle parlâmentolar var ki hakikatten fersah fersah uzak, tamamiyle hayalî bir biçimde (halkı) temsil ediyor. Bu da seçim için tutulan orandan ileri gelmekte. Sonra öyle parlamentolar var ki sırf birtakım siyasal amaçlar üzerine parti başkanlariyle hükûmet tarafından sorular, cevaplar önceden düzenlenir. İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika vs. gibi en ileri gitmiş milletlerin parlamentolarını inceliyenler, bu söylediklerimizi bilirler; çünkü hepsi de bu yolda kesin, açık birçok tanıklar ve olaylar ile doludur.

İslâm dinine gelince siyaseti halkçılığa, hükûmeti sırf şûrâ'ya dayanmakla beraber ne özel bir şekil ile bağlı bulunur; ne de şûrâ için kesin bir oran kabul eder; isterse şûrâ üyelerinin miktarı cidden az olsun. Çünkü onun bütün düşüncesi adaletin, hakkın, salâhın (dirlik düzenliğin) temininden ibaret; çünkü bu meselede siyasetinin odağı sayı değil, nitelik (özellik).

---

(58) Jean Jacques Rousseau Fransız yazarı ve filozofudur. 1712-1778 yılları arasında yaşamıştır .Hayatı dalgalı geçmiş, çeşitli eserler vermiştir. "Yaratanın elinden çıkan her şey iyidir, her şey insanın elinde yozlaşır" ilkesinden hareket etmiş, hayâl gücüne göre bir dünya kurmak istemiştir.

S. A.

Bunun içindir ki mü'minlerin emîri Hz. Ali, demin iktibas ettiğimiz emirnamesinde vâlisine şöyle diyordu: "Sakın danışma meclisine ne seni yoksulluğa düşmekle korkutarak cömertliğinden çevirecek cimriyi, ne büyük işlere karşı azmini gevşetecek korkağı, ne de zulme saparak ihtirası gözüne hoş gösterecek ihtiras sahibini uğratma."

Bunun gibi Ömer ibn al-Hattâb ölüm döşeğinde yatarken şûrâ'yı isimleriyle saydığı altı kişiye bırakmıştı. Çünkü bunlar görüş, tedbir, istikamet sahipleriydi.

Şimdi, halkın bütün âmirleri, hattâ teşrîî meclislerdeki vekilleri üzerinde haiz olduğu denetleme hakkına gelince bu, birçok âyetler ile peygamber hadislerinden çıkarılmıştır: " ولتكن منكم امة يدعون الى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر » : İçinizden insanları hayra çağırır, iyiliği emreder, kötülükten meneder bir topluluk olsun." (Âl-i İmrân Sûresi: 104), " كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر » : Sizler iyiliği emreder, kötülükten meneder olduğunuzdan insanların hayrı için meydana çıkarılmış en iyi bir ümmetsiniz." (Âl-i İmrân Sûresi: 110), " يجاهدون فى سبيل الله ولا يخافون لومة لائم » : Allâh yolunda cihad ederler ve hiçbir ayıplıyanın ayıplamasından çekinmezler." (Maidde Sûresi: 54), " والمؤمنون والمؤمنات بعضهم اولياء بعض يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر» : Mü'minler birbirlerinin velisidir, iyiliği emreder, kötülükten menederler." (Tevbe Sûresi: 71), " يا ايها الذين آمنوا كونوا قوّامين بالقسط شهداء لله ولو على انفسكم او الوالدين والاقربين » : Ey îman edenler, isterse aleyhinizde, isterse ananızın, babanızın, yahut en yakınlarınızın aleyhinde olsun, Allâh için tanıklık ederek adaletin son derecesini gözetin." (Nisa Sûresi: 135)

Bu hussutaki yüce âyetlerin en şiddetlisi şudur: " لعن الذين كفروا من بنى اسرائيل على لسان داود وعيسى ابن مريم ، ذلك بما عصوا وكانوا يعتدون . كانوا لا يتناهون عن منكر فعلوه لبئس ما كانوا يفعلون. : İsrailoğulları içinden inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsâ dilinden lânetlendi. Çünkü isyan ediyorlardı, zulmediyorlardı, yaptıkları kötülüklerden biribirlerini menetmiyorlardı, yaptıkları işler ne kötü şeylerdi!" (Mâide Sûresi: 78)

Bir de şu hadisi şerife bakalım: " لتأمرون بالمعروف و لتنهون عن المنكر او ليسلطن الله عليكم شراركم فيدعو خياركم فلا يستجاب لهم » : Ya tam ciddi olarak iyiliği emir ve kötülükten sıkı sıkı menedersiniz, yahut Allâh içinizden en kötülerinizi tepenize musallat edecek ve o zaman en hayırlılarınız duâda bulunacak, fakat kabul edilmiyecek."

Demek bu kötü insanların, halk üzerine musallat olması Allâh'ın bir cezası, yaratılışın bir kanunu imiş; buna da meydan alan ah-

lâkî, siyasî, ferdî, sosyal herhangi bir kötülüğün men'i farzını yerine getirmiyenler müstahak olurmuş. Görmeli, salât ve selâm üzerine olsun, Efendimiz bunu nasıl beyan buyuruyorlar! Sonra her birinin zimmetine düşen görevi dikkatle yapmadıklarından dolayı Allâh'ın en hayırlı kulları tarafından yükseltilecek niyazların da kabul olunmıyacağını ne kesin bir dille bildiriyorlar! Evet, bu, Allâh'ın, kulları arasında cereyan eden bir kanunu ki değişme ihtimali yok.

Müslümanlıktaki harb siyasetiyle askerî âmirlerin görevlerine gelince, fıkıh ve hadis kitaplarında tamamiyle açıklanan bu konuların buraya aktarılmasına, özlü olmasına dikkat ettiğimiz risâlemizin tahammülü yok. Onun için, Peygamber'in ilk halifesi Ebubekir as-Sıddîk tarafından ordu kumandanlarından birine yazılmış emirnamenin bazı kısımlarını almakla yetiniyoruz:

Yezîd ibn Ebî Süfyan'a yazdığı emirnameden: "Yürüyüşe kalktığın zaman ne kendini, ne de arkadaşlarını bunaltacak dereceye varma. Cemaatine, dostlarına öfkelenme. İş hususunda kendileriyle istişare et. Adaletten ayrılma; zulmü, cevri yanına yaklaştırma; çünkü zulmeden toplum ne felâh bulur, ne de hasmına üstün gelir.

"Şayet düşmanla karşılaşırsanız sakın ondan yüz çevirmeyiniz. Kim öyle bir günde başka bir taraftan harbe sokulmak, yahut imdat için diğer dindaşlarına katılmak gibi maksatlarla olmayarak düşmandan yüz çevirirse Allâh'ın gazabına uğrar; gideceği yer ise cehennemdir, o ne kötü bir yerdir!

"Düşmanınızı yenerseniz sakın çocukları, ihtiyarları, kadınları öldürmeyiniz ve yiyeceğinizden başka hayvan kesmeyiniz. Antlaşma yaparsanız ahde hiyanette bulunmayınız; barışırsanız sulhü bozmayınız.

"Yolda tapınaklara kapanmış rahipler göreceksiniz ki kendilerini Allâh'a vakfetmiş olduklarını zannederler. Böylelerini kendi hallerine bırakınız ve tapınaklarını yıkmayınız."[59]

Yine ona verdiği emirlerinden: "Askerinin karşısına çıkarsan güzel güzel konuş, söze hayır ile başla ve kendilerine hayrı va'det. Öğüt verdiğin zaman kısa kes. Zira uzun sözün bir tarafı diğer tarafını unutturur. Evvelâ kendini düzelt ki başkaları da sana karşı dürüstlük göstersin.

(59) Futuhu'ş Şâm, Cüz' 1, s. 5.

"Şayet hasmın elçileri sana gelirse ikram et. Bir de az oturt ki yanından çıkarlarken bir şey öğrenmiş olmasınlar. Etrafı gösterme, sonra zayıf noktalarını görürler ve senin bilgini elde ederler. Hem onları askerliğin en zengin olan bölgesine indir. Fakat senden önce askerle konuşmalarına meydan vermiyerek savaşı kendin yönet. Sırlarını meydana çıkarıp da işini karıştırma. İstişare ettiğin zaman sözü doğru söyle ki danışma da doğru çıksın. Görüşüne başvurduğun adamdan işin iç yüzünü saklama. Sonra sorumluluk tamamiyle kendine döner. Geceyi arkadaşlarınla birlikte geçirirsen yeni yeni haberler alır, birçok sırları öğrenirsin. Nöbetçilerini çoğaltarak askerin arasına dağıt ve senden haberleri olmaksızın sık sık nöbetleri teftiş et. Görevinden gafil yakaladığını, ifrata varmamak üzere güzelce yola getir ve cezalandır. Gece nöbetlerini aralıklı düzenleyip ilk nöbeti sonrakinden uzun tut. Çünkü gündüze yakın olması bakımından (ilk nöbet) ötekinden hafiftir.

"Hak edeni cezalandırmadan çekinme. Ama sakın cezalandırmada ne aşırı, ne de aceleci olma. Bununla beraber büsbütün de bırakma. Askerine karşı ilgisiz kalma, (onları) bozarsın; hallerini tecessüs etme (araştırma); haysiyetlerine dokunursun. Halkın sırlarını eşme, dış görünümleriyle yetin. Münasebetsizlerle düşüp kalkma, sadık, vefakâr adamlarla sohbet et. Düşmanla karşılaşınca metin ol, korkma ki halk da korkuya düşmesin

"Hileden sakın, çünkü (hile) fakirliği yaklaştırır ve zafere engel olur. Tapınaklara kendisini kapamış birtakım topluluklar bulacaksınız. Onları kendi hallerine bırak."[60]

(60) İbnu'l-Esîr'in al-Kitabu'l-Kâmil'i, Cüz' 2, s. 155.

Müslümanlık

FİKİR VE HAYATA NELER BAHŞETTİ?

On dokuzuncu asrın başlangıcından beri Avrupa turistleriyle yazarları, İslâm dinini tetkike, onun keşfedici niteliklerini araştırmaya başlamışlardır. Bu tetkikler İslâm âleminde anarşi hükümran olarak İslâm birliğini tarümar ve müslümanların atalarından miras olarak aldıkları gerçek medeniyeti tahrib ettiği devre rastlıyor. Malûmdur ki İslâm toplumları, on beşinci milâdî asrın sonlarından itibaren evvelki asırlardaki İslâmî hayata aykırı olan yeni bir biçimde meydana çıkmıştı: sebebi de Avrupa devletleri, İslâm'a mukavemet ve mümkün vasıtalarla İslâm aleyhinde mücadele esası üzerine kurulu bir program kabul etmişlerdi.

Bunun üzerine Endülüs (İspanya) müslümanlarının umutsuzluğu şiddetlenmiş, Engizisyon mahkemeleri, biçarelere karşı her türlü işkenceyi reva görmüş, orada kalan müslümanların geri kalanı dağılarak tarihin kaydettiği âkibete uğramışlardı. Daha sonraları Afrika, Hindistan, Cava ve Orta Asya'daki İslâm kumandanlarının da ahlâkı bozularak istibdada başladılar ve bu suretle anarşi, cehalet, harabiyet gibi âfetler intizam, irfan ve umranın yerini tuttu. Batı Avrupa'nın şarkta sömürü siyasetini izlemeğe başlaması üzerine Arap ticaretini, Arap eserlerini imhaya çalışması, meselâ Portekiz'lilerin on altıncı asırda Kalkuta, Bahreyn adalarındaki İslâm ticaret gemilerini bitirmesi de buna yardım etmiştir.

Son asırlarda müslümanlar, bu felâketlerle mücadele edip dururken evvelce İslâm memleketlerinde asırlarca yaşıyan bilim, teknik ve sanayi gibi şeylerle uğraşmaya vakit bulamadılar. Avrupalıların şarkı tetkik etmek hevesine düştükleri ondokuzuncu asrın başlarına kadar vaziyet bu şekilde devam etti. İşte Avrupalılar İslâm dünyasını yukarıda tanımladığımız biçimde gördüler.

İslâmın fütuhat devrinden itibaren Batının müslümanlığa karşı duyduğu eski düşmanlığın, apaçık dini tamamen hakikate aykırı

bir şekilde tasvir etmelerine sebeb olduğu da âşikârdır. Afrika'ya karşı beslenen ihtiraslar, bu kıt'anın kuzeyinde uygulanmak istenilen sömürge siyaseti, müslümanlığı gerçek şekliyle göstermeğe engel olduktan başka, Afrika'nın bu kesimlerini elde etmeyi arzu edince Avrupa devletleri, İslâm adını küçük düşürmeye ve onu en karanlık renklerle göstermeye başlayarak esasen cehalet içinde yüzen ve ilim ve amel alanında hiçbir mevkii kalmayan bu milletleri büsbütün sarsmağa gayret etmişlerdi. Bundan dolayı müslümanlık aleyhinde orta çağlarda yazılan eserleri yeniden diriltmeğe, İslâmî hükümlere ve hikmetli Kur'ân'a karşı çirkin propagandaların yayılmasına başlandı ve bu uğurda bir sürü matbuât, yığın yığın neşriyat ile çalıştıktan sonra İslâm'ın medeniyeti kabule uygun olmadığına, İslâm toplumlarının, müslümanlık yüzünden Avrupa milletlerinin yükseldiği medeniyet düzeyine yükselemiyeceğine dair hükümler verildi. İşte ne zaman İslâm dünyasına karşı gerçekleştirmek istedikleri garazları bulunduysa bu yoldan saldırılara yüklenerek sömürü hedeflerine vardılar. Mamafih bunu pek tabii görmelidir. Milletlerin düşmanlarından intikam almak sevdasına düşmeleri, düşmanlarını ezmek, kırmak istemeleri bu hedefi gerçekleştirmeye yarıyan bütün mümkün vasıtalara başvurmaya, hasımlarını büsbütün başka bir biçimde göstermeye, kendilerine en ağır iftiraları reva görmeye sebeb olabilir.

Diyorlar ki: "İslâm dini medeniyeti kabul edemez; müslümanlar müslümanlığı mabedlere hasretmedikçe Batı milletleriyle rekabeti düşünmemelidirler!"

Böyle sözler, medeniyet ve siyasette hiç tarihi olmayan bir din mensupları hakkında söylenebilirse de müslümanlar hakkında ağıza alınmasına imkân yoktur.

Roma Devleti ile ondan evvel veya ondan sonra meydana gelen muazzam devletler, ancak milletlerini düzelten ve toplumlarını birbirine iyice bağlayan, bilgilerini yükselten, kanunların ıslâhına, siyasal teşkilâtın arka arkaya kurulmasına hizmet eden asırların geçmesiyledir ki büyüklük ve güçlülük doruklarına çıkabilmişlerdir. Hiçbir millet görülmemiştir ki bu amaçlar uğurunda zamanın hükümlerine uygun olarak atılması gereken zaruri adımları atmadıkça bir medeniyet ve büyüklük hissesine sahip olsun. Sonra bu zaruri adımları atmak meselesi asırların, hiç olmazsa birkaç kuşağın yapabileceği bir iştir.

Fakat Kur'ân ümmeti, bu vadide akıllara şaşkınlık veren ilerlemeler gösterdi; âdeta bir adımda hiçbir milletin erişemiyeceği, yaklaşamıyacağı gayelere vardı.

Hz. Peygamber Efendimizin gönderildiği sırada Araplar darma dağınık bir milletti. İslâm'dan önce Arapların, bir gün bir kelime etrafında toplandıkları ve bir ülke teşkil ettikleri, bir din ile dinlendikleri görülmüş bir şey değildi. Tersine biribirleriyle dövüşür, kan davaları güder ve bu uğurda daima kan döker dururlardı.

Arapların gözettikleri bir kanunu, siyasetlerini birleştiren bir örgütü, bilimlere, tarım, sanat ve ekonomiye yapışmalarını sağlayacak bir düzeni yoktu.

Peygamberimiz Mekke'den Medîne'ye hicret buyurdukları zaman, Arapların durumu bu merkezde idi. Şimdi Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişinin, hicretten Mekke'nin fethine kadar geçen —yaklaşık olarak— on sene içindeki eserlerini inceliyelim.

Bu zaman içinde sağlam bir kanun, Araplar arasındaki kan davalariyle, Arab birliğini tarümar eden ırkçılığa, kabile asabiyetlerine dayanan çatışmaların tümünü imha eden bir din kardeşliği, yer yüzündeki bütün malların sarfiyle bile gerçekleştirilmesine imkân olmayan bir kaynaşma vücuda geldi.

Bu on sene içindeki meşrutî, şûrâya dayalı, demokratik bir hükûmet kurularak cezaî, medenî tüm hukukta hakim ile mahkûmu, fakir ile emîri tam eşitlik dairesinde birleştirdi ve bu düzen karşısında herhangi bir ferdin, Kur'ân kanunlarının üstüne çıkmasına imkân bırakmadı. Çünkü Kur'ân nazarında "Kanun üstü" olmak eski zamanlardaki kırallara ve prenslere tapma geleneğinin izlerinden başka bir şey değildir.

Müslümanlıkta tevhid (Allâh'ın birliği) esasının yerleşmesiyle kıralların ve emîrlerin hukuku yıkıldı, kendilerini halkın derecesinden yüksek tanımaları davası hurdahaş oldu ve o zamandan itibaren insanlar hakimlerinden hesap sormanın, onlardan doğru dürüst hareket etmeyi istemenin insan haklarından olduğunu anladılar. Bundan başka Kur'ân'ın, insanlardan bir topluluğun siyaset ve idareyi murakabe etmesini, iyilikle emir, kötülükten nehiy göreviyle görevlendirilmesini teklif ve tam söz hürriyeti, tenkid hürriyeti tespit etti. Siyaset adamlarını, idare adamlarını, hattâ umum insanları hesaba çekecek bir topluluk bulunmasını emreyledi.

Acaba bugüne kadar hangi kanun, demokrasi bakımından İslâm kanunlarının pâyesine yükselebilmiştir? O İslâm kanunları ki, bir suçluyu, dünyanın en büyük hükümdarı bile olsa işlediği suçtan do-

layı sorumlu tutar ve hak ettiği cezayı kendisine tatbik eder. Arap kırallarından Cebeletu'bnu'l-Eyhem, Kâ'be'yi tavaf ederken eteğine basan bir köylüye vurması üzerine Hz. Ömer tarafından cezalandırılmak istenilince "Sizler halk arasında bir fark gözetmez misiniz?" demişti. Büyük Faruk: "Hayır!" cevabını verince Cebele, geceleyin kaçıp Bizans'a iltica etmiş, katılmıştı.

Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz, Vedâ Hutbesi'nde buyurmuşlardı ki: "Ey insanlar, mü'minler kardeşten başka bir şey değillerdir. Bir müslümanın malı diğer bir müslümana helâl olmaz; meğer ki gönlünün rızasiyle (vermiş) ola. Benden sonra dönüp de biribirinin boynunu vuran kâfir olmayın. Size öyle bir şey bıraktım ki ona tutundukça aslâ sapıklığa düşmezsiniz. O da Allâh'ın kitabıdır. Ey insanlar, Rabbiniz birdir. Babanız birdir. Hepinizin atası Âdem'dir, Âdem de topraktandır. Allâh katında en değerliniz, en çok Allâh'tan korkanınızdır. Bir Arabın, Arap olmıyana hiçbir üstünlüğü yoktur; meğer ki takva ile ola."

Bu yüksek mânaları, bu değerli demokratik hükümleri "Ey insanlar, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık ki biribirinizle tanışsanız. Allâh katında en değerliniz, en çok müttaki olanınızdır.", "Ne sizin arzularınız, ne de kitap ehlinin arzuları tatbik yeri bulabilir. Bir fenalık işleyen onun cezasını mutlaka çeker." meâlindeki âyet-i kerîmeler ihtiva etmektedir.

İşte bu gibi demokratik Muhammedî öğretilerle insanlığın gözü açıldı; soy, sop yahut asabiyet (ırk) ve servet dolayısiyle, yahut renk itibariyle kimsenin üstünlük elde edemiyeceği anlaşıldı; Kur'ân yasasına göre insanların sahib oldukları faziletler ve elde ettikleri meziyetler ve ahlâk ile yükselebileceği anlaşıldı. Araplar arasındaki zayıflar ile diğerlerini, tüm insanlar arasında bütün hukuku hürriyet, kardeşlik ve eşitlik çerçevesinde yerleştiren İslâm dinine ısındıran en önemli sebeplerden biri de budur.

Araplar arasında dehrîler bulunuyordu ki bunlar: "Dünya hayatından başka bir hayat yoktur, yaşarız, ölürüz ve bizi zaman öldürür" derlerdi. Bir de sabiiler vardı. Bunlar yıldızların doğmasını bekler ve onlara secde ederlerdi. Sonra mecusiler vardı; ateşe taparlardı. Daha başka mezheplere gidenler vardı ki hiçbirinin gittiği mezhep ve din kendisine dünyada mutluluk, âhirette esenlik, sosyal hayatta dirlik, siyasal işlerde intizam sağlamamıştı. Ne zaman ki İslâm dini, insanları birleştiren, aynı düzeyde tutan, adalet ve insafı

hakim kılan "tevhid" ile tecelli etti, zulüm görenlerin tümü ona sığınarak asırların esaret zincirinden kurtulmak istediler.

İslâmın medenî ve siyasî öğretilerinden yalnız Arapların istifade etmediğini, bilâkis bunların bütün insanlık dünyasına yeni bir çağ açtığını söylemekte hiçbir sakınca görmeyiz. Bunu izah için Araplardan başkasının hallerini (Jul Labom) un Kur'ân-ı Kerîm'e düzenlediği fihristten özetlemeyi münasip görüyoruz. Bu adam diyor ki:

Altıncı milâdî asırda Hz. Muhammed'in doğduğu zaman, dünya karışıklıklar, felâketler içinde kaynıyordu.

Avrupa'da arı Vizigotlar, İspanya'da ve Fransa'nın güney kısmında (Clovis) ile ve oğullariyle mücadele ederek Doğu Roma İmparatoru (Justinyen) den yardım istiyorlar, sonra yardıma gelen, fakat daha sonra yardım ettikleri memleketin yalnız imdadına koşmakla kalmayarak orasını fethettiklerini iddia eden kumandanlarla da muharebeye mecbur kalıyorlardı.

Asıl Fransa'da (Clovis) in oğulları hiyanet ederek birbirini öldürüyorlardı. Vizigotların kraliçesi (Brunhilde)[61] ile Frankların kraliçesi Fredegunde (Fredegund) arasındaki uzun mücadele, tarihe en feci sayfaları ilâve ediyordu.

İngiltere'de, İngilizler Saksonlarla mücadele ediyorlardı. O zaman İngiltere, vahşet kuvvetlerinin cehalet karanlıklarında dolaştığı bir mer'a idi.

İtalya'da hakettiğinden fazla değer alan (Roma) ismi, eski heybetini kaybetmiş, (Roma), her tarafı parçalanarak başı kalan bir heykel halini almıştı.

Doğu (Roma), mazisinden uzaklaşan Batı (Roma) dan fazla eski tarihinden uzaklaşmıştı. Doğu Roma, doğunun hakiki imparatorluğu değil, ehemmiyetsiz bir memleketi idi. Orada boş gürültülerden başka bir şey duyulmuyordu.

Batının (Ren) nehrinin çıktığı yerden doğuda Tuna'nın çıktığı yere kadar kuzeyi; güneyi baskı altında tutuyordu. İskandinavyalılar, Danimarkalılar; Trakya, Makedonya, Lumbardiya ve İtalya'ya birden bire inen Gotlarla Hunların izlerini takibediyorlardı.

---

(61) Aslı: Brunko şeklindedir. Vizgot Kraliçesi ise Brunhilde olmalıdır. Brunhild 534 de doğmuş. 613 de öldürülmüştür. Önce Ariusçu iken sonra katolik olmuştur (Meydan Larousse)tan.

O sıralarda Orta Asya'dan Türkler göründü. O Türkler ki daha sonra Doğu Roma'yı İstanbul'un çevresinde sıkıştıracak kadar tazyik edeceklerdi.

Mösyö (Renan) tarafından birinci milâdî asırdaki durumu izah edilen Roma İmparatorluğiyle altıncı asırdaki köhne Roma İmparatorluğu arasında hiçbir münasebet kalmamıştı. Doğu Roma gerilemeye düşmüş, çökmeye yüz tutmuş olduğu zaman Batı Roma, askerî bir vahşet içinde, kötülüklere ve rezilliklere batmış bulunuyordu.

Asya, o zaman Avrupa'dan daha sakin, daha huzurlu bir halde bulunmuyordu. Tibet, Hint, Çin acı savaşlar içinde idi. İran, Batı Asya'yı elde tutan Roma ile sürekli harbediyordu.

Afrika'da Doğu Romalılar, Mısır'ın arazisini sömürme ile yetinerek eski Mısır bilgi ve tekniğinin yok olmasına önem vermiyorlardı.

Hasılı her tarafı düşmanlık hisleri kaplamıştı. İnsanlar, hayırdan çok şerre güveniyorlardı. Başkanlar içinde hangisi savaşa en çok taraftar ise, kamunun güvenini o kazanıyor ve ganimet umuduyla peşine takılanların haddi hesabı olmuyordu. Şayet bazı zahidlerin tapınaklarında parıldayan hafif ışıklar da sönmüş, kasırgalardan kurtulan felsefe tohumları da tükenmiş olsaydı, dev adımlariyle her yanı istilâ eden barbarlık, kesin bir vahşete dönüşürdü. Maamafih dünyanın bir kesimi bu hareketten uzak da kalmıştı. Sebebi de o arazide yaşıyanların olgunluk ve zekâsı değil, medenî denilen toplumların yaşadığı çevreden uzak bulunmasıdır.

Bundan dolayıdır ki Araplar, Avrupa'da gürleyen müthiş fırtınadan haberdar olamıyor ve onun sebeplerini hemen hemen işitemiyorlardı. Arap Yarımadası Hindistan'ın, Çin'in varlığını bilmiyor, Asya ile ilişkisi İran'ı geçemiyordu. Esasen İran'dan haberdar olmaları da İran'ın Doğu Roma ile savaşları ve iki taraftan birinin Suriye'yi istilâsı dolayısiyle vuku buluyordu.

Hz. Muhammed'in peygamberliği devrinde cihan uluslarının durumu bu merkezde idi. Ne zaman ki Hz. Peygamber Efendimiz, insanları kendilerine haklar veren Ahmedî şeriate davete başladı; aristokratlar, emîrler ve hükümdarlar, elde ettikleri hukuk ve nüfuzu kaybetmekten korkarak direndiler. Özellikle Hz. Peygamber Efendimiz'e karşı her türlü eziyet ve işkenceyi reva gördüler. Çünkü putataparlar, en mükemmel halk siyasetinin esası olan tevhide îman et-

mek istemiyorlardı. Halbuki (salât ve selâm üzerine olsun) Efendimizin davetinin esası bu idi. Ve bu esası, İhlâs Sûresi ile yayınlamıştı.

Müslümanlık, mü'minleri kardeş etmekle kalmayarak gayr-i müslimlere de müslümanların elde ettikleri hukuku, ibadet hürriyetini verdiği gibi, müslümanlar tarafından kendilerine karşı vukubulacak saldırının kısasını, ve gasbedilen haklarının mahkeme ile alınmasını temin etmiştir. Çünkü müslümanlık, müslümanlara, müslüman olmayanların mal ve canını haram kılmış, onlarla yapılan antlaşmaların ve sözleşmelerin tam uygulanmasını emretmiştir.

Bunun için müslümanın, müslümanı aldatması, müslümana tecavüz etmesi, müslümana karşı ahdi bozması nasıl mübah değilse aynı şeyler müslüman olmayanlar hakkında da mübah değildir. İslâm'ın anayasası olan Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususta nice nice sıkı emirler vardır.

" واوفوا بعهد الله اذا عاهدتم ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها : Ahdettiğiniz zaman Allâh'ın ahdini yerine getirin, iyice pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın." (Nahl Sûresi: 91), " أوفوا بالعقود » : Akitleri yerine getirin." (Mâide Sûresi: 1), " واوفوا بالعهد ان العهد كان مسئولاً : Ahdi yerine getirin, zira ahitten sorulacaktır." (İsrâ Sûresi: 34), " وان استنصروكم فى الدين فعليكم النصر الا على قوم بينكم وبينهم ميثاق » : Dinde sizden yardım isterlerse yardım etmeniz gerekir. Ancak sizinle kendileri arasında ahit bulunan bir toplum aleyhine yardım olmaz." (Enfal Sûresi: 72), " فاتموا اليهم عهدهم الى مدتهم » : Onlarla yaptığınız ahdi, süresine kadar tamamlayın." (Tevbe Sûresi: 4)

Müslümanlık, gayri müslimlere karşı uygulanacak muâmelede bu kadarla da yetinmiyerek gayri müslimlerin din adamlarını; kadınlarını ve çocuklarını himayeyi emir ile tüm insan fertleri arasında genel dayanışmayı sağlamıştır. Nitekim: " من قتل نفسا بغير نفس أو فساد فى الارض فكأنما قتل الناس جميعا » : Kim bir nefis karşılığı yahut bir bozgunculuktan dolayı olmıyarak bir nefsi öldürürse o, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir." (Mâide Sûresi: 32) Âyet-i kerîmesinin açık delâletiyle bütün insanlar dayanışma içindedir. Bu hususta müslümanlarla müslüman olmayanlar, beyazlarla siyahlar, sarılarla kırmızılar arasında hiçbir fark yoktur.

İslâm dini müslüman olmayanlara bir cizye verdirmişse bu, ancak canlariyle mallarının himayesi karşılığındadır ki bu himayeyi temin etmedikleri takdirde onu almazlar. Mamafih gayri müslimlerin

verdikleri bu cizye, müslümanların, hükûmetlerine ödedikleri vergilere göre hiç durumundadır. Zimmet ehli, tüm hukukunun korunması karşılığında önemsiz bir para verdiği halde müslümanlar her sene servetlerinin büyük bir kısmını veriyorlardı. Bir müslüman, hayvanları, tarlaları, bahçeleri, madenleri varsa her birinden hükûmetin hissesini öder. Buna karşı hıristiyanların verdiği cizye kendi haklarında rahmetten başka bir şey değildir.

Bu siyasal ve sosyal esaslar sayesinde idi ki birkaç yıl içinde en büyük hükûmetlere dayanak olan ve maddî tedbirlere, sosyal örgütlere, bilimsel ilerlemelere, mutlu hayata; Kur'ân-ı Kerîm'in istediği güzel ahlâk ve dünyayı küçümseme gibi faziletleri ilâve eden merhametli siyasetlerin, yüksek medeniyetlerin temelleri kurulmuştu.

Bundan dolayıdır ki İslâm dini nereye giderse oraya ticaret, sanat, tarım, seyahat, kuvvet, izzet, siyaset ve hakimiyet (egemenlik) de gidiyordu.

İslâmın geri kalmasına sebep, "tevekküldür" demek kadar feci bir hatâ tasavvur olunamaz.

Gayr-i müslimlerden birçoklarının, bu fikri ileri sürdüklerini görüyoruz. Halbuki bunlar, bir kere Kur'ân-ı Kerîme bir göz atsalar, yahut Hz. Peygamber Efendimizin yüksek hayatlarını inceleseler, yahut milâdın yedinci asrından Avrupa'nın İslâm aleyhine birleştiği on beşinci milâdî asra kadar Kur'ân öğretilerine hareketlerini uyduranların halini düşünseler, böyle bir fikre sapmazlar ve onu savunmak için bir tek bahane bulamazlardı.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanları çalışma ve ticarete teşvik eden « قل اعملوا ... فمن يعمل مثقال ذرة » : de ki: çalışın." (Tevbe Sûresi: 104), " : Zerre miktarı hayır yapan hayrını görür." (Zilzal Sûresi: 7), " « فاذا قضيت الصلوة فانتشروا فى الأرض » : Namaz bitirilince yer yüzüne dağılın (Cuma Sûresi: 10), " « ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم » : Bir toplum kendilerini değiştirmedikçe Allâh onları değiştirmez." (Ra'd Sûresi: 11) gibi âyeti kerîmeler pek çoktur ki bunları öğrenmek isteyen, Allâh'ın kitabına müracaat edebilir. Tevekkülün manası bu adamların sandıkları gibi olsaydı insanları tevekküle çağıran salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin herkesten önce, işi gücü bırakarak tenbelliğe sarılması gerekirdi. Halbuki Peygamberimizin tarihi ile getirdiği apaçık kitap, kendisinin Cenab-ı

Hakk'a tevekkülle beraber çalışanların en faali ve mücahidlerin en gayretlisi olduğunu gösteriyor.

Hz. Peygamber Efendimiz, İslâm dinini öğretmeğe ömürlerinin olgunluk devrinde başlamış olmalarına rağmen bir gayret misali, bir faaliyet örneği idiler. Bir taraftan ev işlerini görmek için evdekilere yardımda bulunurlar, diğer taraftan davalara bakarlar, cemaatlere nutuk verirler, namazlarda imamlık, ordularda kumandanlık yaparlar, hendeklerin kazımında toprak taşırlar, putataparlarla savaşa girerler. Arap hey'etlerini kabul ederler, zamanın hükümdarlariyle mektuplaşırlar, müslümanların durumlarını tetkik buyururlardı.

Cenab-ı Hakk'a tevekkül, işi gücü bırakmak, rızkı, azığı, saâdeti tenbellikle beklemek, çalışma yerine duâ ve yakarışta bulunmak manasında olsaydı acaba salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz, bunca zahmetleri kendine seçer miydi? Ve ikinci halifesi Hz. Ömer, minberden ümmete "Ey insanlar, çalışınız, çünkü gökten altun, gümüş yağmaz." der miydi?

Romalıların muazzam bir medeniyeti, şanlı bir tarihi var. Fakat ancak birçok ihtilâllerden, halkın aristokratlara karşı birçok ayaklanmalarından sonra o mertebeye eriştiler. Bu mücadeleler, bu ihtilâller olmasaydı Romalılar o yüksek medeniyet yolunda ilerliyemezdi.

Müslümanlık ise kendisini kabul edenleri âni bir değişikliğe, ânî bir devrime kavuşturdu. O kadar ki Hz. Peygamber'in huzuruna giren kaba saba bir bedevî (köylü), Peygamberin dilinden Kur'ân'ı dinleyince Peygamberin huzurundan bambaşka bir halde çıkıyordu. O kaba saba köylünün kalbi hikmet, kahramanlık, siyaset, mertlik kaynağı oluveriyordu. " « صبغة الله و من احسن من الله صبغة : Allâh'ın boyası. Kim Allâh'tan daha güzel boyayabilir?" Hz. Peygamber Efendimize refaket eden ashabın, bir İslâm'dan önceki tarihlerini, bir de İslâm'ı kabul ettikten sonraki hallerini tetkik etmek kolaydır. Hattâ raşid halifelerin ve onlara çağdaş olan ashabın tarihine göz gezdirmek kâfidir.

Maamafih müslümanlığın etkisi, yalnız Peygamberimizin devrindeki müslümanlar üzerinde görülmekle kalmamıştır. Saâdet asrından sonra müslümanlığı herhangi millet kabul etmişse o ânî değişmeye ermiş ve derhal kendisine kuvvet, satvet verecek, tarım, ticaret, sanat, adalet, edebiyat, güzel sanatlar, sosyal örgütler, güzel ahlâk vâdisinde yükseltecek sebeplere ve araçlara sarıldığı görülmüştür.

Müslümanlığın, Araplarda vücuda getirdiği devrimi, sonra Berberiler, sonra Afrika zencileri, sonra Memlûkler, sonra Asya'nın göçebe toplumları, sonra Çin milletleri üzerinde yaptığı tesirleri dikkat nazarına alınız. Göreceksiniz ki ilim müesseselerini kuran, ticaret, tarım ve sanatı teşvik eden; Endülüs'e, Afrika'nın büyük bir kısmına, Suriye, Irak, Anadolu, Hint, Çin, Orta Asya, Büyük Okyanus adalarına hakim olan bu İslâm toplumları, müslümanlığa ilkelliğiyle, cehaletiyle, za'fiyle, fakirliğiyle, dağınıklığiyle girmişken İslâm öğretileri, derhal bu milletleri yükseltmiş, ilim ve irfana, medeniyet ve yükselmeğe sevk eylemiştir. Bundan dolayıdır ki bütün çağlarında müslümanlık için, perişan toplumları yükselme, birlik ve tam adalet alanına çıkaran bir köprüdür, denilebilir.

On birinci asırda Tatar akını, İslâm dünyasını istilâ ettiği zaman yolu üzerindeki bütün ilim ve sanat kurumlarını da yıkmış, asırlarca çalışmanın eseri olan İslâm medeniyetini yerlere sermişti. Fakat ne zaman ki Tatarlar İslâm dinini kabul ettiler; ilim ve medeniyetin en kuvvetli desteği oldular. Cengiz torunlarından (Bereket ibn Batu Han) ın, müslüman olur olmaz irfan yuvaları kurmaya başladığını ve en büyük İslâm bilginlerini kendisine yaklaştırdığını gördüğümüz gibi, (Hülâgû) nun kardeşi (Kubilây) Han'ın (Cemalu'ddîn al-Felekî) yi (Çin) e getirdiğini ve onun vasıtasiyle Çin ülkesine İslâm ilimlerini, İslâm medeniyeti ve felsefesini soktuğunu görüyoruz. Hasılı müslümanlığı hangi millet kabul etmişse derhal feyzinden pay almış ve öğretilerinden yararlanmakta başkalarından geri kalmamıştır.

Müslümanlığın en parlak eseri "Bağımsızlık" ı savunması ve yabancı egemenliğini kabul etmemesidir. Kur'ân-ı Kerîm, İslâm ehlini Cenab-ı Hakk'a, Allâh'ın Resûlüne ve müslümanlardan olan emir sahiplerine itaatle yükümlü tutuyor. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'e göre müslümanlar, mümkün olduğu kadar, yabancı bir hükûmetin egemenliği altında yaşamamakla emredilmişlerdir. Bundan dolayıdır ki sadık müslümanların kalbinde İslâm hürriyet ve bağımsızlığını savunma arzusu doğmuş ve bu bakımdan her müslüman, dininin emrine uyarak kayıtsız ve şartsız bir mücahid sayılmıştır. Müslümanlıkta askerlik, silâh taşımak, İslâm yurtlarını müdafaa etmek, yalnız erkeklere has olmayıp bilâkis memleket, düşmanın saldırısına uğrayınca kadınlar da erkeklerin yükümlü bulundukları müdafaa görevlerini yapmakla yükümlüdürler. Kadınlar için bu görevi yapmak seçmeli değil, zorunludur.

İslâm'ın ortaya çıkışından, yani yedinci milâdî asırdan itibaren müslümanlar hukuk, ahlâk, siyaset ve ticaret ile meşgul oldular. Abbasî devletinin kurulması üzerine (al-Mansur), özellikle matematik, astronomi alanlarında incelemeler ve araştırmalar yapmakla Yunan felsefesinin Arapçaya tercemesini emretmişti.

(Harun ar-Reşid) in oğlu (al-Me'mun) da bu yolda gitti, bilginleri ve tercemecileri toplayarak kütüphaneler, medreseler kurdu. Esasen (Harun ar-Reşid) ile (Mehdi), Asya'nın etrafında nice nice hıristiyan bilginleri de Bağdad'a çekerek bu uğurda önemli fedakârlıklarda bulunmuş ve bu sayede Abbâsî devleti zamanında (Bağdad) ile diğer İslâm merkezleri, bilim ve tekniğin, ahlâkın, siyaset, felsefe, astronomi, matematik, biyoloji, musikî ve diğer bilgilerin beşiği olmuştu. O zaman (Antakya) ile (Harran) ın, tıb ilimlerinin en önemli tahsil merkezleri olduğunu tarih kaydetmektedir. (Abbasîler) in ilme ve bilginlere ne kadar önem verdikleri (Harun ar-Reşid) in doktoru (Hüseyin ibn Yahya) nın Yunan dilinden Arapçaya çevirdiği her kitap karşılığında (Me'mun) dan, kitabın ağırlığınca altun almasından anlaşılabilir. Abbâsî devletine çağdaş, diğer İslâm hükûmeti ile haleflerinin ilme ve bilginlere karşı besledikleri saygı ve gösterdikleri ihtimam daha az değildi. (Hemdan) hükümdarı Şemsu'd-devle'nin, Filozof (İbnu Sina) ya vezirlik makamını verdiği gibi bir de kendisine özel doktor tayin ettiğini görüyoruz. (Isfahan) hükümdarı (Alâu'd-Devle) de İbni Sina'ya vezirlik (bakanlık) ve başkanlık yöneltmiştir.

932 milâdî yılında dünyadan göçen (Ebubekir ar-Razî) nin (Samanîler) hükümdarları adına tıbba, kimyaya dair eserler yazdığı görülmektedir. (Gazneli Mahmud), Filozof (Bîrûnî) yi Hindistan'a çağırarak oraya İslâm ilimlerini ve medeniyetini getirtmişti. Avrupa, İbni Sina ile Razî'nin değerini, altı asır evvel idrak ederek eserlerini incelemeğe başladıysa, İslâm hükümdarları, bunların değerini daha önce anlayarak kendilerini en yüksek makamlara geçirmişlerdi.

Şimdi bütün medreseleriyle, kütüphaneleriyle, rasathaneleriyle, tarihçileriyle, coğrafyacılariyle, edebiyatiyle, eyvanlariyle, hastaneleriyle, fabrikalariyle, doğuyu bırakalım da özellikle Fatimîler devrinde (Kahire) ye doğru gidelim. Orada bilgi ve irfanı yüksek olduğunu, özellikle Melik Aziz ile Hakim'in devrinde (Kahire) nin Bağdad) dan ne irfan kurumları, ne de başka bir görüş noktasından hiç geri kalmadığını görürüz. Saat rakkasının mucidi Mısırlı (İbn Yunus) u[62] hatırlamadan geçmek mümkün müdür?

(62) 1007 milâdî yılında ölmüştür.

1099 milâdî yılında doğan (Şerîf al-İdrîsî) nin (Kurtuba) da tahsilini tamamladıktan sonra on ikinci asır başlarında Sicilya hükümdarı (Roger) in sarayına gidip (800) batman ağırlığında, gümüşten bir levha üzerine, dünya haritasını kazıdığını ve o zaman bilinen dünyanın, bütün kısımlarını Arapça olarak yazdığını tarih tespit etmektedir. (Şerîf İdrîsî) nin, coğrafyaya dair yazdığı eser gibi, haritalarını da bütün Avrupa ressamları üç asır kopye etmeğe devam etmişler ve onlara ancak azıcık bir şey ilâve edebilmişlerdir. Şerîf Idrîsî'den yüz sene sonra Sicilya Kıralı II. Frederic'i görüyoruz ki Filozof İbn Rüşd'ün evlâtlarını sarayına alarak, onlardan bitkileri ve hayvanları okuyor.

Sekizinci asırda şöhret kazanan (Ebu Musâ Ca'fer al-Kevnî) ile (Ebubekir ar-Râzî) nin ve diğer müslüman yazarların eserlerini okuyucuya (hâmiz-i kibrît: Sülfirik asiti) ile mâ-i melekî: sâf su) yu nasıl icad edip (cıva)yı nasıl hazırladıklarını, ispirtoları nasıl mayalandırdıklarını gördüğümüz gibi (Ebu'l-Kasim Halef ibn Abbâs al-Bukarîs) in ameliyat bilgisini nasıl koyup, ameliyat âletlerini nasıl nitelendirdiğini ve kullanılmasını nasıl tarif ettiğini, ilk defa olarak (hasâ: böbrek taşları) nı çıkarma yerini nasıl belirlediğini görüyoruz. (İbn Rüşd) ün hocası (İbn Zühr) (karın zarı) iltihabını ilk keşfedendir. Bilginler, İslâm ülkelerinde seyahat eder ve her yerde hükümdarlar yanında en şerefli kabule mazhar olurlardı. Her taraftan gelen ilim talebeleri, bunların etrafında toplanır, derslerini dinler ve fikirlerini yazarlardı.

İslâm âlimlerinin teknik, ilim, sanayi, siyaset ve sair vadilerdeki çalışma ve eserleri, az kaldı, gözlerden kaybolacaktı. Fakat Felemenk, Fransa, Almanya ve İngiltere'de çıkan şarkiyatçıların araştırmaları ve incelemeleri sayesinde bunların birçoğu dirildi. Bu eserlerin bir kısmı Arapça olarak basıldığı gibi Arapların Endülüs'te bulunduğu zamandan itibaren birçokları Lâtinceye ve sair Avrupa dillerine çevrilmiştir.

Hülâsa: İşbiliye, Kurtuba, Gırnata, Mursiye, Tulaytıla (Toledo), Septe, Tanca, Murakeş, Cezayir, Tunus, Kayravan, Kabire, Şam, İran, Buhârâ, Hindistan, Sibirya ve diğer İslâm ülkelerinde muazzam kütüphaneler, medreseler görülürdü.

Eczacılık sanatını ilk önce müslümanlar icadetmişler ve ilâç yapma kanunu da onlardan kalmış ve bu kanun (Salerno)[63] şehrinden

(63) Aslında (Salerte) şeklindedir, dizgi hatâsı olmalı.

diğer güney Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Müslümanlar ilk asırlarda medeniyetin yalnız bir şekliyle meşgul olmayarak her dalıyla uğraşmışlardır. Bundan dolayı bir taraftan matematik, biyoloji, siyasî ilimler, hukuk, şiir ve kompozisyona önem verdikleri gibi denizcilik, turizm, müzik, süsleme ile şehirleri medenileştirmek, merkezleri düzenlemek, süs türleriyle güzelleştirmek gibi şeylerle de meşgul olmuşlardır.

Müslümanlar dünyadaki süs türlerini kullanırlar ve bu hususta: قل من حرّم زينة الله التى أخرج لعباده والطيبات من الرزق : De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti?" (A'raf Sûresi: 32) Kur'ân yasasiyle: " ولا تنس نصيبك من الدنيا » : Dünyadan nasibini unutma." (Kasas Sûresi: 77) Tanrı emrine uyarlar. Bundan dolayı Emevî, Abbâsî, Fatımî, Alevî ve Osmanlı padişahlarının Asya, Afrika, Batı ve Doğu Avrupa'da en muhteşem elbiseleri giydiklerine ve en kıymetli tahtlara oturduklarına, sırmalı dokumalar kullandıklarına dair tarihte görülen rivayetlerden şaşmamalıyız. Özellikle Endülüs müslümanlarının elbiseleri; güzelliği, pahası bakımından pek dikkate değerdi. Avrupa tarihleri Endülüs müslümanlarının kullandıkları bu eşyanın evsafiyle doludur.

Müslümanlar ilk devirlerde bulunan, İran ve Romalıları mimaride ve tezyinatta taklit etmişlerse de daha sonra onları geçmişler. Çünkü birtakım güç şekilleri çizmekle meşgul oldukları gibi eğriler, taksimler ile çiçeklerin çizimine fikir yorarak 10 ncu, 11 inci, 12 nci asırlarda Mağrib'de Mervanlı, Muvahhidler ve diğer hükümdarlar mimarî ve tezyinatı pek yüksek derecelere çıkarmışlar ve taklid lekelerinden ayırarak onlara sırf İslâmî bir nitelik vermeğe muvaffak olmuşlardır. Daha sonra Kurtuba, İşbiliye, Gırnata gibi İslâm merkezlerinde bu sanat, harika derecesini buldu.

Müslümanlar mimaride ve tezyinatta dünyanın üstadı olduklarından İslâm mimarlarının girdikleri her yerde inşa olunan mabedlerle saraylar şekilde birbirine benzer.

İslâm dini sanat ve ticarete saygı göstererek bunlarla meşgul olanlara mevki verdiğinden sanat ve ticaret erbabı, madenleri çıkararak bunlardan türlü türlü âletler, edatlar, silâhlar, türlü süsler yaptılar.

Müslümanlar bu vadide o kadar ilerlediler ki arzın yüzeyini ve hayatın biçimini değiştirdiler.

Sanatta müslümanlar taklid ile meselâ Çin'den aldıkları kâğıdı ipekten yapmakla yetinmiyerek pamuktan, paçavralardan yaptılar, barutu kullanmada meharet kazanarak birçok amaçları temin etmek, ağır şeyleri atmak hususunda kullandılar. 69. hicret yılında Haccâc, (Mekke) nin kuşatımında ağır maddeleri barutla atmış, on üçüncü milâdî asırda da aynı araçlar kullanılmıştı. Fransız tarihçisi (Feraras) Cebeli Tarık'ın kuşatımında kurşunun barutla atıldığını ve o vakitten itibaren İspanya hıristiyanlarının barutu aynı şekilde kullanmaya başladıklarını söylüyor. İslâm fabrikalarında yapılan kâğıt; İspanya'dan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'ya on üçüncü milâdî asırda gitmiştir.

Müslümanlar bitkiler ile uğraşmışlar ve kendilerinden önce gelenleri bu hussuta geçmişler. Çünkü bitkileri birleştirmede, tıb işlerinde kullanmada ileri gitmişler. Bundan başka müslümanlar (arzın tabakalarına) dair birçok eserler yazmışlar. Tarih, (Birinci Abdurrahman)ın, Kurtuba'da birçok bitki bahçeleri vücuda getirerek doğu ülkelerine birçok bilginleri tohum toplamak için gönderdiğini kaydediyor.

Müslümanlık, bunların hepsini geliştirdiği ve hepsini teşvik ettiği halde Romalıların koydukları kanunlar, çalışmaya ve sanata karşı gelmekte idi. Hattâ (Augustos), aristokratlardan iken bir fabrika yönetimini üzerine alan (Onyus)u kendi nefsine hakaret etmiş olduğu için mahkûm etmişti. Yine o zaman birçok insanlar Eflâtun felsefesine tabi bulunuyordu ki bu felsefe sanayi ile meşgul olan kimseleri medenî haklara lâyik görmüyordu.

İslâm ülkeleri arasında ticareti, yolculuk ve ulaştırmaları temin için müslümanlar, yollar açmışlar ve bu yollarda kuyular kazmış, sarnıçlar inşa etmiş, postaları düzenlemişti. Bu suretle Endülüs, Murakeş, Cezayir, Tunus, Mısır, Sudan, Arabistan, İran, İslâm Rusya, Hindistan, Çin, Kûfe, Basra, Suriye, Irak birbirine bağlandığı gibi hepsi de Mekke ve Medîne ile bağlantılı idi.

Müslümanlar ülkeleri tanzim, iç işlerini düzenleme, sanayii teşvik ile meşgul olmuşlar, polis müessesesini kurmuş, sanayi erbabı için (dernek) başkanlar(1) tayin eylemişlerdir. Okullar, hastaneler ve saire gibi en önemli kurumları var etmişlerdir. Bu örgütler özellikle (Gırnata) da on üçüncü asrın başlarından on beşinci asrın ortalarına kadar en yüksek doruğa çıkmıştı. Mü'minlerin emîri (Abdurrahman an-Nasır)ın devrinde (Kurtuba) saraylar, bahçeler, hay-

vanlar ve kuş bahçeleri, fabrikalar ile dolmuştu. (Zehra), (Naure), (Ravda) gibi sarayları Abdurrahman yaptırmıştı. Bu saraylarda güzelliğini niteleme imkânsız salonlar bulunuyordu. Özellikle (Hilâfet Köşkü) her türlü övgünün üstünde idi. Bunlar hakkında bir fikir edinmek için Mukrî'nin (Nefhu't-Tîb) ine bakmak kâfidir. Abdurrahman'ın devrinde Endülüs'te 80 büyük şehir, 300 kasaba, 12000 çiftlik vardı. Kurtuba, Zühre ve Zehrâ güzel binalarla, ma'mureler ile dolu idi. Saraydan yayılan ışıklarla on mil mesafeye gidilirdi.

İslâm hakimiyeti devrinde Tulaytule (Toledo) da iki yüz bin nüfus bulunuyordu. Kurtuba'nın çevresi sekiz fersah (24 mil) uzuyordu. Endülüs'te (60,000) saray, 283,000 konak mevcut idi. İşbiliya'da yalnız ipek dokumaya mahsus 6.000 el tezgâhı vardı. Halbuki 1742 senesinde ülke İspanyollara geçince bütün el tezgâhlarının sayısı (10,000) den ibaretti.

Genel ve özel okullara gelince müslümanların bunlara verdiği önem olağan üstü idi. (Hakem ibn Abdurrahman) ın kütüphanesinde (400,000) cild kitap bulunduğu gibi halife (Nasır Abbas al-Mustadî') in kütüphanesi de bu kadar kitabı içinde bulunduruyordu. Kardinal (Aksiminis?) Gırnata meydanlarında bir günde (80,000) cild kitap yakmıştı. Turistlerden (İbnu'l-Bendî) 1140 milâdî yılında Kahire'de yalnız matematik ve astronomiye ait (60,000) eser ve birisi Abdurrahman as-Sufî'ye ait olmak üzere iki küre görmüştü.

Müslümanların öteki toplumlara üstünlükleri ve onlara karşı yol göstericilikleri yukarıda izah ettiğimiz bilim ve sanayie, bir de medenî örgütlere inhisar etmiyordu. Kendileri müzik ve şarkı ile de meşgul olmuşlar, İran, Hindistan ve Roma ülkelerinde bulduklarını almışlar ve bununla yetinmeyerek diğer fenlerde gösterdiklerini müzikte de göstermişlerdi.

İslâm ülkelerinin medeniyeti, siyaseti hakkında ortaya döktüğümüz bu mütalâalar, İslâm dininin, ne suretle ilkel birtakım toplumları, ansızın ilkellikten kurtararak yüksek medeniyet alanına çıkardığını gösteriyor; İslâm ruhunun bunu gerektirdiğini ve müslümanların son çağlarda tutuldukları geri kalmışlık ve zayıflığın ancak bu temiz ruhtan, bu ilim ve nur ruhundan adalet ve sağlam medeniyet ruhundan, kardeşlik ve halkçılık ruhundan uzaklaşmalarından ileri geldiğini izah eder. İslâm dinine hücum edenler, müslümanlığın medeniyete düşman, müslümanların hayat meydanlarında başkalariyle yarışmaktan âciz olduklarını ileri sürenler, müslümanlığın hakikati-

ni bilseler, İslâm tarihini araştırsalardı, bu verdikleri hükmün batıl olduğunu anlarlardı.

Hiç şüphe yoktur ki müslümanlık, tekrar dirilecek ve müslümanlar, yeniden felâh ve istikamet yollarına girerek geçmişlerinin tarihini diriltecekler ve devirlerini tekrar edecekler ve o zaman Kur'ân'a dil uzatanlar müslümanların o apaçık kitaba dönüş sayesinde saâdete nail olduklarını göreceklerdir. " وما كان ربك ليهلك القرى بظلم و اهلها مصلحون " : Halkı iyi işler yapan kimseler oldukça Rabbin, kasabaları zulümle helâk edecek değildir." (Hud Sûresi: 117)

KADININ İSLÂM ŞERİATİNDEKİ YERİ

1789 senesinde Fransa Büyük İhtilâli vukua gelip de "İnsanın tabii hakları" adını alan beyanname karar altına alındığı zaman Paris'teki kadınlar, millî meclise bir dilekçe takdim ettiler ki bu dilekçe ile erkeklere ait haklarda erkeklerle kadınların eşit sayılmalarını istiyorlardı. Hiç de beklenilmiyen bu büyük adım, o zamanın adamlarına o kadar ağır geldi, ruhlarından öyle bir isyan kopardı ki Büyük İhtilâlin en büyük hatibi Chaumette'in buna dair Paris'li madamlara karşı söylediği nutukta: "Tabiat, sosyal görevleri ikiye ayırıp ülkenin himaye ve yönetimini erkeklere bırakmış ve kadınları, ev idaresini tedbir ve tanzime öz bir yaratılışta vücuda getirmiştir." dediğini görüyoruz. İşte o günden beri erkek ile kadın arasında ciddî bir mücadele başlamış ve taraflardan her biri kendi davasını desteklemek için elinden geldiği kadar vasıtalardan ve delillerden yararlanmaya çalışmıştı. Hem de iki tarafın mücadelesi, nutuklar ve hayalî düşünceler türünden olan deliller ileri sürmekle kalmadı, iki hasım taraf, yalnız tarihî deliller göstermekle kalmadı da. Onlar da, bunlar da bilimsel inceliklere kadar derin konulara daldılar. Ve biyoloji, psikoloji ve anatomi gibi bilimlerde yerleşip saptanmış gerçekler kabul edilen, yahut gerçek dünyasına en yakın sayılan sorunlardan yardım istediler.

Garibi şu ki mücadeleye girişen her iki tarafın savunmasını üzerine alanlar da şu dediğimiz deliller içinden en açık ve düşüncelere en uygun sanılanları seçip dururlar ki bu sayede kadın davası savunmacılığı, kadını erkek makamına varacak mertebeye henüz çıkaramadıysa da ona, aranan gayeye kavuşacak ve elde edilmek istenen haklara yaklaşacak derecede önemli adımlar attırmıştır. Batılı kadının, erkeğe karşı bugünkü yeri işte budur. O, yolunu tuttırmuş gidiyor, henüz ele geçmemiş haklarını erkekten almaya çalışıp duruyor. Ve kavga sona erip erkeklere dediklerini kabul ettirinceye kadar kongreler yaptıracak ve deliller ve belgelerle mücadeleye de-

vam edecektir. Ama bu haklarını erkeklerin kabul etmeleri nasıl ve ne zaman olacak? İşte bunu şimdiden kestirmek mümkün değildir.

Müslüman kadına gelince bilgili ve hikmet sahibi Allâh'ın yüce kitabında indirdiği hükümler ve haklar ve vazifeler sayesinde cidal ve kavga zahmetinden kurtulmuştur. Kitabı indiren Yüce Zatı, kadınların ve erkeklerin sorumsuz yaratıcısı olup dilediğine dilediği özellikleri vermiş kerîm peygamberine: " فلا و ربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا فى انفسهم حرجاً مما قضيت و يسلموا تسليما. : Rabbine and olsun aralarında çatallaşan dâvalarda seni hakem yapıp sonra verdiğin hükmü gönüllerinde bir burukluk duymadan tam anlamiyle kabul etmedikçe îman etmiş olmazlar." (Nisâ Sûresi: 65) Yüce âyetini vahyetmiş olduğu için erkek, kadına zorbalık ve saldırı arzusuna düştükçe, kadının dayanağı, silâhı Kur'ân-ı Kerîm'in adalet mahkemesine onu çağırmak ve mürafaa (mahkeme olma) yı istemekten ibarettir. O Kur'ân-ı Kerîm ki gerektiği zaman kendisini dar ağacına çıkaracak kadar aleyhine hükmettiği gibi, sırasına göre kaza mansıbına (hakimlik mevkiine) çıkmasına müsaade edecek kadar da lehinde hükümler verir. Yine erkeğe karşı kadını birtakım vazifelerle yükümlü kıldığı gibi iyilik sınırı içinde erkeğe kadına karşı ne kadar hak vermiş ise kadına da erkeğe karşı o kadar hak vermiştir.

Bu özetin açıklaması, geniş izahata ve her iki sınıfın (yani erkek ile kadının) gerek kendileri ve gerek yetenekleriyle birbirini izliyen davranışları hakkında tarihin kayıtlarına geçen olaylara ve hukuk kitaplariyle biyoloji ilimlerinin ihtiva ettiği gerçeklere dair uzun söz söylemeğe muhtaç olduğundan, kadının İslâm şeriati gözündeki mevkiini açıklamaya girişmeden önce, yukarıdaki konuları özetle olsun takdim etmek lâzım gelir.

Kadının yaratılışı:

Kadınlarla erkeklerin yaratılması olayından söz edenler, ikisi arasında şüphe götürmiyecek şekilde sabit birtakım maddî farklar bulunup, kadının her bakımdan erkekten geri olmadığına ittifak etmişlerdir (Ancak bazı bakımlardan erkekten geri olduğu kanısına varmışlardır.) Kadın cisminin irilikçe, uzunluk ve genişlikçe ve etinin, kemiğinin, adalelerinin, kanının oluşum maddesi olan unsurların miktarınca erkeğin aşağısında olduğu gibi kafa ile alnının hacmince, beyninin hacim ve ağırlığınca, kalbinin ölçüsü ve hacmince erkeğe eşit değildir. Nitekim sinirler ve damarlarca aralarında fark vardır. Ancak anatomi ile fizyoloji bilginleri ittifakla bu bedensel

farkları şek ve şüpheden uzak olarak var bilmekle beraber bu farkların zekâ, irade, sabır ve çalışma gibi aklî kuvvetlere ve ruhî yeteneklere etkisi olup olmadığında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bu mânevî yeteneklerin bedensel maddî işlerle bağlantısı bulunmadığına kani olup bütün uzuvlar ve organlara konulan kuvvetlerin, bu uzuvların hacim ve ağırlıklariyle ilgisi bulunmadığına ve arada görülen farkların, yaptırılan idman farklarından doğduğuna birçok misaller getirirler. Bunların gözünde insan fertlerinde birbirinin aynı olan uzuv ve organ farkları, ya genel ve tüm veya özel ve cüz'î olarak kendilerine yaptırılan bedensel idman farklarından ibarettir. Bu görüşün taraftarları, sosyalistlerdir. Bununla beraber bunlar, erkek ile kadın arasında görülen mevcut maddî farkın menşeinin yaratılıştan ve sınıf farkından (yani erkeklik ve kadınlık) olduğunu kabul etmezler. Bunların iddiasına göre bu fark, kadının binlerce yıldan beri esaret ve kölelik içinde kullanılmasından doğuyor. İşte bu dar hayat ve geçim, onu güçten düşürmüş ve bedeni meydana getiren unsurları za'fa uğratmış olup bu zayıflık nesilden nesle, analardan kızlara geçe geçe nihayet onların yaratılışı gereği ve oluşum şartları hükmüne girmiştir. Bunlar, davalarını ispat için köylü kadınlarla bedensel jimnastiklerle uğraşan kadınları örnek getirirler. Köylü kadınlar, güç işleri kendilerine iş güç edinmiş olup erkeklerin her yaptığını yaparlar. İdmanlı kadınların da öyle kuvvetli adaleleri olur ki idmansız erkeklerin adalelerini fersah fersah geçer. (Darvin), felsefede, şiirde, ressamlıkta, heykeltraşlıkta, müzikte, biyolojide şöhret alan erkeklerle bu mesleklerde onların dengi olan kadınların kemikleri arasında yaptığı karşılaştırma sonucunda, yukarıdaki düşüncelerin doğruluğu kabul edilse bile yine her iki sınıf (erkek ile kadın) arasındaki farkın büyük olduğunu söylemiştir. Ama yaratılış eşitliği taraftarları, başına kızılca kıyamet koparıp bu farkların sınıflık (erkeklik dişilik) gereği olduğunu inkâr ve bunun sırf kadının, asırlarca içinde bulunduğu esaret hayatının sonuçlarından olduğunu ileri sürerler. Zürih profesörlerinden Dr. Théophile (Teofil) de bu meselede bunlardan yana çıkıp: "O uzun asırlarda kadın ile erkek arasında gerek beden ve akıl eğitimi ve gerek söz konusu olan ilimlerden öğretilecek ölçülerde eşitlik gözetilmiş olaydı, netice, Darvin'in bulduğu neticeden başka olurdu. Özellikle şehirli kadınlarda bulduğumuz beden zayıflığı, vahşî toplumlarla köy kadınlarında hemen hemen görülmez." demiştir.

Erkeklerle kadınlar arasındaki maddî farkın, fıtrî, tabiî, sınıfsal ve aklî ve ruhî yeteneklerin beyin, yahut kafa ile bağlantılı, ya-

hut beynin ağırlığı ile cismin ağırlığı arasında orantılı ve bu oran ve bağlantının düzenli olduğunu söyliyen görüşü inkâr edenlerin düşüncesi işte budur. Aşırı sosyalistlerin bu görüşe dair birçok eserleri vardır[64].

Bu iki nazariyeyi ileri sürenlere gelince bunların elinde yakın zamanlara kadar kabul edilen tümevarıma dayalı birçok deliller vardır. Farkların doğal ve zekânın, beynin ağırlığı ile ilgili olduğunu söyliyenlerin önderlerinden biri de ünlü Alman Dr. Bşof'tur. Adı geçenin, ısrarla iddia ettiğine göre kadın ne yapsa aklî kuvvetleri, dengi olan erkeklerin aklî kuvvetlerine yetişemez. Çünkü kadın beyninin ağırlığı, erkek beyninin ağırlığından yaklaşık olarak onda bir kadar eksiktir. Ancak araştırma ve tecrübe erbabı olan birçok bilim adamları, bu teoriye karşı gelmiş, şu kadar ki muhalefet yönünde oyları birleşememiştir. Kimi Dr. Teofil gibi bu farkları kökünden inkâr ediyor. Kimi erkek ile kadın zekâsı arasındaki farkı beynin ağırlığına bağlı görmüyor da beyin ile kafanın hacmiyle orantılı görüyor. Kimi de zekâdaki farkın menşeini beyinlerdeki sincab maddesi miktarlarındaki farklarda görmek istiyor. Bazıları da zekâ beyin üzerindeki kıvrımlar ve çizgiler ile orantılıdır derler. Ve buna delilleri, hayvanlardan bazılarının beyninde kıvrımlardan eser görünmediği halde diğer bazılarında kıvrımlardan yalnız biri, ikisi veya üçü bulunmasıdır. Bu konuda en çok muhalif davranan Madam (Nadigde) dir. Adı geçen, beynin ağırlığı, tartısının, yalnız yapılan bedensel hareketler gibi şeylerle ilgili olduğunu söyliyen Spencer'in sözünü kabul ile yetinmiyerek, buna ilâveten insan zekâsının cüsselerle, o cüsseler içinde olan beyinlerin tartıları arasındaki oranlara göre takdir olunabileceğini iddia ve bunun ihtilâf kabul etmez sabit bir gerçek olduğunu varsaydıktan sonra, adım adım ileri giderek kadının, erkekten yaratılışı bakımından daha çok zekî olduğunun, şüpheden uzak bulunduğunda karar kıldı. Bu madamın, kesin bilimsel delil olarak sanısını destekliyecek yegâne dâvâ "Erkek ile kadın arasındaki fark, erkek cisminin daha iri ve sinirlerinin daha kuvvetli olmasından ibarettir." diyen İngiliz filozoflarından Stuart Mill gibi bazı filozoflardan nakledilen kuru bir sözden ileriye gitmediği halde sosyalist yazarlar, ikide birde onun sözleriyle delil getirir ve bu konudaki istatistikleri ile diğer araştırmalarını senet edinip dururlar.

---

(64) Vomen in Socialism: Sosyalizmde kadın kitabı gibi.

Hasılı insan zekâsını menşe'i ve farkın kaynağı hakkında bilginlerle doktorlar, yukarıda kaydettiğimiz türlü görüşlere ayrıldılar. Her birinin lehinde de aleyhinde de o kadar deliller vardır ki bu delillerden hiçbirinin, gerçek budur diye insana huzur ve yakîn verme yetkisine sahib olmadığı kolayca anlaşılır. Ancak şu var ki bu delillerin bizce en çürüğü zekâ ile beynin ağırlığı arasında düzenli bir orantı bulunduğunu söyliyen teoridir. Zira felsefede, şiirde, edebiyatta, biyolojide ileri gidenlerin birçoğunda beynin tartısı, kadın beyninden daha hafif olduğu yeterli tüme varım ile sabit olmuştur[65]. İşin en hoş tarafı, bu nazariyenin sahip veya savunucusu olan Alman doktoru, Bişof'un beyni, ölümünden sonra tartılarak kadınların beyninden daha hafif çıktı. Yine ince tümevarımlarla sabit oldu ki bazı bunak ve deli kadınların beyni, en ağır bilinen kadın beyinlerinden ağır geliyor. Hattâ yalnız kadınlar dünyasındaki beyinlerin tartı ve hacimlerini birbiriyle karşılaştırınca görülmüş ki Fransa, İngiltere gibi ileri memleketlerde yaşayan kadınların beyni, Avusturalya ile Amerika vahşilerindeki kadın beyinlerinden daha hafif ve hacimleri daha azdır. Bir de insanın beyni ile cisminin ağırlığı arasındaki oran, büyük ise de bu oran insanda —kuşlar gibi— küçük hayvanlardaki orandan daha büyük değildir.

Hülâsâ: Erkek ile kadının maddî ve aklî güçlerinin eşitlik olanakları davası —bu eşitliğin eski asırların sonucu olup, kadının fıtrî özellikleri hükmüne geçmiş olan zayıflığın eserlerini giderebilecek kadar uzun asırlarca sürmesi şartını gözeterek— belki diğer davalara tercih edilir. Fakat bu o kadardır. Bu, kadınların lehine inceleme.eler yapanların sözleridir. Fakat bunların sırf fıtrî olduğu anlaşılmış olup, aklî hayatta eseri açık görülen farkları değiştirip yok etmek için gözettikleri hedefe varabileceklerini sanmayız. Her iki sınıf arasında yaratılıştan eşitlik olduğu görüşlerini benimsiyenlerin kalbini bu konuda tatmin edecek şeyleri, ilim, henüz meydana çıkaramamıştır. Bunlar, keşif ve tetkik ehlinin çalışmasından doğacak sonuçlara göz dikip geleceğe hep bakadursunlar, mesele bugün şu dediğimiz durumdadır.

Dr. Mayert[66] denilen ünlü profesörün dediğine bakılırsa kan ile bağlantısı ve ilişkisi olan oluşum, yaratılış eksiklikleri (ki bunlara kalbin küçüklüğü ile damarların darlığı dahildir) esaslı eksiklikler, kusurlar sayılmak lâzım gelir. Zira bunlar öyle eksikliklerdir ki be-

(65) Encyclopedia Britanica'ya müracaat.

(66) Vomen in Socialism adlı eserin 104 ncü sahifesine müracaat.

yindeki kabuk tabakasının çabuk yorulmasına sebeb olmakla kalmayıp profesör Mayert'in "Yerel ızdırabî zayıflık" adını verdiği sinir bozukluklarının da kaynağıdır. Merkezî tabakayı (ki beynin kabuk tabakasının arkasıdır) sulayan küçük damarlar, kanı en büyük kan damarından alıp, tersine kakılmış kazıklar biçiminde kısa, kalın ve doğrudur. Oysaki kabuk tabakasını sulamak için bu tabakanın içine yayılan küçük damarlar uzun ve helezonî biçimdedir. Beynin bu iki bölümü arasındaki yaratılış farkının ise pek önemli bir sonucu vardır. Zira beynin merkez tabakasını sulayan damarlar kısa ve sert olduklarından beyne bol bol ve sür'atle sürekli kan yetiştirir dururlar. Beyne yorgunluk ve güçsüzlük geldikçe ona o damarlardan çabucak kan yetişip yorgunluğunu ve güçsüzlüğünü giderir. Diğer helezonî damarlar ise uzun, eğri büğrü ve dar olduklarından içinde yayılmış bulundukları beyin tabakasını sulamakta gecikirler. Çünkü sahib oldukları bu vasıflar ve özellikler dolayısiyle kalbin oralara yetiştirmek istediği kanın akmasına mukavemet, yahut bu beyin tabakasına yorgunluk ârız olduğundan yardımı engellerler.

Hasılı üç sebepten, yani 1) zikredilen iki tür damarlar arasındaki farklardan, 2) kadının kanında su elemanının çokluğundan, 3) beyin merkezî tabakasının kadında erkekten daha uzun olmasından dolayı kadındaki doğal tevazün (ölçülülük), erkektekinden daha az sabit ve yerleşmiş oluyor. Zira beynin kabuk tabakasına uğrayan (göz sinirlerinin kökleri ile koklama sinirlerinden başka) bütün sinirler, kabuk tabakasının ötesindeki merkezî tabakaya da uğrarlar. Bu kabuk tabakasının görevlerinden biri de ona yapışık olan merkezî beyin tabakasını örtüp onu koruma olduğu ise bilinmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere kabuk tabakasının hacmi, kadında erkektekinden daha küçük olduğundan, diğer taraftan oraya varıp tabaka içine yayılan damarların kan dolaşımını tadil etmesi dolayısiyle bu tabaka az besin aldığından kadın erkeğe oranla daha çok zahmete, yorgunluğa, güçsüzlüğe maruz olmakla kalmayıp fikirsel sinirsel bozukluklara istidadı da ondan çoktur. Bu gerçekler bir yönden kadını erkeğin üstüne çıkaran bir yaratılış hediyesi sayılmaya lâyik olan bazı özelliklerini[67] kolaylıkla izah ettiği gibi, diğer yönden de kadının —yaratılışı dolayısiyle— görüşünde ânî olarak gösterdiği değişikliklerin de sebeplerini ve evham ile vesvesenin erkek-

(67) Kadındaki düşünme güçleri, gerek tasavvurda ve gerek hüküm vermede çabukluk gösterir. Erkekte ise düşünme ile yargı düzeni ona oranla ağırdır.

ten çok, ona musallat olmasının sırrını bize bildirir. Hattâ ilmî araştırma ile sabit olmuştur ki Pons ile Dura mater (ummu's-sulbe) arasındaki muvazene (denge) yokluğu, daima kadının âdet, gebelik, doğum, lohusalık ve ihtiyarlığı zamanına rastlar. Yine kadının, yaratılış bakımından melânkoliye erkekten çok eğilimi ve iç sıkıntısı ile ruhsal bozukluğa erkekten çok yenilgisi, doğal özellikleri gereğidir. Prof. Mayert'in sözü burada bitiyor. Biz yine devam edelim.

Fizyoloji (uzuvların görevlerini bilme ilmin) de sabittir ki iradeli gülme ve ağlama merkezi, beynin kabuk tabakasıdır. Yine sâbit ve kabul edilmiştir ki görme merkezi (ki kabuk tabakası arasında bir beyin bucağıdır) ruhî heyecanların ve iradesiz gülme ile ağlamanın merkezidir. Görme merkezi ile kabuk tabakası arasındaki bağlantı ve birinden diğerine geçen etki ve tepki ise önemi gözden kaçmıyacak sonuçlar veriyor. Meselâ ikisi arasındaki bağlantı kesildiği vakit insana kasıt ve iradeye bağlı olmaksızın gülme veya ağlama kasılmaları arız olur. Yine kabuk tabakası, birtakım hastalıklara veya değişikliklere veyahut istihalelere veya şiddetli yorgunluğa tutulursa görme merkezinde bir heyecan ve şiddetli bir sinir ızdırabı hasıl olur ki o hal içinde insan, en âdî ve en boş sebeplerle güler, ağlar. Bazan görme merkezi hastalanır ve bu takdirde iradeli gülme, ağlama yeteneğinin kabuk tabakasındaki merkezi bozulur ve insanı ağlatan, veya güldüren şeylerle olaylara karşı sanki hiçbir ilgi ve ilişkisi yokmuş gibi duygusuz, donuk bir halde durur. Bu iki merkez, hastalık illetlerinden ve aşırı yorgunluktan uzak oldukça doğal denge zaruri olarak devam etmez. Yukarıdaki sebeplerden dolayı kadınlarda kabuk tabakası, erkeğin kabuk tabakasından önce zayıflığa ve yorgunluğa tutulduğuna ve özellikle kadında asabî mizaç (melânkoli) galip olup ve kabuk tabakası donukluğa uğrayıp zayi olan güçlerini kolaylıkla telâfi edemediğine göre bu tabakanın çeşitli işleri bakımından görme merkezine olan etkisinin derecesini idrak etmek ve görme merkezinin psişik hayat bakımından kabuk tabakasındaki eserlerini ve sonuçlarını kolaylıkla anlamak mümkündür.

Bu pozitif tetkikler ve bu açık hakikatler karşısında erkeklerle kadınlar arasında mutlak eşitlik iddia eden görüş sahipleri, hayrete düşüp ne diyeceklerini bilemiyor ve bunlara karşı hiçbir delil çıkaramıyorlar. Ama bunların henüz kalblerine umutsuzluk denilen şey uğramayıp, hâlâ hasımlarının zayıf taraflarını araştırıp oralardan hücumu gözlemekte ve bilimsel tetkiklerin, gizli olan kâinat sırları içinde lehlerine çıkaracağı bilgi hazinelerini gözetlemektedirler. Hat-

tâ günün birinde her iki zümrenin (erkeklerle kadınların) yaratılışça olan doğal farklarını, kadınların, geçen zamanda geçirmiş oldukları hayata atfederek bu farkları, eski çağlarda erkeklerin sürüp giden cinayetlerine katacakları bile gözümüzün önüne geliyor. Bunlar, hasımlarını susturmak için erkekler ile kadınların et, kan ve adalece ve sertlik, ağırlık ve hacimce eşit olacakları, başka deyişle varlık dünyasında birbirine meclis dostu olabilecek erkeklerden ve birbirine her hussuta benzer fertlerden başkası bulunmıyacağı zamana kadar bekliyeceklerdir. Bununla beraber biz, şundan eminiz ki bütün ileri ülkelerin kadınları, kemiklerinin ağırlığı, adalelerinin yoğunluğu, karaciğerlerinin kalınlığı bakımından erkeklerle yarışa çıkıp da buna karşılık kalb inceliğiyle, boy bos güzelliğinden kaybettikleri gibi, çevikliklerinden ve beden organlarını çabuklukla kullanabilmekten de yoksun kalmaya razı olmazlar. Kadınları, ahlâk esaslarında (veya yaratılış esaslarında) dahi erkeklerle omuz öpüşmeğe sevk edenler, bir vahşi ülkelerdeki kadına, bir de en ileri ülkede yaşayan hemşirelerine göz atsalar kadının, medeniyette ilerledikçe ve bağımsızlık ve hürriyeti arttıkça hangi yollardan geçtiğini ayan beyan görürler.

Kadın ile erkek arasındaki maddî ve aklî farklar hakkında çeşitli görüş sahiplerinin sözleri, bunlardan ibaret olup özetleri şuna varır: safâ ve maddî ve aklî özelliklerce her iki sınıf arasında eşitlik, mümkün ve gerçekleştirilmesi caiz şeylerdendir. Ancak yukarıda söz konusu ettiğimiz bazı sıfatlar ve özellikler, bunlardan müstesnadır ki bu farklar maddî olmakla beraber, iki sınıf arasında mânevî ve aklî diğer birtakım farklar da doğurur. Özet olarak kadın, şu söylediğimiz sebeplerden dolayı erkekten daha çabuk usanır ve yorulur ve fikrî güçlerini daha geç toplar. Yine ondan daha çabuk düşüncelerini ve görüşlerini değiştirir. Ve bundan dolayı iradesi, azmi, sebatı daha zayıftır.

Kadına ait hukuk ve sosyal görevlere sözü nakletmezden önce, doktorların söyledikleri bedensel farkları[68], aşağıdaki gibi özetle zikretmek uygun olur:

A) Kadının kemikleri, erkek kemiklerinden daha kısa, daha ince ve daha hafiftir. Bundan dolayı kadının tartısı erkekten daha az, hareketi daha çabuk, boyu bosu daha incedir. Kadın iskeletinin,

(68) Bu hususta İngilizce ve Fransızca ansiklopedilerle güvenilir bilginlerden diğer bazı zatların kitaplarına istinad ediyoruz.

toplam cismin ağırlığına oranı 7,5/200 iken erkekte bu oran 10,5/200 dür ki bu da kadın kemiğinin hafifliğinden ileri gelir.

Kadın ile erkeğin kemikleri aşağıdaki maddelerden şu oranda terekkübeder:

Kadında	Erkekte	
72,15	58,32	Fosforit kireç
4,52	9,98	Kireç kömürü
33,33	31,78	Organik maddeler
66,67	68,30	Anorganik maddeler

B) Kadın adaleleri, erkeğin adalelerinden daha narin ve daha az hacimlidir. Bundan dolayı hareketi daha seri ve ellerini, ayaklarını, parmaklarını ve diğer bedenî parçalarını daha kolaylıkla kullanır. Kadının adaleleri, erkeğin adaleleri kadar büyümez ve erkek adalelerinden 1/3 oranında dayanıklığı eksiktir.

C) Kadının boyu, erkek boyundan 8,10/12 oranında daha kısa olup yeni doğan erkek çocuk, kız çocuktan daha uzun ve yaklaşık olarak 350 gram kadar daha ağırdır. Yaşlı erkeklerin de ağırlığı 47 kg. iken kadının ağırlığı ortalama olarak 42 kg. dır.

D) Kadın ile erkek kanları da terkib bakımında aşağıdaki oranlar içinde nicelik ve nitelik bakımından değişiktir.

Kadının kanında	Erkeğin kanında	
79,11	77,19	Su
20,89	22,15	Cansız maddeler
12,79	14,10	alyuvarlar vardır.

Alyuvarların bir milimetre küpteki miktarı, erkekte dörtbuçuk milyondan beş milyona kadar, kadında dört milyondan dört buçuk milyona kadardır. Yine erkeğin kanındaki demir ile renkli madde, kadındakinden fazladır. Erkeğin masalu'd-deminde (kan süzümünde) hattâ diğer vücut cüzlerindeki tuzlarda her birerlerinde muhtelif ölçüleri göz önüne alınırsa böyledir ve daima kadında olandan fazladır.

E) Kadının göğsü erkeğin göğsünden daha küçüktür. Ciğerleri de böyle. Erkeğin ciğerleri 3,5 litre alabilecek hacimde olduğu halde kadının ciğerleri yalnız 3 litre alabilir. Bundan dolayı kadının nefesi, erkeğinkinden daha sık ve daha kısa olduğu gibi erkeğin bir

saat içinde yaktığı hava miktarı da kadının yaktıklarının takriben iki mislidir. Bu sebeple kadının ısı derecesi, erkeğinkinden daha azdır.

F) Kadının kalbi erkeğin kalbinden daha az hacimli olduğu gibi, ağırlığı da daha azdır. İkisinin ağırlık bakımından farkı 25,5/31 oranındadır. Normal kadın kalbi 240 gram kadardır. Erkeğin kalbi ise ortalama olarak 300 gram gelir. İkisinin nabızlarındaki fark da kadın kalbinin daha küçük olmasındandır. Erkekteki on vuruşa karşılık kadında 12-14 vuruş olur.

Z) Erkeğe oranla kadında yağ müthiş bir surette artar. Hattâ anatomi ile meşgul olanlar en zayıf kadının cisminde akılları hayrette bırakacak derecede yağ bulmuşlardır. Bundan dolayı kadının cismi, erkek gibi ısısını çabucak kaybetmez. Isısının kolaylıkla eksilmesine yağın çokluğu engel olur.

G) Erkek midesi, kadın midesinden daha kuvvetlidir. Bundan dolayı kadın tatlıya, nişastalı maddelere, sebzeye —kolaylıkla sindirildikleri için— erkekten çok eğilimlidir.

H) İdrar maddesi erkekte 28,8/19,1 oranından fazladır.

İ) Kadının kafası erkeğinkinden hacmen daha küçüktür.

J) Kadının beyni erkeğin beyninden daha hafiftir. Beynin ağırlığı, kadında 1100 gramdan 1300 grama kadar, erkekte ise 1200 gramdan 1400 grama kadardır. Beynin bütün vücuda göre ağırlığı ise erkekte 1/40, kadında 1/44 tür. Kadının beyindeki girinti çıkıntılar, erkektekinden daha az olduğu gibi ondaki tenasüb de daha azdır. Erkekte beynin sincâbî (boz) kısmı, kadının sincâbî kısmından daha yoğundur. Erkekte bu kısmın yoğunluğu, beynin beyaz kısmı yoğunluğuna eşittir. Hattâ kadında sincâbî (boz) kısmın erkeğe oranla eksik olması dolayısiyle boz kısımla beyaz kısım arasındaki eşitsizliğin her iki sınıfta düşünce güçlerinin de farklı olmasında büyük rolü var derler. Erkek ile kadının düşünce güçleri bakımından eşitliğinin mümkün olacağını söyliyenler de bu görüşü kabul ederler. Fakat bunlar fikrî ve aklî farklılığı doğuran bu maddî farkın giderilebilir olacağını iddia ederler. Bunlarca ne zaman kadın amelî ve aklî yaşam ile bedenî ve fikrî idmanlardan erkek kadar pay alırsa, aralarındaki bu farklar kalmaz derler. Diğer farklar için de böyle söylerler. Özetle: beynin ön kısmının, erkekte kadından çok geliştiği görülüyor ki biyoloji bilginlerinin ispat ettiği üzere bu kısım düşünce ve akıl hareketinin merkezidir. Yine arka kısım olan

beyinciliğin kadında erkekten çok geliştiği de görülüyor ki o kısım da algı ve tepkilerin merkezidir.

Prof. (Krişto Brown) beynin arka kısmını sulayan kan damarları çaplarının, erkekte kadından daha küçük olduğunu ispat etmiştir. Halbuki şiryân-i sübâtî (baş atardamarı) çapı ile iç kısımları sulamak üzere beynin içine giren damarların çapları erkekte kadındaki aynı damarların çaplarından daha büyüktür.

K) Kadında koklama duyusu, erkektekinden daha zayıftır. Kadının keskin kokulu ıtriyatı israf şeklinde kullanmasındaki sır budur, derler.

L) Tad alma duyusu, kadında erkekten daha zayıftır. Bunun için fabrikalarla ticaret yerlerinde estimatürler (takdir edenler, değer biçenler) yalnız erkeklerden seçilir. Zira erkekler, tad alma duyularındaki incelik sayesinde tadılacak şeyler arasında kadınların idrak edemiyeceği ince farkları idrak ederler.

M) Kadının tabanı, erkeğin tabanından daha geniştir.

***

Biyoloji, özellikle insan biyolojisinin büyük araştırmacıları gözünde kadının yeri işte budur. İslâm dinindeki yerine gelince erkeği ne ile yükümlü tutmuşsa kadını da onunla yükümlü tutan, emirde, nehiyde, uyarmada, müjdelemede erkeğe ne ile hitabetmişse kadına da onunla hitabeyliyen, her iki sınıfı — pek az hükümler müstesna olmak üzere— biribirinden (ayırdetmeyen)[69] kanun varsa İslâm şerîati kanunudur. Bu şerîat, kadını şu kavga meydanına atılmaktan korumuş ve ona, ümitlerin daha ötesine göz dikemiyeceği hakları vermiştir. Burada bu kadarcık bir özetle yetinelim. Detayını inşaallah ileri süreceğimiz konulara bırakıyoruz.

(69) Aslı: ayırdetmiş.

KADININ MEDENÎ ve EVLİLİK HUKUKU ALANINDAKİ TARİHİNİN ÖZETİ

Eski toplumlarda kadın:

Kadının Yunanlılarca hukuku: Eski Yunanlılarda kadın, medenî ve vatanî haklar adına hiçbir şeye mâlik değildi. Zira daima kocasının, kocası yoksa babasının, o da olmazsa akrabasından ve velilerinden diğer erkeklerin vasiliği altında yaşardı. Onlarca kadının evlenmesinden amaç —temelleri koca ile karı olan— bir evlilik hayatı vücuda getirmek değil, sırf nesli koruma ile ev düzeni yani ev işlerini yönetmeden ibaret idi. Bundan başka kadının, ne danışma ile görüşü alınırdı, ne de hiçbir işe karışmasına imkân vardı. Erkeğin boşaması en kolay şeylerden olduğu halde kadının boşanma isteminde bulunması, bin türlü güçlüklere mâruz olurdu. Erkeğin, kendi hayatında karısını başkasına devretmesi, yahut öldükten sonra başka bir kimsenin vasiliği altına vermesi de nadir olaylardan değildi. Kadın, alım satım... vs. gibi akitleri, velisi hazır olmadıkça yapamadığı gibi değeri, yarım hektar arpaya denk hiçbir şeye de malik olamazdı.

Bu ağır esaret hükümleri çok zaman sürüp gidiyordu. Gerçi zamanın geçmesiyle bu hükümler azar azar hafiflediyse de kadının mirastan mahrumluğu, yine eskisi gibi devam ediyordu. Nitekim "Themistocle"[70] ile Xénophon[71] gibi Atina'nın sonra gelen şairlerinden rivayet edilen bazı sözler, Yunanlı kadının bu mahrumiyetinden hiç kurtulamadığını gösteriyor. Şurasını da hatırlatmak yerinde olur

(70) Kitabın aslında "Temlistoklis" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu bizim yazdığımız gibi olmalı. Thémistocle (M.Ö. 1533 - 1465) ünlü Yunan kumandanlarındandır. S.A.

(71) Xénophon (427 - 355). Tarihçi, filozof ve Atina kumandanlarındandır. Sokrat'ın öğrencilerindendir. "Anabaz" veya "Göç" kitabiyle ün yapmıştır. Bu kitabında on bin savaşçı ile Fırat kıyısındaki Konaksa'dan Karadeniz'e yürüyüşünü anlatır. S. Ateş (al-Muncid'den).

ki kadının nail olduğu bu sınırlı hürriyet, hemen Atina ile Isparta'ya münhasır kaldığı gibi zaten bu hürriyet de ev işleri ile ilgisi olan hususlardan ilerisine geçemiyordu. Yunan ülkesindeki kadınların büyük kısmı ise cahil, her türlü hukuktan yoksun ve hayatın her dalında geri idiler.

Romalılarda kadın hukuku: Roma İmparatorluğu içinde yaşayan kadınlar, sürekli bir hal üzere kalmadılar. Bunlar değişik durumlara girip çıktılar. Roma tarihinin ilk devirlerinde kadına mahsus olan kanunlar, diğer bütün eski kanunlar gibi onu kuvvet altında kahrediyor ve eziyordu. O tarihlerde "Agna"[72] kanununa göre kadın, zorba bir efendinin yönetim pençesinde bir esirden fazla bir şey olmayan, babasının bu vasiliğinden —aynen zalim bir elin ezici hükmünden diğer zalimin tasallut zincirine geçen köle gibi— kocanın, yahut kaynatanın hükmüne geçer dururdu. Romalı kadın, asırlarca süren bu durum üzere kaldı. Ve erkeklerin kabalık ve gururu ve evleri içindeki aşırı katı yüreklilikleri, dayanılmaz şiddet derecelerine vardı. Ancak herhangi bir halin devamı, imkânsız olduğundan, nihayet kadının zâfı, yaratılıştan gelen bir şey ve fikir ve aklındaki kusurun doğal olduğu ve bu kusurun, tedavi ve düzelme kabul etmediği... vs. hakkındaki eski yerleşmiş inançlarda bereket versin, değişme ve başkalaşma izleri görülmeye başladı da yavaş yavaş konulmaya başlıyan medenî kanunlar sayesinde kadın, haklarını geri almaya ve malî ev ve sair hukuku azar azar erkeğe yaklaşmaya yüz tutabildi. Erkeğin, kadın üzerindeki vesayet hakkı, hemen hemen yok derecesine indi. Bu da imparatorluk devirlerinin sonunda ve özellikle Jüstinien zamanında mümkün olabildi ki bu da Roma İmparatorlarının artık hıristiyanlığı kabul etmiş oldukları devre rastlar. Jüstinien, kadınların koruyucusu olmakla övünürdü. İmparatorluğun hıristiyanlığı kabulü zamanında kadının elde ettiği yararlar ise şunlardır:

1) Miras hükümleri bakımından erkek ile kadın arasında bulunan bazı kayıtlar ile farkların giderilmesi;

2) Eşraf (aristokrat) tabakasına mensup erkeklerin, halk tabakasındaki kadınlarla evlenmelerine müsaade edilmesi;

3) Bir dul kadının, ilk kocasının ölümünden sonra ikincisi ile evlenebilmesi.

---

(72) Agna'lar bir erkeğin sülâlesinden olup aileyi teşkil eden fertlere, takriben asabe'ye verilen isimdir.

Bu kanundan önce ise dul kadın, ikinci bir ere varırsa bütün malları elinden alınmak cezasına çarptırılırdı[73]. Bununla beraber dokuzuncu milâdî asırda bile "Lsyunatin" kanunu gereğince bu iş, cezayı icabeden bir suç sayılırdı.

Kostantin'in zamanında zinâ eden kadın, ceza olarak öldürülürdü. Jüstinyen bu cezayı hafifleterek öldürmeye karşılık, manastırlarda hapis cezasını çıkardı. Kadının zinâ ettiği sabit olursa evlenmeden menedilirdi. Karı koca, biri yahudi, diğer hıristiyan olmak üzere ayrı ayrı dinlere bağlı oldukları takdirde evlenme gayr-i meşru sayılıp her ikisi birden zinâ etmişçesine ceza görürlerdi.

Kadının eski ahidlerde miras hükümleri: Musa Aleyhisselâm'ın şeriati gereğince kadın erkeğin akrabaları varoldukça mirasından mahrum idi. Hint mecusileri yanında da kadınlar geri kalan mallardan bazı sınırlı hisseler alabilirlerdi. Fakat bunlardan istifadeleri de birçok ağır kayıtlara ve şartlara tabi idi.

Avrupa'nın kuzey memleketlerinde Roma Devleti henüz çökmediği tarihlerde kadının miras bakımından mevkii, her ülkeye göre çeşitli olup, bazı kanunlara göre ancak erkek varis olmadığı takdirde varis olabilirdi. Bazı yerlerde de erkek evlâdı olduğu takdirde miras hakkı, yalnız bu erkek evlâdına ait olabiliyordu. Diğer bazı kanunlarda ise bazı mallara varis olmasına izin verilmekle beraber diğer bazı mallara varis olmasına izin yoktu. Hele İngiltere'de kadın ta on ikinci milâdî asra kadar kendisi de, mülkü de kocasının sayılırdı. Nihayet ünlü kanuncu "Granville"[74] geldi de İngiliz kanunlarına kadının, geri kalan mallardan biraz hisse almasına engel olmıyan birtakım değişiklikler sokmayı başardı.

Çok kadınla evlenme ve kadının, kocaya itaati: Çok kadınla evlenme, eskiden beri çeşitli ülkelerde bütün doğu toplumları arasında müşterek bir âdet olup o geçmiş asırlarda çok kadınla evlenme, kanunen de, dinen de geçerli idi. Eski Hindû'ların bunu kayıtsız ve sınırsız âdet edindikleri, tarihlerinin tetkikinden anlaşıldığı gibi, Brehmenlerin bir kısmı hâlâ çok kadınla evlenmeyi, sınırlamadan caiz görüp dururlar. Midyalılar ile Babilliler, Asurlular, eski İran ve

(73) Encyclopedia Britanica.

(74) Granville George Levesongower: İngiliz siyaset adamı. 1815 de doğmuş, 1891 de ölmüştür. 1836 da Liberal Parti milletvekili olmuş ve serbest mübadele taraftarları arasında sivrilerek uzun süren siyaset hayatının sonuna kadar Liberal Parti saflarında kalmıştır. Saray tarafından tutulurdu. Barıştan yanaydı. S. Ateş (Meydan Larousse'den).

Musâ Aleyhisselâm'ın vefatından önce ve sonraki yahudilerde de iş bu şekilde cereyan edip hiçbir sınır ve şart ile kayıtlanmazdı.

Nihayet Talmud, bu mübahlığı kayıtladıysa da o da kocanın, kaç kadın ile evlenecekse hepsinin ihtiyaçlarını görmeğe güçlü olmasından başka bir şart koymadı. Gerçi yahudi hahamları, dört kadını geçmemek için öğütlerini eksik etmiyorlardı. Ama dinleyen yok idi. Avrupa ile Batı Asya'nın çeşitli yönlerinde yaşıyan Trakyalılar, Lidyalılar, plâjlarda pek fahiş derecede çok kadınla evlenmeye alışkın idiler. Atina'da ise —önce beyan edildiği üzere— kadın, eşyadan farkı olmayıp aynen diğer mallar gibi miras kalır, hibe olunur, vasiyetle başka birine bağışlanabilir bir şey idi. Onun en hafif derdi, erkeğin istediği kadını sınırsız ve kayıtsız almak yetkisine sahib olması idi. Ispartalılar da çok kadınla evlenirlerdi. Ama buna karşılık, kadının da aynı zamanda, istediği kadar kocaya varmak hakkı idi. Hattâ "Etruskanya" gibi Roma İmparatorluğu'na komşu bazı yerlerde çok kadınla evlenme, güzel geleneklerden sayılırdı.

Roma İmparatorluğu'nda ahlâk bozulup kanunlar koca ile karı arasındaki bağı ve evlilik düğümünü gevşetince iki sınıf arasındaki birleşme ve ayrılma kolaylık kazandı. Ve başka şekilde olmakla beraber çok kadınla evlenme, fi'len yayılmağa başladı. Daha doğrusu bütün Romalılar, tamamen ibahî (her şeyi mübah gören) imiş gibi davrandılar. İşte tam bu sırada idi ki Hz. Mesih (İsâ) (Salât ve selâm üzerine olsun) Efendimiz gelip halkın evlenmeğe olan rağbetini kırmaya ve göklerin melekûtunu (mânevî âlemleri) elde etmeğe davete başladı. Ancak evlenmeği kökünden yasaklamadığı için evlenmek, hattâ çok kadınla evlenmek yine devam etti. Nihayet çok kadınla evlenmek, Jüstinien Kanunu ile yasaklandı. Ancak bu yasaklık, gökten inen kanunlar tarafından gelmeyip, insanlar tarafından yapılan kanunlar yolundan geldiği için halkın iç davraışlarını sür'atle değiştiremedi. Son asırda çirkinliği hakkındaki fikir Batı milletleri arasında yayılıncaya kadar halk birden çok kadınla evlenmeyi ne günah, ne de ayıp sayardı. Şimdi ise Batı toplumları arasında geçerli kanunlar ve gelenek hükmünce meşru olan, yalnız ilk karıdır. Kanun gözünde onun üstüne alınan kadının kendisi de, doğurduğu çocuklar da her çeşit haklardan yoksun olur. Zira bu çocuklar kanunen meşru çocuklar değil, zinâ çocuklarıdır.

Halbuki tarihin bize gösterdiğine bakılırsa vaktiyle çok kadınla evlenme, batı ülkelerinde şimdiki gibi çirkin sayılmıyormuş. Hattâ

papaslar, yakın zamanlara kadar kanun teriminde "Morganatik"[75] adı verilen bir çeşit nikâh ile evlenmekte sakınca görmüyorlardı. Bu bir nikâhtır ki devamına izin verilmekle beraber evlenme akdini yapan iki taraf arasında miras almama gibi şartlarla bağlıdır. Bundan dolayı papaslar rahiplik davasında olmakla beraber nikâhın bu türlüsü ile evlenmenin çaresini ararlardı. Bir de hıristiyanların azizlerinden ve bilginlerinden "Sen Augustin" kanunları, çok kadınla evlenmeyi mübah kılan toplumlar içinde bunu yapmakta sakınca görmediğini açıklıyor. İngiliz tarihçisi Hallam da Alman müceddidlerinin (Protestanlığı çıkaranların) ta on altıncı milâdî asra kadar —ilk karının kısır olması gibi— belirli sebepler ile çok kadınla evlenmeyi mübah kıldıklarını anlatıyor. Hattâ Cermenlerin eşraf (aristokrat) tabakası, on dokuzuncu milâdî asra kadar birkaç kadın alıp dururlardı.

Esasen çok kadınla evlenmenin men'i, hıristiyanlık hükümlerinden olmayıp çağdan çağa fikir hayatında hasıl olan gelişmelerin meyvalarından biri idi. Özet olarak Roma İmparatoru ikinci (Valentinien) çok kadınla evlenmeyi mübah sayan emrini çıkardığı zaman o zamanlarda yaşamış din adamlarından hiç bir kimse itiraz etmemişti. İmparator Jüstinien'in bunu yasaklaması da dinî bir engel dolayısiyle değildi. Çünkü o tarihlerde din adamlarının kendileri de yalnız patrikten izin almakla nikâhları altında birkaç kadın toplayabiliyorlardı.

Prusya kanunları, karıya, itaatsizlik ederse itidal içerisinde ceza düzenlenmesini caiz görüyordu. Çünkü bu kanunlara göre karının kocasına itaati vacibdir. Hamburg ile Almanya'daki diğer memleketlerin kanunları da böyledir. Hem de Almanya'da eşin, çocuğunu ne kadar süre emzirmeğe mecbur olduğunu tayin hakkı bile erkeklere verilmiştir.

İngiltere'de 1788 senesine kadar kadın, kocası kendisine âdilce, zalimce her ne emrederse ona itaat dairesinden kıl kadar sapamazdı.

İngiliz piskoposlarından "Dour" 1888 yılında Vestminister kilisesinde hutbe verirken şöyle diyordu. "Bundan yüz sene evveline gelinceye kadar kadın, erkeğin sofrasına oturmak hakkına sahib ol-

(75) "Maryaj Morganik" bir aristokrat ile aşağılık bir kadın, bir prens ile halktan bir kadın arasında akdedilen meşru bir nikâhtır ki akde, iki denk insan arasında akdedilen nikâhın yararları terettübetmez. Bunda miras gibi bazı hükümler geçmez. (Mütercim).

madığı gibi (kendisine) sorulmadan söze başlaması da caiz değildi.. Kocası da başının ucuna kocaman bir sopa asardı ki karısı ne zaman bir emrini tutmazsa onu kullanırdı. Kadının sözü kızlarına geçmezdi. Erkek çocukları ise analarına, ev içinde bir hizmetçi kadından fazla pâye vermezlerdi."

Şimdiki zamanlarda kadının hukuku: Yakın zamana kadar, belki de yetiştiğimiz zamana kadar kadın, bazı ülkelerde medenî ve siyasal haklar bakımından erkekten farklı bulunuyordu.

İsveç'te hâlâ kadın, evlendiği zaman sahib olduğu hemen hemen bütün medenî haklarını elden kaçırıp koca denilen mutlak vasinin yönetim pençesinde kısıtlı durumuna düşer. Ve bu hal, evlilik hayatının sonuna kadar sürer. İtalya'nın Toskanasında iş böyle cereyan ettiği gibi, bu şiddetli kısıtlama, İspanya ile diğer İtalya diyarında ancak 1867 senesinden beri kalkmıştır.

Avrupalı kadına, gerçi miras hususunda erkeğe yakın haklar verilmiş ise de İngiltere hâlâ bundan müstesnadır. Oranın kanunları, kadının —küçük de olsa— erkek varis varken babasının taşınmaz mallarından hiç bir şeye varis olmasına izin vermez. Rusya kanunları da bolşevik ihtilâlinden önce kıza, geri kalan taşınır malların yalnız sekizde birini ve taşınmaz malların yalnız yirmi dörtte birini veriyordu.

Fransa ile Fransa'nın izinde giden Avrupa devletlerine gelince bunlarda kadının malları, sırf evlenme ile erkeğin malları içine geçer. Bu kanunlar, her iki tarafın malları yekününe "Aile Serveti" adını verir. Ve sırf evlenme akdiyle ev işlerini düzenleme ve aile servetini yönetme hususunda söz, yalnız erkeğin olur. Bu kanunların ruhuna göre bundaki hikmet gûya erkeğin, aile reisi ve aile nafakasının tedariki kendisine ait olması ve aile işlerinin çoğu, halde ve gelecekte onun varlığına bağlı bulunması imiş. Bundan dolayı eşin, aile servetinde hiçbir şekilde kendi başına tasarruf hakkı yoktur. Ve bu servete ilişkin olmak üzere kocasının izni olmaksızın her neyi teahhüd ederse lağvdır, batıldır. Fransa kanunlarını koyanlar, bu hükümleri ve hakları esasen doğal sayıp, ancak erkeğin kötü kullanmasına karşı kadının yararlarını himaye amaciyle boşanma, malları ayırma, kadının, kocasına itaatindeki gerekliği kaldırma, vs. gibi birtakım geçerli istisnâî hükümler koymuşlardır.

Fransa teşrî usulünü kabul eden bütün Avrupa ülkelerinde bu hükümlere riayet edilmekte olup bunların içinden yalnız İngiltere,

bir kuraldışı teşkil eder. Orada 1882 senesinde birtakım kanunlar konuldu ki bunlara göre kadın, ister evlenmeden önce sahip olduğu, ister evlendikten sonra gerek miras gerek memuriyet ve gerek sınâî veya edebî bir hüner sebebiyle eline geçecek olan malların tümünü, kendi başına korumaya ve mallarında istediği gibi tam yetki ile tasarrufa hak kazanmış olup, anılan hususların tümünde, tasarruflarının, akidlerinin, taahhütlerinin sonuçlarından sorumludur. Yine bu kanunlar davacı veya davalı olduğuna göre kadının dava açmak ve aleyhine dava açılmak hakkını da tesis etmiştir. Hattâ erkeğinkinden ayrı olarak ticaretle meşgul olduğunda hakim, kocalı olmıyanların iflâsına hükmettiği gibi onun da iflâsına hükmedebilir. Avrupalı kanun bilenler, İngiltere'nin bu sorunlarda kabul ettiği ıslâh kanunlarını, hukuk usulü temellerini bozma ve: "Evlilik ile ikilik, birbirine zıt iki çelişik kavramdır." şeklindeki malûm kurallarını alt üst eden büyük bir cür'et kabul ederler. Ancak bu hukukçular, bu hak sözü, batılı yürütmek için söylediklerini unutuyorlar. Onlar, madem ki karı koca arasında samimi birliğin varlığına inanıyor ve bunu istiyorlarmış, niçin aile servetinde karı kocanın her ikisinin de, eşit şekilde tam tasarruf haklarını tanıyıp da, erkeğin kötü tasarrufu halinde ona yapılan muâmeleydi; kötü tasarrufu halinde kadına da yapmıyorlar? Bunlar bilâkis bunu yapmadıktan başka, kadının bütün mallarını kocasının malına katmakla her ikisinin mülkünde yalnız erkeğe tasarruf hakkı verirler. Kadına, malında yapılacak tasarruflara izin ve danışma hakkını bile vermezler. Hasılı Fransa ile onun izinde giden Belçika ve İsviçre gibi devletlerde kadının varlığı, evlenme akdiyle hemen hemen silinip kocasında toplanıyor. Ve anılan mahrumiyetlere uğradıktan başka bir de kocasının izni ve en yakın akrabasından iki erkeğin yanında olmadıkça —genel işlerden bir şeyi yerine getirme için olsa bile— mahkeme huzuruna çıkması bile caiz görülmüyor. Medenî Kanunun 213 ncü maddesi, erkeği, karısını himaye ile yükümlü kıldığı gibi, kadını da ona itaatle yükümlü kılmış ise de kadının o diyarda muâmelelere dair akitlerde şahid olması bile caiz görülemez.

Zürih medenî kanunu, erkeğe zifaf ile beraber karısının malı olabilen her şeyde mutlak tasarrufu mübah görüp koca, karısının imza ve infazına, rızasına muhtaç olmaksızın kullanır, rehin verir, satar, hattâ kumar bile oynar. Bu hükümler, yalnız Zürih kanununa öz olmayıp diğer İsviçre kanunlarında da, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Felemenk, İspanya, Portekiz, İsveç, Danimarka ve Almanya'nın büyük kısmında da böyledir. Bununla beraber bazı ülkelerde

kadın, mülkiyet ve tasarruf haklarına, bu husus, evlenme akdi sırasında açıklanmak şartiyle sahib olabiliyor. Hürriyet diyarı olan memleketlerin çoğunda kadınlara (Parlamentolardan başka) nizam meclislerine üye seçilme hakkı verilmiş olmakla beraber, Amerika'nın bazı cumhuriyetlerinden başka yerlerde yalnız bazı belediye ve öğretim meclisleri ile hayır cemiyetlerine üye seçme hakkı kendilerine verilip, başkası için seçim hakkı tanınmamıştır. Bazı ülkelerde evli olmayan kadınlardan başkasına rey hakkı verilmez. Ve pek az ülkelerin kanunları, kadının ticaretle meşgul olduğu takdirde ticaret odalarına üye olmasını caiz görür.

Yukarıdaki açıklamalardan gayr-i müslim kadının medenî hayatça birbiri peşinden geçirdiği çeşitli dönemler bilinmiş ve eski zamanlar ile ortaçağlar ve şimdiki devirde (kadının) lehinde ve aleyhinde olan hukukun, neden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Bundan sonra artık İslâm şeriatinin kadın için on üç asırdan fazla zamandan —yani kadının tıpkı eşya gibi miras yoliyle intikal ve hibe olunduğu, kendisi vasiyet edildiği ve evin içinde erkek çocuklarının gözünde bile esir cariyeden daha itibarsız bulunduğu günlerden— beri doğudan batıya kadar bütün İslâm ülkelerinde geçerli olmak üzere getirdiği medenî hukuku açıklamaya sıra geliyor.

İslâm ortaya çıktığı zaman kadın, yer yüzündeki bütün insan toplumları yanında tarif ettiğimiz hakaret, zillet ve esaret içinde idi. Hattâ Kureyş ve Kinde gibi bazı Arap kabileleri içinde, kızları diri diri gömmeği güzel işlerden sayanlar bile vardı. Nitekim "دفن البنات من المكرمات" : Kızları gömmek güzel işlerdendir." gibi diğer meseller hükmüne geçen sözleri de bu davaya şahittir. Kur'ân-ı Kerîm de: " واذا بشر احدهم بالانثى ظل وجهه مسودّاً وهو كظيم . يتوارى من القوم من سوء ما بشر به ايمسكه على هون ام يدسه فى التراب" : Birilerine kız olduğu müjde edilince öfkesini yutkunarak hiddetinden yüzü kap kara olur. Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı herkesten saklanır. O (kız çocuğu) nu hakaret üzere tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün?" (Nahil Sûresi: 58-59) âyeti kerîmesiyle yeni doğan kız çocukları bunların ne kadar uğursuz saydıklarını ve kızlara ne denli buğzettiklerini gösterir.

İslâm ortaya çıktığı zaman, Araplarla onların çevresindeki toplumlar içinde genç cariyeleri, kendi yararlarında kullanıp onları zinaya sürerek para kazanmak üzere besliyenler bile vardı. Nitekim " ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء ان اردن تحصناً لتبتغوا عرض الحيواة الدنيا : Onlar namuslu yaşamak isterlerse siz dünya menfaatini isteyerek genç kız-

larınızı biğaya (zinâ ve fuhşa) zorlamayın." (Nûr Sûresi: 33) âyeti kerîmesi, bu kötü âdetin o zaman var olduğuna delildir. Varis de, babası dahi olsa kendisini varis yapan (murisi) nin karısı üzerine (sırtındaki) abasını atıp "malına varis olduğum gibi karısına da varisim" der ve ondan sonra karıyı ister kendi nefsi için alıkoymak, ister terk edip - mihrini almak şartiyle başkasına devretmek hakkını kendinde görürdü.

İslâm ortaya çıktığı zaman kadının, erkekle hiçbir görüş ve siyasette, hiçbir tedbirde iştiraki yoktu. Arabın eşraf tabakalariyle Arap Yarımadasının pek azı, belki bundan müstesna idi. O zaman kadınlar, bazı hırıstiyanlar arasında bile ibadetlerde, mabedlere girmekten de menedilirlerdi. Kadın teklife ehil olmadığı gibi, tanrılara yalvarmaya, ve tanrıların temiz evlerine yaklaşmaya yeteneksiz sayılırdı. Kadının mevkiinin, ötedenberi erkekten de, tanrılardan da o kadar uzak olduğu çağlarda onun imdadına Kur'ân-ı Kerîm yetişti. O Kur'ân-ı Kerîm ki indiricisi olan Şanı Yüce Allâh, erkek ile kadını birbirine benzer iki insan, birbirine denk gelen iki şerik, küfüv (eş) iki unsur olarak yaratmıştır. Onları öyle birbirine bağlı, öyle ayrılmaz kılmıştır ki her ikisi birlikte olmadıkça geçim kıvancı yok ve her ikisini içine almayan evin kararı yoktur.

Kur'ân geldi, kızları "Ve'd" den (diri diri gömülmekten) kurtarıp kendilerine kızınız doğdu denildiği zaman yüzleri kap kara olanların akılsızlıklarını kınadı. Kur'ân-ı Kerîm onları: " و اذا الموئودة سئلت بأيّ ذنب قتلت » : Diri diri gömülene sorulduğu gün: Hangi günahtan ötürü öldürüldü?" (Tekvîr Sûresi: 8-9) âyeti kerîmesiyle hak ve doğruya ve âdil sağduyu mahkemesine davet ettikten sonra adaletin hükmüne ve kısasın heybetine de havale edip " و لكم فى القصاص حيوة يا أولى الألباب لعلكم تتقون » : Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır. Bu hikmeti umulur ki anlayasınız." (Bakara Sûresi: 179), " و من قتل نفسا بغير نفس او فساد فى الارض فكانما قتل الناس جميعا ... احيا الناس جميعاً » : Her kim bir canı, bir can öldürmüş veya yer yüzünde fesad çıkarmış olmadan öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş; her kim onu yaşatırsa (yani öldürmeden vaz geçerse) sanki bütün insanları yaşatmış gibi olur." (Mâide Sûresi: 32) buyurdu.

Kur'ân geldi, çiftleri, erkek ile kadını Allâh'ın yarattığını ve insanlara sükûn ve rahat kaynağı olmak üzere kendi nefislerinden eşler ve aralarında merhamet ve sevgi yarattığını haber verdi. Hülâsa Kur'ân, kadının şanını yüceltti ve onu azar azar zillet ve horluk

çukurundan yükselte yükselte nihayet ona ait olarak mevcut olan kötü âdetleri ve her iki sınıf arasında büyük farkları yok etti.

Erkek aile kadının teklifler, hükümler ve sevap ve ceza hususundaki mertebelerine gelince âyet-i kerîmeler —biraz aşağıda söylenecek ufak tefek farklar müstesna olmak üzere— her ikisinin bu konuda birbirine eşit olduklarını beyan ediyor. Aşağıdaki âyet-i kerîmeler o cümledendir:

— " فاستجاب لهم ربهم انى لا اضيع عمل عامل منكم من ذكر او انثى بعضكم من بعض . . : Rabları: "erkek olsun, kadın olsun, hiçbir çalışanın çalışmasını boşa çıkarmam, sizler birbirinizden yaratılmışsınızdır" diyerek duâlarını kabul buyurdu." (Âl-i İmrân Sûresi: 195)

— " ومن يعمل من الصالحات من ذكر أو انثى وهو مؤمن فأولئك يدخلون الجنة ولا يظلمون نقيراً . : İster erkek, ister kadın, mü'min olarak salih amelleri her kim işlerse işte onlar cennete girerler ve yaptıklarının bir çöpü (zerresi) zayi edilerek zulme uğramazlar." (Nisâ Sûresi: 125)

— " يا ايها النبى اذا جاءك المؤمنات يبايعنك على ان لا يشركن بالله شيئاً ولا يسرقن ولا يزنين ولا يقتلن اولادهن ولا يأتين ببهتان يفترينه بين ايديهن و ارجلهن ولا يعصينك فى معروف فبايعهن واستغفر لهن الله ان الله غفور رحيم » : Ey şanlı peygamber, mü'min kadınlar Allâh'a hiçbir ortak koşmamak, çalmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek (yani diri diri gömmemek), hiçbir iyi işte sana muhalefet ve isyan etmemek üzere bîat etmeğe geldiklerinde, onlara bîat et ve onlar için Allâh'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allâh bağışlayan, merhamet edendir." (Mümtehine Sûresi: 12)

— " ان المسلمين و المسلمات و المؤمنين و المؤمنات و القانتين و القانتات و الصادقين و الصادقات و الصابرين و الصابرات و الخاشعين و الخاشعات و المتصدقين و المتصدقات و الصائمين و الصائمات و الحافظين فروجهم و الحافظات و الذاكرين الله كثيراً و الذاكرات اعد الله لهم مغفرة و اجراً عظيماً . : Şüphesiz ki Allâh Taâlâ, müslim olan erkeklerle kadınlara, mü'min olan erkeklerle kadınlara, kanit (tevbekâr) olan erkeklerle kadınlara, sadık olan erkeklerle kadınlara, oruç tutan erkeklerle kadınlara, sadaka veren erkeklerle kadınlara, Allâh'ı çok zikreden erkeklerle kadınlara mağfiret ve büyük ecir hazırlamıştır." (Ahzâb Sûresi: 35)

— " والذين يؤذون المؤمنين و المؤمنات بغير ما اكتسبوا فقد احتملوا بهتاناً و اثماً مبيناً » : Yapmadıkları halde mü'min olan erkekleri ve kadınları incitenler, muhakkak ki bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir." (Ahzâb Sûresi: 58)

İşte Kur'ân'ın bu öğretileri sayesinde kadın yavaş yavaş yüksele yüksele, zorba ve zalim olan erkek de mevkiinden ine ine nihayet her iki sınıf, malûm olan eşitlik ve adalet alanında buluştular. Her iki sınıfın mutluluğu garanti edilmiş oldu. Ve karı kocanın hukuku himaye altına girdi.

DİNÎ TEKLİFLER VE İ'TİKADDA BAĞIMSIZLIK

Bilindiği gibi ibadetlere dair erkeğe her ne farz olduysa kadına da farz olmuştur. Bundan yalnız kadın hakkında güçlük ve zorluk olanlar müstesnadır. Müslüman kadın erkek gibi namaz ile, oruç ile, hac ile, zekât ile yükümlü olup bu İslâmî esasları yerine getirirse bunları yapan erkeğin elde ettiği kadar ecre (sevaba) nail olur. Ve cinsiyet farkı, sevabın eksik olmasına sebeb olmaz. Nitekim bunları terk etmekte erkek ne kadar günahkâr olursa o da o kadar günahkâr olur. Ancak cihad gibi yapılmasında güçlük ve zorluk olan ibadetler, gerektirdiği zahmetten dolayı İslâm şerîatince kadına farz değildir. Böyle iken yine Peygamberimizin kutlu devirlerinde kadınlar İslâm ordulariyle birlikte savaş meydanlarına gider ve orada savaşa koyulan mücahitlerin ağırlıklarını bekler, yemek pişirip hazırlar; yaralılarla hastalara bakarlar ve şayet gerekirse kendilerini savunmak için silâhlanmaktan da geri durmazlardı. Nitekim Ümm-i Süleym[76] (Allâh ondan razı olsun) dan rivayet olunduğuna göre kendisi, Hüneyn gününde şayet düşman, bulundukları yere gelir de başları sıkıntıya uğrarsa vacibolan müdafaadan geri kalmamak için bir hançer edinmişti. Ve "Hançeri ne edeceksin?" diyenlere: "Şayet müşriklerden biri bana yaklaşırsa karnını deşmek için bunu yanıma aldım." cevabını verirdi[77]. Bununla beraber düşman bir İslâm beldesine girse[78] kadınlara varıncaya kadar bu belde halkının tümü üzerine nefsi müdafaa vacibolur. Bundan dolayı müslümanlardan bir zümre ile kayr-i müslimler arasında harb olursa düşmana en yakın olan İslâm ülkeleri ahalisini, erkek, kadın, çocuk, genç, ihtiyar herkesi nişancılığa ve diğer askerî sanatlara alıştırmak vacib olur.

---

(76) Ümm-i Süleym, bir takım kadınlar ile birlikte Allâh'ın Resûlü (salât ve selâm üzerine olsun) Efendimizin bulundukları harblerde bulunan bir sahabiyyedir.

(77) Neylu'l-Evtâr, 7 nci cüz.

(78) Neylu'l-Evtâr, cüz' 7, s. 141.

Bilindiği gibi kadınlar mescidlerde cemaatlerde hazır bulunabildikleri gibi Cuma namazlarına da gidebilirler.

Sağlıklarına zarar vermek korkusu olan bütün ahvalde oruçları düşer. Âdet ve lohusa hallerinde olduğu gibi gebelik ve emzirme gibi hallerde de kadın kendi nefsine veya çocuğuna bir zarar olacağından korkarsa orucu geri bırakır.

Dinî inançlara gelince bu hususta erkek ne kadar yararlanıyorsa kadın da o kadar yararlanır. Zira erkeğin kendi inandığı mezhebi, görüşü ve dini, eşine veya kızına zorla kabul ettirmeğe hakkı yoktur: Erkek sünnî veya şîî olur da eşi veya kızı başka mezhepte olabilir. Mutlaka benim mezhebimi kabul edeceksin demeğe yetkisi yoktur. Zira vicdan ve itikad gibi ruhî olan batınî (kalbî) işlerde kimsenin kimseye tasallutuna imkân yoktur. Hattâ İslâm dini mü'minlere yahudî ve hırıstiyan kızlarını bile almayı mübah görür. Çünkü yahudilerle hırıstiyanları, müslüman kocalarının tecavüzüne karşı himaye ediyor. Ve müslüman kocalara, kitap ehlinden olan eşlerinin inançlarını değiştirme hakkı vermiyor. Nitekim önce dediğimiz gibi İslâm dini, kitap ehlinden hiçbir kimsenin itikadına bir müslümanın karışmasını caiz görmez. Ve herhangi bir dış baskı ile vicdan ve itikadın ve nefsin boyun eğme imkânına ihtimal vermez. Müslüman kızlarının gayr-i müslimlerle evlenmesini İslâm dininin yasak etmesindeki sır da zaten bundan ibarettir. Zira gayr-i müslimlerin tabi oldukları esaslara göre kadın, yalnız evlenme akdiyle kocasının dinine girmiş olacağı gibi mensub olduğu ailenin de ismini kaybederek kocasının ismi ile anılır. İslâmda ise evlenme akdiyle kadın ne ailesinin ismini, ne kendi din ve mezhebini, ne de elinin altında bulunan hiçbir şeyini kaybetmez.

Bilindiği üzere aile ismini korumada bir çok hikmetler, sebepler vardır. Bazılarını zikredelim:

1) Evlilik ilişkisi kopabilir. Babalık bağı ise süreklidir.

2) Kadın ile ailesi arasında evlenmesine rağmen —yerinde açıklandığı gibi— miras gibi birtakım hukuk ve medenî, şer'î birtakım hükümler devam eder durur.

3) Kadının aile ismini kaybetmesi fikri, kadınların esir sayıldıkları zamandan kalma bir şeydir. Zira insanı efendisinden başkasına bağlanmaktan alıkoyan ve kendi malından başkasına velâyet hakkı bırakmıyan yalnız köleliktir. Köleyi bütün malıyla birlikte

efendisine katan yalnız "rikk: kölelik" tir. Bunun karı koca arasında birlik manasını gerçekleştirmek ve ikilik izlerini silmek olduğu hakkındaki Fransız hukukunun iddiası ise yukarıda eleştirilmiş ve yaptıkları şey, eşinin ismen, dinen, mülken kocada birleşmek demek olduğu açıklanmış idi. Onların yaptıkları, kadının fikrî ve siyasî ve medenî varlığını izi kalmıyacak surette silmekten ibarettir. Evlenmede birlik gerçek ve doğru bulunmuş olaydı, kadının bütün tasarruflarında kocasından hiçbir hususta izin almasına lüzum görmeksizin ona ortaklık hakkı olurdu. Oysa ki karı kocayı bir görmeğe ve ikilik izlerini silmeğe tutkun olduklarını iddia edip dururken kocayı her şeyde serbest, kadını her şeyden mahrum ediyorlar. (Yalnız son senelerde kadına verdikleri cüz'î şeyler türünden bazı haklar bu kuralın istisnasıdır.)

Bir de Cenab-ı Hak, kendi ile erkek kulları arasında perde ve hicab ve aracı koymadığı gibi kadın ile kutsal mertebesi arasına da böyle engeller koymamıştır. Erkek kulları içinden veliler, safîler, nebiler edindiği gibi insanlığın anası Havvâ, İbrahim Aleyhisselâm'ın eşi Sare, İmran'ın kızı Meryem, Fir'avn'in eşi Âsiye, mü'minlerin anaları olan Resûl (salât ve selâm üzerine olsun) ün eşleri, peygamber hanedanının anası Fatıma, Hüseyin'in kızı Sekîne, Rabiatu'l-Adeviyye gibi birçok kadınları da kendine yakın safileri arasına sokmuştur. Kutsal avlusu, oraya yanaşmak isteyen kadınlara da, erkeklere de eşit biçimde açıktır. Hele Hz. Resûlün (salât ve selâm üzerine olsun) : " الجنة تحت أقدام الامهات . : Cennet anaların ayakları altındadır." yüce sözü, kadının şanının ne kadar yüksek yapıldığının ve makamının ne kadar büyük tutulduğunun en büyük delilidir. Zira bu hâdisi şerîfin hükmü kabul edildikten sonra cennete gireceği gün anasının ayaklarını başının üstünde tutmayan ve —anaya başların üzerinde yer veren— Hikmet Sahibi Yaratıcı yanında ana sevgi ve rızasını şefaatçi kılmayan kimsenin cennete girmesi nasıl tasavvur olunabilir?

II

MÜLKİYET, MİRAS ve MALLARDA TASARRUF HUSUSUNDA KADIN HUKUKU

İslâmda kadının —ister evli olsun, ister olmasın— malî tasarrufların hepsinde erkekten farksız olduğunu yukarıda söylemiştik. Malı olduğu halde kısıtlı olursa bülûğ ve olgunluğu bilininceye kadar ya babasının veya başka bir vasi veya velinin veliliği altında kalır. Burada olgunluktan maksat, malı işletme ve ıslâha kudrettir[79]. Vesayet altında iken kadı (hakim), olgunluğu anlaşıldıktan sonra mallarının kendisine teslimine ve mallarında tasarruf hakkının kendisine verilmesine hükmeder. Bu hükümde kadınlar ile erkekler arasında fark yoktur[80]. Her ikisi de bülûğa erip imtihan ve denemeden sonra malî tasarruflara ehil oldukları anlaşılınca mallarının hepsini elleri altına almak ve onda istedikleri gibi tasarruf etmek hakkını kazanırlar. Yine erkeklerin babalarına, analarına, eşlerine, evlât ve akrabalarına feraiz kitaplarında uzun uzadıya anlatıldığı üzere varis olmaya nasıl hakları varsa kadınlar da —erkekler varken bile— terekelerin (kalan malların) taşınırında ve taşınmazında hak sahibidirler. İslâmın bu hükmü, kadınlarla eli ermiyen, gücü yetmiyen evlâdı mahrum bırakmak üzere cahiliyye Arapları arasında cereyan eden hükmü ortadan kaldırmış oldu. Gerçi İslâm şerîatince kadın ile erkeğin, mirastan payları, hisseleri eşit olmayıp aralarında bir fark gözetilmiştir. Ama bu, İslâm ehli kitaplarında uzun uzadıya zikrolunan sayılı sebeplerden doğar. Biz bunu bir misal ile izah edelim. Bir adam vefat ederken erkek, kız varisler bırakırsa geri kalan malından erkeğe iki kız payı verilir. Çünkü kadının hiç malı yok ise erkek variste nafaka ile süknâ (besleme ve barındırma) hakkı olur. Malı yetmiyorsa erkek varis, eksikliğini tamamlamaya borç-

(79) Mâlikî mezhebi böyledir. İbn Rüşd'ün "Bidâyetu'l-Muctehid" ine bak.
(80) Diğer bazı mezheplerde bazı farklar vardır.

ludur. Evlenirse kendisine lâzım olan nafaka ile sükna (barınak)ın tümü —kadın pek büyük bir servet sahibi olsa da yine— kocasına aittir. O derecede ki eğer kendi evinde bizzat çalışır kadınlardan değil ise benzerleri kaç hizmetçiye muhtaç ise o kadarını temin ile dahi kocası yükümlüdür. İslâm şeriati, kadının lehine bu kadar hukuku garanti ettikten sonra o da mirastan, erkek kardeş hissesinin yalnız yarısını alırsa terekeden istifadesi pek fazla olmuş olur. Bu da asırlarca hep baskı altında tutulan bu zayıf sınıfa İslâmın son derece yardımı ve din sahibinin son derece himmeti sayesinde olabilmiştir.

İslâmda kadının mülkiyet, miras, malî tasarruflar gibi hususlardaki mevkii işte budur. İslâmın, müslüman kadına herhangi milletteki hemşiresinin henüz elde etmeyi hatıra getirmiyeceği derecede bahş ve ihsan ettiği yüksek özelliklerin değerini anlamak için kadının yukarıda işaret ettiğimiz üzere eski çağlarda ve çeşitli ülkelerdeki yerini tekrar anlatmaya bile ihtiyaç yoktur. Yalnız batı milletlerinin en ilerilerinde bugün (kadının) istifade ettiği hukuku zikretmekle yetinirsek maksadımız yine hasıl olur.

Kocalı kadın, İngiliz kanunlarınca bütün mallarında tasarruftan mahrum edilmişti. Nihayet 1882 milâdî yılında İngiltere eşit olarak kocalı, kocasız kadınlara ister emeklerinin mahsulü olsun, ister başka suretle kazanılmış olsun mallarında, kocalarının iznine aslâ bağlı olmaksızın tasarruf hakkını vermekle Avrupa toplumlarını hayrette bıraktı idi. Batılı kanun adamları, bu ıslâhat işini İngiltere tarafından başlatılmış pek müthiş bir cür'et, diye kabul ettiler. Artık İngiliz kanunlarına göre İngiliz kadını, 1882 milâdî yılından beri müslüman kadının Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilişinden yani ondört asırdan beri elde ettiği haklara hemen hemen eşit haklara ermiş demektir. "Hemen hemen" diyorum, çünkü miras hususunda hâlâ ondan aşağıdadır. İngiliz kadını, erkek varis oldukça taşınmaz mallara hissedar olmaktan hâlâ mahrumdur. Böyle iken yine İngiliz kanunu onun nafaka ile barınağını erkek varislere İslâmın farz ettiği gibi farz etmiş değildir. İngiliz kadını gerçi on üç bu kadar asırdan sonra mevki ve hukuk bakımından müslüman kadına yaklaşmaya başlamıştır. Fakat onun aşağısında kalmıştır. Ve İngiliz kanunbilirleri miras için de 1882 de attıkları önemli adıma benzer bir adım daha atmadıkça yine aşağısında kalıp duracaktır.

Fransa ile onu taklid eden Batı milletlerinde ise kadın ere varınca önce söylediğimiz gibi sırf akid ile medenî varlığı mahvolur. Ve yalnız evlenmekle mutlak olarak mallarında hiçbir şeyde tasar-

ruf hakkı kalmaz. Yalnız 13 Temmuz 1907 ile 19 Mart 1919 kanunları ona evlilik esnasında çalışma ücreti olarak hasıl olan kazancında tasarruf hakkını vermiştir. Ama evinin idaresi için hürriyet ve istiklâl (bağımsızlık) ile yani kocasının iznine muhtaç olmaksızın harcama ve infaktan yasaklanmadığı, yine yalnız kendi el emeği, kendi kazancı olan o paradan ibarettir. Artık müslüman kadın ile hattâ bugünkü gayr-i müslim kadın arasındaki mesafeyi düşünün. Bu farkın daha ne kadar olduğunu bilmek isterseniz İslâm şerîatinin şu hükmüne bakınız: Önce ana babasından yalnız birinden başkasını beslemeğe gücü yetmezse ana, beslenmeğe babadan daha çok hak sahibi olmuş olur. Nasıl olmasın ki sahih hadiste geldiğine göre Muâviye al-Kuşeyrî (Allâh kendisinden razı olsun) Resûlü Ekrem (Allâh ona salât ve selâm etsin) e "Kimi görüp gözeteyim?" diye sormuş. "Ananı" buyurulmuş. "Ondan sonra kimi?" diye tekrar sorunca yine: "Ananı" cevabını almış. Bir daha "Ondan sonra kimi?" diye sorunca: "Babanı, ondan sonra da derece derece yakın olanı." buyurulmuştur[81]

(81) İbni Âbidin, 2 nci cüz', 1108 inci sayfa.

III

MUÂMELÂTA VE HEMŞEHRİLİĞE AİT HUKUKA GÖRE KADIN

Müslüman kadın, bütün medenî işler ile muâmelâtta erkek gibidir. Aralarında aslâ fark yoktur. Yalnız bazı hallerde şehadet (tanıklık) hususunda farklar vardır. Her ikisi alım satımın her çeşidi, hibe, şüf'a, icare, iâre, kefalet, vekâlet, vedîalar, her nevi şirketler, rehin, kısmet, dava, ikrar, sulh, vasiyet, cinayetler, hacr (kısıtlılık), gasp, çalma, yemîn, yeminden dönme... vs. gibi hükümlerde eşittirler. Şehadete gelince İslâm şeriati bu hususta kadın ile erkek arasında bir fark gözetiyor. Ve fıkıh kitaplarında açıklanan şartların gerçekleşmesi halinde erkeklerin herşeyde tanıklıklarını muteber tuttuğu halde kadınların, münferiden yani erkek şahitlerle beraber olmıyarak şahitliği, yalnız doğum, doğan çocuğun ağlamış olması (istihlâli mevlûd) ve kadınların ayıpları gibi çoğunlukla erkeklerin göremiyeceği bedensel haklarda makbul olduğu gibi, mallarda[82] ve cezalardan başka bedensel hükümlerde ve boşanma, ric'at (tekrar kadına dönme), nikâh, vekâlet, vasiyet gibi mala bağlı bedensel haklarda da şahitlikleri dinlenir. Cezalarda ise yanlarında erkek olmadıkça şahitlikleri ile hükmolunmaz[83]. İki kadının şahitliği, bir erkek şahitliğine denktir. Çünkü kadınlar, çabuk etkilendikleri ve tepki gösterdiklerinden dolayı çoğu kez olayların detaylarını anlıyamazlar. Bundan dolayı İslâm şeriati, tanıklık konusunda iki kadının bir erkeğe denk olmasını şart koştu ki, biri şaşırırsa diğeri ona hatırlatsın. Hudud (ceza) meselelerinde de bir tek kadının sözüne —şahit-

(82) Bu, Ebu Hânife'ye göredir. Bidayetu'l-Muctehid, 2 nci cüz, 386 ncı sayfa.

(83) Bu, Zahiriyye'ye göredir. Onlar: " وان لم يكونا رجلين فرجل و امرأتان ممن ترضون من الشهداء " : Eğer iki erkek yoksa, razı olduğunuz şahitlerden bir erkek ve iki kadın (şahitlik etsin)" âyeti kerîmesinin mutlaklığı üzerine amel ederler.

lik değil, hal karinesi olmak üzere— bakılmak da caizdir[84]. Nitekim yaralama ve öldürme hususlarında çocukların da birbirleri hakkındaki tanıklıkları gerçekten şahitlik değil, hal karineleri olmak üzere göz önüne alınır.

Hülâsa kadın, bütün muâmelât (işlemler) ile medenî hukukta hür olup her yönden erkeğe eşittir. Yalnız tanıklıkla miras meselelerinde bir çeşit ayrılık vardır ki bu iki maddede ona bağlı hukuk ve hükümlerin bazı yönlerden erkeğe aykırı olması, yukarıda açıklanan sebeplere ve hikmetlere bağlıdır.

Şüphe yoktur ki bu istisnâî hususlarda da müslüman kadının mevkii, bugün en ileri olan memleketlerdeki gayr-i müslim kadınların mevkiinden çok yüksektir.

Meselâ medenî kanunun 215 nci maddesiyle Fransa ve onu taklid eden diğer birçok milletler, kadının velev herkesin muhtaç olduğu günlük işlemlerden birini imza için olsun, mahkeme huzuruna kocasından izinsiz çıkmasını menettikleri gibi[85] izin aldığı takdirde de kendisine en yakın erkek akrabasından ikisi ile birlikte ancak girebilir. Hele muâmelât konusundaki akidlerde kadının şahit olması, bu ülkelerde hiç caiz görülmez.

Koca öldüğü takdirde Alman memleketlerinin çoğunda kadın, evlâdına yabancı bir vasi kabul etmekle yükümlü olur. Çünkü kendisi vasiliğe, çocuk bakıp terbiye etmeğe uygun görülmüyor. Ve bu haksızlık, çocukları münhasıran kendi kendisini ve kendi kazancı ile geçindikleri zamanlarda da sürüp gider.

Bu gibi hükümler yaşadıkça Garplı kadının medenî haklarca müslüman kadının ne kadar aşağısında olduğunu anlamak ve bu tabii haklardan istifade etmek hususunda ona eşit oluncaya kadar savaşması yaraşır.

---

(84) Bidayetu'l-Muctehid, 2 nci cüz', 276 ncı sayfa.
(85) (Sosyalistlikte kadın) adlı kitap.

MÜSLÜMANLIKTAKİ ÜSTÜN AHLÂK ve EDEB

İslâm dininin sahibi olan hikmet sahibi Yaratıcı, biliyordu ki: İnsanlar hayatın bütün yönlerinde ihtilâftan kurtulamıyacaktı; kendilerince, hükûmetlere âit olmak üzere kanun, anayasa, nizam namına konulan âsayiş ve disiplin sebepleri için yalnız başına ne arada huzur ve sükûn esaslarını kurma imkânı, ne de fertleri, toplulukları birbirine bağlayacak karşılıklı sevgi ve şefkat bağlarını pekiştirme imkânı yoktu: Çünkü bu düstûrlar, bu kanunlar insanın terbiye edilip güzelliştirilmeyen ruh ve vicdanı üzerinde o kadar büyük nüfuz icra edemezdi. Bunun için İslâm, muâmelât ve cezalara dair koyduğu hükümleri —ki fıkıh kitaplarında detayiyle açıklanmıştır— kâfi görmedi; ona büyük ölçüde ahlâk ve edep ekledi.

İşte hikmetli Furkan'ın (Kur'ân'ın) söylediği ve Hadise âit eserlerin gerçekleştirdiği bu ilâhî ahlâkı, bu ilâhî edepleri, salât ve selâm üzerine olsun, Efendimiz, kendi kerîm zatında öyle bir topladı ki: " وانك لعلى خلق عظيم : Şüphe yok ki sen ahlâkın en büyüğüne sahipsin." (Nun Sûresi: 4) Kur'ânî vasfına hakkiyle liyakat gösterdi. Nitekim mazhar bulunduğu ilâhî nimeti ifade etmek için " أدّبنى ربى فأحسن تأديبى" : Beni Rabbim terbiye ettiği için güzel terbiye etti." demekte de yerden göğe kadar haklı idi.

Gerçekten İslâm, ruhları güzelleştiren, vicdanlara kudret veren vasıtalariyle müslümanların elinden tutmuş olmasaydı, onlar da kanunları, hükümleri, düsturları tamamiyle insan eliyle konulmuş kanunları bulunan diğer ümmetlerden farksız olurdu. Ama bir yandan hükümlerinin şer'îliği, diğer yandan o hükümleri bir kat daha pekiştiren güzelleştirici edepleri ve öğretileri —yukarıda söylediğimiz gibi— hem ferdî ve ictimaî hayatları, hem ruhları ve maddeleri üzerinde etkili oldu; ve müslümanları yer yüzündeki ümmetlerin hepsinden ayırıp varlıklarına, kendilerine hâs olan damgayı vurdu.

İslâm'ın ahlâk ile edebe bu kadar itina göstermesine sebep, ruhları güzelleştirmesi, vicdanlara kuvvet vermesidir. Zira bu ikisi bü-

tün azimlerin, emellerin menşei, bütün istekle yapılan fiil ve hareketlerin kaynağıdır. İslâm bu ahlâkî öğretileriyle ferdî, sosyal bütün heyecan ve ızdırapları doğuran ruhsal hastalıklara çare buluyor; buğz, kin, haset, intikam, hırs, tamah gibi milletleri başarısızlıklara, ziyanlara sürükleyip duran illetlerden müslümanları kaçındırıyor.

Şayet insan, Kur'ân'ın ve diğer ilâhî kitapların ahlâkiyle ahlâklansa idi de Musâ, İsa, Muhammed (hepsine selâm olsun) ile öteki peygamberlerin izinden giderek iyilik ve ihsan üzerinde yardımlaşmada bulunsaydı, sonra sîneler kirden, rezilliklerden uzak kalsaydı... Evet, insanlar bu suretle harekette bulunsaydı, gerek Rusya'da, gerek diğer kıt'alarda milyonlarca âileyi, milyarlarca serveti bitiren, kadını, erkeği, çoluğu çocuğu ayaklar altında bırakan bu kanlı parti mücadeleleri meydana gelmezdi. " ولو انهم اقاموا التورية والانجيل وما انزل اليهم من ربهم لأكلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم منهم امة مقتصدة وكثير منهم ساء كانوا مايعملون . : Şayet onlar Tevrat ile İncil'in ve Allâh tarafından kendilerine daha neler indirilmişse hepsinin hükümlerini yerine getirseydiler, üstlerindeki ve ayaklarının altındaki nimetlerden yerlerdi; içlerinden tutumlu hareket eden ümmet var ama çoğu kötü işler yapıyor." (Mâide Sûresi: 66) İslâm'da ahlâk ve edep şu söyliyeceğimiz kısımlara ayrılır:

1 — İnsanı başkalarına zarar vermekten alıkoyanlar. Bu kısım, sosyal hayatı vücuda getiren esasların en önemlisi olduğu gibi, insan fertleri arasında adalet ve insafı en çok garanti edendir.

İslâm, insanlara zarar vermeyi Allâh'a şirk (ortak koşma) nevinden sayıyor: Allâh şirk koşmayı nasıl affetmiyorsa insanların başkalarına yapacağı zulümlerin, işkencelerin de hiçbirini affetmiyor; meğer ki o zulmü, o işkenceyi çekenler, haklarını bağışlamış olsunlar. Muhammedî sünnet, insanların başkalarına, hattâ ağzı dili olmayan hayvanlara karşı yapacağı bütün zarar ve işkenceden dolayı hesaba çekileceğini bildirmiştir.

İslâm, insan fertlerinden bir kısmının diğerine saldırısını son derece çirkin gördüğü içindir ki nefislerin şirretini kıracak, dizginini çekecek ahlâk ile insanı, başkasının haklarına saldırma hevesinden ve şeriatin gerek fertler, gerek topluluk arasındaki sınırlarını çiğnemek eğiliminden menedecek riyazetlere bu dininin sahibi olan hikmet sahibi Yaratıcı, o oranda yüksek bir yer veriyor. İffet, insaf, emanet ve benzerleri bu kısma dahildir.

2 — Sînelerden buğzu, kini, hasedi çıkararak bunlara karşılık insanlar arasında sevgi, şefkat, merhamet duygularını geliştiren iyilik ve ihsana ait huylar, mürüvvet, afv ve hoşgörü, şükür, akrabayı ziyaret, dulları, öksüzleri, bîçareleri koruma gibi.

3 — İnsan ruhunu kötü sıfatlardan temizliyerek ona bütün olgunluk mertebelerini geçerek Yüce Allâh'ın huzuruna yükselme istidâdını veren ve kutsal Tanrının —O kendisinden, kendisi ondan hoşnud bir halde— kutsal yakınlığı ile şeref-yâb eden kısımdır. Bu kısım hepsinin yükseği ve insanın ruhanî hüviyetine en uygunudur. Çünkü ruhu madde bağlarından kurtarıyor, heveslerin esaretinden âzadediyor da bütün emellerini ve eğilimlerini Allâh'ın rıza ve sevgisinde yok ediyor. Artık böyle bir ruhun yükselmesi sevap ümidiyle, ittikası (Allâh'tan korkması), ceza endişesiyle değildir. Allâh'tan korkusu sonsuz büyüklüğüne hürmetinden, Allâh'tan korkusu O'nun aşkında boğulmasındandır. Bu bir mertebe ki, kayıtların her türlüsünden pâk olan hayırlı kişilerin gayesi olabilir; bu bir gaye ki iyilerin mücahidlerinden başkası için yetişmek ihtimali olamaz

İşte İslâm, ahlâka âit öğretilerin şu üç kısmiyledir ki müslümanları güzelleştirmekte ve onları ruhanî olgunluk yolu olan Allâh yolunda yavaş yavaş ilerletmektedir. Ancak istidad, hayat tarzı, kaynak, çevre bakımından değişik bulunan insanların, tabiidir ki, derûnî olgunluk ve ruhanî temizlikten alacakları pay da değişik olur. En evvel ileri gidenler birinci safı teşkil etmek üzere, herkes yeteneğiyle, mücahedesiyle (çabasiyle) orantılı olarak sıralanmış safların birine girer.

İslâm'ın Kur'ân ile Muhammedî sünnet tarafından bildirip de semâvî izleri mü'minler üzerinde damgalanan başlıca ahlâk ve edebini özetlemek, bizim için pek uygun olacak:

İffet: İffet, caiz görülmeyen, yahut yakışık almıyan şehvetler (arzular) ve nefis eğilimlerinden kendini menetmektir. Bundan dolayı helâl kısmı dışındaki lezzetlerinden nefsin alakonması, ve haysiyetsiz, şerefsiz yerlerden uzak bulunması da iffet cümlesindendir. Sadaka istemek, şunun bunun eline bakmak gibi vakara aykırı hareketlerden, yaklaşılması insanı zillete, yahut rezalete, yahut günaha götürecek kuşku altındaki yerlerden çekinmek de iffet kısımlarındandır.

Fakirlik ve ihtiyaç içinde olmalariyle birlikte kimseye halini söylemiyen iffet sahipleri hakkında: " يحسبهم الجاهل اغنياء من التعفف تعرفهم بسيماهم لا يسئلون الناس الحافا » : İstemekten çekindikleri için bilmiyen adam

kendilerini zengin sanır; sen onları hallerinden tanırsın, halktan ısrar ile bir şey istemezler." (Bakara Sûresi: 273) yüce âyetiyle: "ان الله يحب الفقير المتعفف ابا العيال" : Allâh, halini bildirmiyen çoluk çocuk sahibi fakiri sever." hadisi şerîfi var.

Fakat haramlara, günahlara karşı olan iffete gelince buna dair sayılamıyacak derecelerde âyetler ve hadisler gelmiştir. Başlıcaları: "اتق المحارم تكن اعبد الناس" : Haram şeylerden uzak dur ki insanların en çok ibadet edeni olasın." hadis. "ان اكرمكم عند الله اتقيكم" : Allâh indinde en üstününüz, yasak şeylerden en çok sakınanınızdır." (Hucurat Sûresi: 13), "فان خير الزاد التقوى." : Azıkların en iyisi günâhlardan çekinmektir." (Bakara Sûresi: 197)

Malûmdur ki İslâm'da geçen "el-muttakîn, ittakû, yettekûn" gibi takva kelimesinin türevlerinden kasdedilen anlam budur. Kuşeyrî diyor ki: "Takvanın aslı şirkten sakınmak, sonra günâhlardan ve kötülüklerden, daha sonra şüpheli şeylerden sakınmaktır. En sonra murdarlıktan sakınmak da gelir." Enes'in rivayet ettiği şu hadisin mânâsı da budur: "Ey Allâh'ın peygamberi, Muhammed'in soyu kimdir dediler. Her müttekî (Allâh'tan korkup günâhlardan sakınan) buyurdu. Ben her müttekî'nin dedesiyim."

Bu üstün ahlâkın ortadan kalkması halinde insanlara saldıracak fecaatin derecesini öğrenmek istiyenler gitsinler de fuhuşlar, sefahetler, şenaetler arkasında koşan alçakların işlediği rezilliklere baksınlar; görecekleri manzaraların dehşeti bu hususta bir fikir edinmeleri için yeterlidir.

Emanet: (Zıddı hiyanet). Emânet hakkında birçok âyetler ve hadisi şerîfler var ki hepsi de İslâm'ın gözünde büyük günahların en büyüğü sayılan hiyanet rezilliğinden şiddetle kaçındırıyor: "يا ايها الذين آمنوا لا تخونوا الله و الرسول و تخونوا اماناتكم و انتم تعلمون" : Ey îman edenler, sakın bile bile Allâh'a ve peygambere hiyanet etmeyiniz, aranızdaki emanetlere de hiyanet etmeyiniz." (Enfal Sûresi: 27), "ان الله يأمركم ان تؤدوا الأمانات الى اهلها" : Allâh sizlere, emanetleri ehline vermenizi emrediyor." (Nisâ Sûresi: 58), "فليؤد الذى اؤتمن امانته" : Kendisine itimad edilen adam da yanındaki emâneti sahibine versin." (Bakara Sûresi: 283), "ان الله لا يحب الخائنين" : Allâh hainleri sevmez." (Enfal Sûresi: 58), "ان الله لا يحب من كان خوانا اثيما" : Allâh, günaha düşkün haini sevmez." (Nisâ Sûresi: 107).

Emanet, salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin peygamber olarak gönderilişlerinden önce de en çok nitelenmiş bulundukları bir

sıfat idi. Hattâ milleti, kendilerine çocukluklarından beri (el-Emîn) unvanını vermişti. Kur'ân-ı Kerîm mü'minleri: " والذين هم لأماناتهم و عهدهم راعون " : Onlar ki emanetlerine ve ahitlerine riâyetkârdırlar." (Mü'minun Sûresi: 8) yüce âyetiyle tasvir ediyor. Emaneti üzerine alıp da sahibine vermeyenler hakkında gelen en beliğ azar şudur: "انا عرضنا الامانة على السموات والارض والجبال فأبين ان يحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انه كان ظلوماً جهولاً " : Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik; onu yüklenmekten geri durdular, ondan ürktüler de insan tuttu onu sırtına aldı; o şüphe yok ki, zulmedendir, bilgisizdir." (Ahzâb Sûresi: 73)

Rifk (merhamet) ve tahammül: İslâm, mü'minlere dine, dünyaya âit bütün işlerde taassup ve aşırılık göstermiyerek dayanıklı olmayı emrediyor: Hain, yahut muharib (savaşçı) olmamak şartiyle, isterse gayr-i müslim olsun, herkese karşı şefkatle işlem yapmaya teşvikte bulunuyor. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz halkı yirmi üç yıl dine davet etmişti. O muhterem peygamber, İslâm'a hikmetle, edebî va'zlarla davette bulunmak, sonra münakaşa için en mutedil tarzı tutmak hususunda insanlar için en olgun bir imtisal nümunesi idi, şefkatli idi, sade rahmetti.

Kur'ân-ı Kerîm, salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin ne kadar geniş yürekli bulunduklarını ve bütün işlerde ne büyük şefkatle hareket buyurduklarını gösterecek ilâhî emirleri söylediği gibi siyer kitapları bu hususta öyle bilgiler veriyor ki artık peygamberimizin re'yde istibdad (yalnız kendi görüşünü kabul ettirmek, kimsenin görüşüne önem vermemek) gibi, taassup gibi şeylerden pek uzak bulunduklarına kimse için münakaşaya meydan kalmıyor. Konunun lâyikiyle açıklanması, sözü uzatacağından kitap ve sünnette mevcut âyetler ve hadisi şerîflerden bazılarını iktibas edelim: "فذكر انما انت مذكر لست عليهم بمسيطر " : İhtar et, görevin ancak ihtardır, yoksa üzerlerinde zorla yaptırıcı bir insan değilsin." (Ğaşiye Sûresi: 21-22), " وما انت عليهم بجبار فذكر بالقرآن من يخاف وعيد " : Onları zorla yola getirecek değilsin, onun için tehdidimden korkanlara Kur'ân ile ihtar et." (Kaf Sûresi: 45), " ولا تجادلوا اهل الكتاب الا بالتى هى احسن " : Kitap ehliyle münakaşa ederken en güzel tarz hangisi ise ancak onunla münakaşa edin." (Ankebut Sûresi: 46), " ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتي هي احسن . ان ربك هو اعلم بمن ضل عن سبيله وهو اعلم بالمهتدين. " : Allâh'ın yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve en güzel tarzda onlarla mücadele et. Şüphesiz, Rabbin, yolundan sapanı bilir

ve doğru yolda olanları da bilir." (Nahl Sûresi: 125), " لا اكراه فى الدين قد تبين الرشد من الغى » : Dinde zorlama yok, artık olgunluk sapıklık belli oldu." (Bakara Sûresi: 256), " و قد نزل عليكم فى الكتاب ان اذا سمعتم آيات الله يكفر بها و يستهزؤ بها فلا تقعدوا معهم حتى يخوضوا فى حديث غيره : Sizlere Kur'ân'da şu emri indirmişti ki: İlâhî âyetleri inkâr ettiklerini, yahut eğlence yerine koyduklarını duydunuzmu, başka bir söze dalmadıkça yanlarında oturmayın." (Nisâ Sûresi: 140), " قل يا ايها الكافرون لا اعبد ما تعبدون ولا انتم عابدون ما اعبد ولا انا عابد ما عبدتم ولا انتم عابدون ما اعبد لكم دينكم ولى دين» : Onlara de ki: Ey kâfirler, ben sizin taptığınız putlara tapacak değilim; siz de benim taptığım Allâh'a tapmıyorsunuz. Ne ben sizin taptıklarınıza tapıcıyım, ne siz benim taptığıma tapıcısınız. Sizin dininiz size benim dinim bana." (Kâfirun Sûresi). " قل يا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا و بينكم الا نعبد الا الله ولا نشرك به شيئا ولا يتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله » : Ey kitap ehli, geliniz aramızda birleşeceğimiz bir kelime üzerinde toplanalım ki o da hiçbirimizin Allâh'tan başkasına tapmaması, O'na bir şeyi ortak koşmaması ve bir kısmımızın Allâh'ı bırakıp da içimizden bir kısmını Tanrı edinmemesidir." (Âl-i İmrân Sûresi: 64), " يا ايها الذين آمنوا عليكم انفسكم لا يضركم من ضل اذا اهتديتم : Ey îman edenler, yalnız kendinize bakınız, sizler doğru yolu tutmuşsanız sapıklığa düşen kimse zarar veremez." (Mâide Sûresi: 105), "" والذين يحاجون فى الله من بعد ما استجيب له حجتهم داحضة عند ربهم" : Allâh'ın daveti kabul edildikten sonra hâlâ İslâmı iptal için çene çalanların bütün delilleri Allâh katında batıldır." (Şûrâ Sûresi: 16), " و من يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى و يتبع غير سبيل المؤمنين نوله ما تولى . » : Gözünde hak belli olduktan sonra hâlâ peygambere karşı gelerek mü'minlerin tuttuğu yoldan başkasına gidenleri, biz dünyada kendi haline bırakırız." (Nisâ Sûresi: 115), " فان عصوك فقل انى برئ مما تعملون . » : Şayet sana karşı gelirlerse kendilerine, "ben sizin işlediklerinizden uzağım." dersin." (Şuarâ Sûresi: 216)

Tevekkül: İslâm'ın gözünde tevekkülün ne demek olduğunu evvelce söylemiştik. Tevekkül, amacına ulaşmak için yapışacağı mu'tad sebeplerin yeterliği hakkında insanın Allâh'a güvenmesidir. Zira insan o sebeplerin arkasında birtakım gizli etkenlerin varlığını seziyor ki çalışanların arzusu, bazan o etkenler (âmiller) yüzünden gerçekleşemiyor. Bunun için insanı sırf kendi gücüne ve çalışmasına güvenmesi, kaderin tasarruflarını bilmemek, gecelerin gündüzlerin neler doğurabileceğini düşünmemektir.

Sonra, İslâm gözündeki tevekkül, sırf ilâhî yardımlara dayanarak mu'tad sebepleri boş bırakmaktır sözü de, İslâmı kesinlikle bilmemekten ileri gelir. Gazalî diyor ki[86]: "Madem ki insan kendisinin yeterliliğine, gücüne, kudretine emin değildir, çalışma ve kazanmasiyle tevekkül dairesinden dışarı çıkamaz; zira olabilir ki bunların hepsini bir anda Cenab-ı Hak mahveder. Şu halde tevekkül demek, insanın gözünün, bütün bunların korumasını ve sebeplerini kolaylaştırmayı üzerine alan Hakk'a yönelik olması demektir ki kazanmasını da, gücünü de, yeterliğini de Allâh'ın gücüne bağlayarak görür. Nitekim iradesinin altına imzasını çeken padişahın elindeki kaleme bakınca insan, yalnız kalemi görmez; padişahın kalbinin ne gibi duygu ile duygulu, hangi tarafa yönelik, neye hükmediyor olduğunu da düşünür. Sonra bu adam çoluğunu çocuğunu infak için, yahut ihtiyaç sahiplerine vermek maksadiyle kazanıyorsa bedeniyle dünyaya bağlı, fakat kalbiyle dünyadan kesilmiş demektir. Bu adamın hali, evinde oturandan elbette şereflidir. Tevekkül edenin alâmeti şudur: Malı çalınır, yahut ticareti ziyana uğrarsa, yahut işi bozulursa halinden râzı olur, huzuru gitmez, yüreği çarpıp durmaz; tersine kalbinin önceki haliyle sonraki hali, aynı huzuru muhafaza eder. Çünkü bir şeye bağlanmayan kimse, onun elden çıkmasiyle endişeye düşmez; bir şeyin kaybolmasiyle muzdarib olan, evvelce ona bağlanmış demektir. Şu âyet-i kerîmede tevekkül etmiyenler tasvir edilmekte ve yerilmektedir: " فاذا مس الانسان ضر دعانا ثم اذا خوّلناه نعمة منا قال انما اوتيته على علم بل هى فتنة ولكن اكثرهم لا يعلمون. قد قالها الذين من قبلهم فما اغنى عنهم ما كانوا يكسبون. فاصابهم سيئات ما كسبوا والذين ظلموا من هؤلاء سيصيبهم سيئات ما كسبوا وما هم بمعجزين. » : İnsanın başı sıkıldı mı bize yalvarır; sonra tarafımızdan kendisine nimet verdiğimiz zaman şu bana verilen şey, yolunu bildiğimden dolayıdır, der; Halbuki o nimet bir imtihandır, ama çokları bilmiyorlar. Onlardan öncekiler de aynı sözü söylemişlerdi; işte kazanmış oldukları servetin, kendilerine faydası dokunmadı da kazandıklarının ne kadar kötülükleri varsa hepsi üzerlerine uğradı, bunların içindeki zalimlere de bütün kazandıklarının kötülükleri isabet edecektir; hiçbiri azabımızdan kurtulacak değil." (Zümer Sûresi: 49-51)

Kanaat: Salât ve selâm üzerine olsun Efendimizin teşvik buyurdukları ahlâkın en güzelidir. Lâkin İslâm'ın sırlarına ,ilk müslümanların tarihine vakıf olmıyan birçok adamlar tevekkül gibi kanaatin de mânâsını anlamadılar. Zannettiler ki kanaat, işi, gücü bı-

(86) İhyu'l-Ulûm, cüz' 4, s. 142 ve 191.

rakmak, dünya malından tamamiyle yüz çevirerek ölmiyecek kadarını, hattâ daha azını yeterli görmektir. Şüphesiz İslâm'ın ilk altı asrından sonra gelen o karanlık cehalet çağlarında bu fikrin müslümanlar arasında yayılması, iktisadî, malî durumların harab olmasını sonuçladığı gibi müslümanların en vahim bir sosyal hastalığı kesildi.

Evet salât ve selâm üzerine olsun Efendimizle ashabının, halifelerinin, sonra hicret asrı sonuna kadar gelen bütün müslümanların kanaatten anladıkları mânâ, hiçbir suretle ne halkın çalışmasına, kazanmasına manidi, ne de malın çoğaltılmasına ve işletilmesine karşı idi. Kanaat pek övülmüş idi (güzeldi). Çünkü doymak bilmiyen harîs ruhların bir nev'i riyazeti idi; fesad ile çarpan yüreklere sükûn veriyordu. Kanaat pek hoş idi; zira isteniyordu ki, sırf maddiyat uğrunda uğraşmalarla, didinmelerle bitmesin; yahut hırsın, tamahın ifratı gibi, servet sahipleri hakkında kin beslemek, ellerindekine göz dikmek gibi güdülerle onlara karşı bir fenalık ettirmesin. Çünkü bu halin, sosyal huzuru ve düzeni alt üst edeceğinden başka cinayetlerden ve suçlardan birçoğunu meydana getirdiği biliniyor.

İslâm dininde kanaatten ancak şu bekleniyor: İnsan bulduğuna râzı olup bulamadığına göz dikmiyecek; ve helâl yolla kazandığını yeterli görerek başka yollardan kazanmayı istemiyecek. İslâm'ın örfüne göre kanaat halkın elindeki nimete ve mala tamah etmenin zıddıdır. Şu halde kanaat, geçimi dar kimseler için nefislerini başkalarının malına göz dikmiyecek biçimde eğitmekten başka bir şey değil; ta ki günün birinde onlara karşı fenalık etmesin, yahut öfke ve kin besleyip de kalb huzurundan yoksun kalmasın; hasılı ne kadar az da olsa çalışıp kazanmasiyle elde ettiğine razı olsun; ne kadar çok da olsa başkasına takdir edilmiş bulunan servet ve nimetten dolayı üzülmesin.

"Gözü tok o adamdır ki halkın elindekini ummaz da kendi kazanciyle yetinir." sözü, Hz. Ömer'e atfediliyor. İnsan böyle hareket edince kalbi müsterih olur; başkasının erdiği nimete göz dikmekten masûn kalır; yanı başındaki servet sahibi adam da bunun zararından âsude yaşar (uzak kalır). Bunun için kanaat, zengin, fakir, bütün bu vasıf ile vasıflananlar için rahat olduğu gibi bunların etrafındaki servet sahipleri için de siperdir.

Kim kanaatten bunun dışında bir mânâ çıkarmak isterse büyük bir hatâ işlemekle beraber Allâh'a ve İslâm'a karşı açıktan açığa iftira etmiş olur.

Semahet ve muâvenet (eli açıklık ve yardımlaşma): İnsanlık dünyasına huzur ve sükûn teminine ve fertler ve topluluklar arasında sevgi, şefkat, merhamet esaslarının kökleştirilmesine son derecede düşkün olduğu içindir ki İslâm, müslümanları yukarıda izah ettiğimiz zekât farzına zorlamakla yetinmiyor; çeşitli suretlerde tecellî ederek başka başka isimlerle anıldığı halde gaye ve nitelikleri bir olan her türlü iyilik ve insanın hepsine teşvik ediyor.

İslâm, insanlık dünyası için en korkunç başarısızlık ve mahrumiyet ocakları kesilen ihtiras, tamah, cimrilik gibi kötü huylarla huylanmaktan kaçındırır; cömertliğe, kereme, şefkate, son derece iyilik etmeğe teşvik eder. Ve buna sadaka, hak, zekât, birr ve ihsan, sıla, mâûn gibi türlü adlar verir. Çünkü isimlerin, tarzların değişmesiyle cimriliğe eğilimi olan nefisler, biraz daha kolay razı edilir; ihsana varmıyan sıkı eller biraz daha çabuk açılır. Sonra İslâm, iyilik ve ihsanın sarf yönlerini yalnız fakirler ile biçarelere hasretmiyor; çok yaygın, çok genel tutuyor. Evet fakirler ile biçarelere iyilik etmeğe nasıl teşvik ediyorsa yetimlere, dullara, yolda kalmışlara, kölelere, cariyelere bolca vermeyi de öylece övüyor. Yine anaya babaya, akrabaya, uzaktaki, yakındaki komşulara, yol arkadaşına iyiliği —muhtç olmasalar dahi— emrediyor. Maksat, insanlar arasındaki sevgi, merhamet bağlarını kuvvetlendirmek, ruhları birbirine ısındırmak suretiyle yabancılığın ortadan kalkması, soğukluk ve ihtilâf duygularının sinelere yol bulamamasıdır.

Şüphe yoktur ki iyilik ve ihsan, şefkatle işlem yapmaya aykırı eğilimleri, fena düşünceleri savacak en büyük kuvvettir. Delil istiyenler varsa İslâm âdâbı ile yükselmiş asırlardaki müslümanlar arasında hükümrân olan o sevgi, o sükûn ve esenliği hatırlayabilirler. Evet, yukarıda da söylediğimiz gibi bir müslüman, İslâm diyarının hiç birine inmezdi ki yerlilerin yararlandığı ve İslâm'ın bütün tevhitçiler arasında yaygın bir mal olarak tanıdığı hukuk ve imtiyazların tümünden yararlanmasın. O hukuk, o imtiyazlar ki sırf onları korudukları için müslümanlar başka milletlerin rahat ve huzurunu kemiren, memleketlerinde sükûndan, huzurdan eser bırakmıyan kin, hased mücadelelerinden, rekabet, düşmanlık savaşlarından en uzak bir ümmet olarak yaşadılar ve yaşıyorlar.

Hem İslâm'da sılâ-i rahim (akrabayı ziyaret) yalnız müslümanlar için istenmiş değil ki. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz, kitap ehli ile müşriklere de iyilik olunmasını teşvik buyurdular. Kas-

tallânî: " لا ينهيكم الله عن الذين لم يقاتلوكم فى الدين ولم يخرجوكم من دياركم ان تبروهم و تقسطوا اليهم . " : Sizinle din (iniz hususun) de savaşmıyan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmıyan kimselere iyilik etmenizi, onlara adalet yapmanızı Allâh yasak etmez." (Mümtehine Sûresi: 8) âyeti celîlesinde şöyle söylüyor: "Bu âyet, mü'minlerle düşmanlık ve savaşmada bulunmıyan gayri müslimlere iyilik olunması için ruhsat (izin) dır."[87]

Sonra, müşrik ana ile müşrik kardeşlere ve başkalarına iyilik edilmesi hakkında birçok hâdisi şerîfler var. Kitap ehli olan yahudilerle hırıstiyanlara gelince İslâm hükûmetleri bunların ihtiyarlarına, âcizlerine erzak ve bağışlar verirdi.

Şimdi bu konuya dair Kur'ân'da, sünnette gelen âyetleri ve hâdisi şerîfleri nakletmek uygun olacak: " الذين يوفون بعهد الله ولا ينقضون الميثاق . والذين يصلون ما أمر الله به ان يوصل ويخشون ربهم ويخافون سوء الحساب . والذين صبروا ابتغاء وجه ربهم و اقاموا الصلوة وانفقوا مما رزقناهم سرّاً وعلانية و يدرؤن بالحسنة السيئة اولئك لهم عقبى الدار . . . . والذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه و يقطعون ما امر الله به ان يوصل و يفسدون فى الأرض اولئك لهم اللعنة ولهم سوء الدار . : O kimseler ki Allâh'ın ahdini yerine getirirler ve verdikleri sözü bozmazlar; o kimseler ki Allâh'ın verilmesini emrettiğini verirler, Yaratıcılarından çekinirler, hesap gününden korkarlar; o kimselerki rabblarının rızasını istedikleri için nefislerine sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine verdiğimiz nimetlerden gizli aşikâr sarfederler ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte dünyanın sonu bunlar içindir... O kimseler ki Allâh'ın ahdini kabul ettikten sonra bozarlar, Allâh'ın verilmesini emrettiğini keserler, yer yüzünde fitne çıkarırlar... İşte lânet de bunlar içindir, cehennem de bunlar içindir." (Ra'd Sûresi: 19-22, 25), " ولا يأتل أولوا الفضل منكم و السعة ان يؤتوا اولى القربى والمساكين والمهاجرين فى سبيل الله وليعفوا وليصفحوا ألا تحبون ان يغفر الله لكم و الله غفور رحيم " : İçinizden kerem ve servet sahibi olanlar, yakınlara, düşkünlere ve Allâh yolunda hicret edenlere vermemeğe yemin etmesinler; affetsinler, hoşgörsünler, Allâh'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allâh bağışlıyandır, merhametlidir." (Nûr Sûresi: 22), " و اذ اخذنا ميثاق بنى اسرائيل لا تعبدون الا الله و بالوالدين احسانا و ذى القربى واليتامى والمساكين " : Biz İsrail oğullarından 'Allâh'tan başkasına tapmıyacaksınız, anaya babaya, yakınlara, yetimlere ve düşkünlere iyilik edeceksiniz' diye söz almıştık." (Bakara Sûresi: 83), " وقضى ربك الاّ تعبدوا الا اياه و بالوالدين احسانا اما يبلغن عندك الكبر احدهما او كلاهما فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما و اخفض لهما جناح الذل من

(87) İrşadu's-Sârî, cüz' 9, s. 10.

الرحمة و قل رب ارحمهما كما ربياني صغيرا صغيراً .... وآت ذا القربى حقه و المسكين و ابن السبيل ولا تبذر تبذيراً . » : Kendisinden başkasına tapmamanızı ve analarınıza babalarınıza iyilik etmenizi Rabbin kesinlikle emrediyor; şayet gerek yalnız birine, gerek ikisine birden, senin eline baktıkları sırada ihtiyarlık çökerse sakın usanıp da kendilerine "Öf" deme, yüzlerine bağırma, yumuşak sözler söyle. Sonra onlara şefkatinden kanatlarını yerlere kadar indir de karşılarında öyle dur ve: "Ya Rab, onlar beni küçük yaşımda iken nasıl merhametle büyüttülerse sen de şimdi onlara karşı merhamet et" diye duâ et.. Hısımlarına, bîçârelere, yolda kalmışlara, sende hakları olan iyiliği yap ve malını israf ile dağıtma." (İsrâ Sûresi: 23), " يسئلونك ماذا ينفقون قل ما انفقتم من خير فللوالدين و الاقربين و اليتامى و المساكين و ابن السبيل وما تفعلوا من خير فان الله به عليم . » : Neyi ve kime infak edeceklerini sana soruyorlar, onlara de ki: hayra dair ne infak ederseniz ananıza, babanıza, hısımlarınıza, yetimlere, bîçârelere, yolda kalmışlara verin; hayır adına ne isterseniz Allâh onu bilir." (Bakara Sûresi: 215), " واعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا و بالوالدين احساناً و بذى القربى و اليتامى و المساكين و الجار ذى القربى والجار الجنب والصاحب بالجنب و ابن السبيل وما ملكت ايمانكم ». : Allâh'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın, ananıza, babanıza, hısımlarınıza, yetimlere, bîçârelere, hısmınız olan komşulara, hısımınız olmayan komşulara, yol arkadaşınıza, yolda kalmışlara, elinizin altında bulunanlara iyilik edin." (Nisâ Sûresi: 36), " احيّ والدك ؟ قال نعم ، قال الرسول : ففيهما فجاهد. 'Anan baban sağ mı deyip de evet cevabını alınca Peygamber buyurdu ki: Öyle ise onlar için çalış." (Hadis), " اخوانكم خولكم جعلهم الله تحت ايديكم . فمن كان اخوه تحت يده فليطعمه مما يأكل وليلبسه مما يلبس ولا تكلفوهم ما يغلبهم فان كلفتموهم فاعينوهم : Hizmetçileriniz, Allâh tarafından elinizin altına verilmiş kardeşlerinizdir. Kimin böyle kardeşi elinin altında bulunuyorsa ona kendi yediğinden yedirsin ve giydiğini giydirsin. Bir de bunlara ezici iş teklif etmeyin; şayet ederseniz yardımda bulunun." (Hadis), " اذا اتى احدكم خادمه بطعامه فان لم يجلس معه فليناوله لقمة او لقمتين او اكلة او اكلتين فانه تولّى علاجه ». : Birinize hizmetçi yemek getirdiği zaman beraber oturmıyacaksa ona bir iki lokma, yahut bir iki parça versin. Çünkü hazırlanmasına o bakmıştı." (Hadis), " ان الاشعريين اذا ايلوا فى الغزو او قلّ طعام عيالهم بالمدينة جمعوا ما كان عندهم فى ثوب واحد ثم اقتسموه فى اناء واحد بالسوية فهم منى و انا منهم » Eş'arîler (Yemen'de bir kabile), gazada iken azıksız kalır, yahut memlekette âilelerinin yiyeceği azalırsa hepsi birden yanlarında ne varsa bir yaygıya toplarlar, sonra bir kapla aralarında, eşitlik üzere bölüştürürler. İşte onlar bendendir, ben

de onlardanım." (Hadis), " دخلت امرأة لنار فى هرة ربطها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الارض » : Kendi yüzünden bir kadın cehenneme girdi. Hayvanı bağlamış, karnını doyurmamış, yerdeki böcekleri yemesi için de salıvermemişti." (Hadis), " لا يدخل الجنة قاطع رحم . : Akrabasından iyiliği kesen, cennete giremez." (Hâdis).

" بينما رجل يمشى بطريق اشتد عليه العطش فوجد بئراً فنزل فيها فشرب ثم خرج فاذا كلب يلهث يأكل الثرى من العطش فقال الرجل لقد بلغ هذا الكلب من العطش مثل الذى كان بلغ لى فنزل البئر فملأ خفه ثم امسكه بفيه فسقى الكلب فشكر الله فغفر له ، قالوا يا رسول الله و ان لنا فى البهائم اجراً ؟ فقال فى كل ذى كبد رطبة اجر . » : Adamcağızın biri yolda giderken fena halde susamış; bir kuyu bulmuş, içine inerek içmiş, sonra çıkınca bakmış ki bir köpek, susuzluktan dili çıkmış, toprak yalıyor. Adam kendi kendine susuzluk nasıl benim canıma yettiyse bunun da öyle canına yetmiş diyerek tekrar kuyuya inmiş, pabucunu su ile doldurup ağziyle tutarak çıkmış, köpeği sulamış, Allâh'a şükretmiş. Bunun üzerine günâhları bağışlanmış. Ya Resülûllâh, hayvanlar için de bize sevap var mı? dediler. Her ciğeri yaş mahlûkun (canlının) yüzünden sevap var, buyurdular." (Hadis)

" الساعى على الأرملة و المسكين كالمجاهد فى سبيل الله : Dullar, düşkünler için çalışan, Allâh yolunda cihad eden gibidir." (Hâdis)

" او اطعام فى يوم ذى مسغبة يتيماً ذا مقربة او مسكينا ذا متربة ثم كان من الذين آمنوا و تواصوا بالصبر و تواصوا بالمرحمة » . : Yahut açlık gününde akrabadan bir yetim, yahut yerde sürünen bir düşkünü doyurmak ve imân edip de biribirine sabrı, merhameti tavsiye edenlerden olmak... İşte sağcılar (kitabı sağından verilecek olanlar) bunları yapanlardır." (Beled Sûresi: 14-17)

Atâ (verme) nin çeşitleri: İslâm'ı diğer dinlerden ayıran yönlerden biri de fakirler ve düşkünler hakkındaki yardımı, muhtelif türlere ayırmış olmasıdır. Bunların bir kısmı vacibdir ki terki haramdır; bir kısmı şerîatin teşvik ettiği şeylerdendir ki yapanı sevap alır; bir kısmı da ukubâttır ki şerîatin belirlediği hallerde müslümanların vermesi farzdır.

Bu kısımlara dahil olanların en başlıcaları şunlardır:

Fıtır sadakası: Risâlemizin ikinci kısmında açıklandığı üzere Ramazanın sonunda verilmesi, müslümanlara farzdır.

Zekât: Risâlemizin ikinci kısmında izah edildi.

Kurban: Kurban bayramında gücü yeten her hür müslüman üzerine —yetim dahi olsa— vacibdir.

Hedy: Haccedenlerin ceza olarak kestiği hayvanlardır. Bunu gerektiren sebepler, fıkıh kitaplarında bildiriliyor.

Avlanma cezası: İhramda iken, yahut ihramda olmasa bile Harem'de bulunurken avlanan kimsenin ödediği cezadır.

Yemin Keffareti: İnsanın çoluğuna çocuğuna yedirdiği yemeğin orta derecesinden on bîçareyi doyurması, yahut giydirmesidir ki, ciddî olarak yaptığı yeminini bozmuşsa üzerine vacibdir.

Zıhar Keffareti: Altmış düşkünü doyurmaktır. Karısını, nikâh düşmiyen mahremleri sırasına koyarak ona yaklaşmaktan uzak duran kimseler, dört ay içinde dönmek isterlerse bu ceza ile cezalanırlar ve başka suretle karılarının yanına gidemezler.

Hacda Fidye: Fıkıh kitaplarında bildirildiği üzere güzel koku, eldiven, kuşak ve saire gibi ihram esnasında kullanılması haram olan şeyleri kullanmış erkek ve kadın için cezadır. Koyun ve daha büyük hayvan kesmek, yahut altı düşkünü doyurmak suretiyle ödenir.

Oruçta Fidye: Oruç tutmaya hiç gücü yetmiyen, yahut pek güçlükle tutabilenler için İslâm'ın gösterdiği yeme iznine karşılık aldığı fidyedir.

Akîka: Çocuk yedi günlük olduğu zaman kesilen kurbandır. Aynı zamanda saçı kesilip ağırlığınca altın, yahut gümüş sadâka verilir.

İslâm'ın hikmetli sahibi, insan ruhunun güzel şeylere karşı cimri, değersiz şeyler için cömert bir yaratılışta olduğunu pek iyi biliyordu. Bunun için durmayıp âyet üstüne âyet indiriyordu, hırsla hastalanmış bulunan ruhlarını yola getirmek amaciyle tevhid ehline tavsiyelerde bulunuyordu; ellerindeki malın en değerlileri üzerinde fakirlerin, bîçarelerin, dulların, öksüzlerin, babaların, hısımların.. Evet hepsinin belirli bir hakkı olduğunu hatırlarına getiriyordu; Allâh rızık verendir, zenginlerin nesi varsa hak sahiplerine eksiksiz olarak dağıtılmak üzere kendilerine Allâh'ın hazinelerinden verilmiş emanetlerden başka bir şey değildir, diyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de buna dair ne kadar yüce âyetler var! Biz yalnız şunları alacağız:

« وما أنفقتم من شيئ فهو يخلفه وهو خير الرازقين ». : Hangi şeyi infak ederseniz, Allâh, yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (Sebe' Sûresi: 39)

" اطعام عشرة مساكين من اوسط ما تطعمون اهليكم : Çoluk çocuğunuza yedirdiğinizin orta derecesinden on düşkünü doyurmak." (Mâide Sûresi: 89)

" انفقوا مما رزقناكم : Size verdiğimiz rızıktan infak edin." (Bakara Sûresi: 254)

" انفقوا من طيبات ما كسبتم ومما اخرجنا لكم من الارض ولا تيمموا الخبيث منه تنفقون » : Kazandığınızın güzellerinden infak edin, yoksa kötülerini vermek kasdinde bulunmayın." (Bakara Sûresi: 267).

" وانفقو مما جعلكم مستخلفين فيه فالذين آمنوا منكم وانفقوا لهم اجر كبير ». : Allâh'ın sizleri, üzerine vekil bıraktığı şeylerden infak edin. Sizden inananlar ve infak edenler için büyük sevap vardır." (Hadîd Sûresi: 7)

" وانفقوا خيراً لأنفسكم ومن يوق شح نفسه فأولئك هم المفلحون ». : Hakkınız da hayırlı olarak infak edin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Teğabün Sûresi: 16)

Sünnet (hadis) kitaplarına bakılırsa bu konu hakkında sayısız peygamber hadisi görülür. Sonra, âyetlerin, hadislerin cümlesi şunun üzerinde birleşiyor: Yüce Allâh, infak eden kulları içinden ancak o kimseleri rahmetinin harimine kabul ediyor ki verirlerken içtenlikle, gönül hoşluğiyle veriyorlar, arkasından incitmeye, başa kakmaya kalkışmıyorlar. " ومن الاعراب من يؤمن بالله واليوم الآخر ويتخذ ما ينفق قربات عند الله وصلوات الرسول الا انها قربة لهم سيدخلهم الله في رحمته ان الله غفور رحيم ». : Sonra köylü Araplar içinde öyleleri var ki Allâh'a ve âhiret gününe inanır ve infak ettiği şeyleri Allâh'a yaklaşma ve Allâh'ın Resulünün duâsına nail olmak için vesile bilir; şüphesiz o sadakalar kendileri için yaklaşma vesilesidir; Allâh onları rahmetine sokacaktır; Allâh bağışlıyandır, merhamet edendir." (Tevbe Sûresi: 99)

İşte bu malî farzları yahut malî teşvikleri sayesindedir ki İslâm, fakirleri, düşkünleri, yetimleri, dulları, yolda kalmışları, servet sahiplerinin mallarından bir kısmını vasiyet için zenginlere tavsiyede bulunduğu gibi, herkesin vasiyetten olan hissesini kendisine vermelerini, mal taksiminde hazır bulunan (varis) akrabaya ihtar ediyor.

Özetle, İslâm'ın iyilik ve ihsan faslı, insan tabakaları arasında varlığı, yaratılış kanunu gereklerinden olan servet farklılığının körüklediği kin ve ihtiras ateşlerinden sineleri kurtarmak içindi, başka bir şey değildi. Müslümanlık, henüz gençlik çağında iken müslü-

manlar onu biliyor ve ilâhî öğretilerine hareketlerini uyduruyorlardı. Zamanımızda ortaya çıkan hayır derneklerinin şurada burada vücuda getirdikleri guraba (kimsesizler) hastaneleriyle öksüzleri, sokakta bulunmuş çocukları barındıracak kurumlara ihtiyaçları yoktu.

Evet, İslâm hükûmetlerinin bütün müslümanlardan aldığı her türlü zekât, sonra iyilik ve ihsan sahiplerinin türlü türlü vakıflariyle zenginler tarafından Allâh rızası için her gün verilen sadakalar, ihsanlar bir halde idi ki ilk asırlarda gelen müslümanlar bu tarzda dernekler vücuda getirmekten ve bin nâz ile verecekleri birkaç parayı sızdıracağız diye servet sahiplerinin ellerini sıkıp durmaktan ihtiyaçsız bulunuyorlardı.

Daha doğrusu İslâm dünyasının topyekünü, öyle büyük bir hayır kurumu halinde idi ki tevhid ülkesinin her yanındaki yüzlerce milyon halkın üzerine kanatlarını geren bu kütlenin kalbleri, Hakk'ın nimeti sayesinde birleşmiş ve İslâm feyzi yüzünden merhamet ve şefkat duygulariyle dolmuştu. Hasılı, hikmet sahibi Yaratıcının dilediği gibi yekpare bir vücut idi: Bir uzva erişen âfet, bütün beden uzuvlarında hararetler, ızdıraplar doğuruyordu.

Sabır: "Kur'ân-ı Kerîm sabrı, yetmiş bu kadar yerde zikrediyor. Buna dair birçok da peygamber hâdisleri gelmiş ki içlerinden: « من أقل ما اوتيتم اليقين و عزيمة الصبر و من اوتى حظه منهما لم يبال بما فاته من قيام الليل و صيام النهار : Size en az verilen nimetlerden biri yakîn; diğeri sabra azimdir. Bunların ikisinden nasibini alan kimse, kaçırdığı gece namazından ve gündüz orucundan üzülmesin." hadisini alabiliriz

Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz, bir rivayete göre sabrı "İmanın yarısı", bir rivayete göre de "İman" olmak üzere tanımlıyorlar. İsâ Aleyhisselâm diyor ki: "Hoşlanmadığınıza sabretmedikçe hoşlandığınızı ele geçiremezsiniz."[88]

Gazalî şöyle söylüyor: "Sabır ihtiyacı, bütün durumlarda görülür. Evet, insan işine[89] gelen şeyler için de sabra muhtaçtır, gelmiyenler için de. Meselâ sıhhat, selâmet, servet, ikbal, mevki gibi, kavmi kabilesi çok olmak gibi hoşa giden yönlerde insan sabra ne kadar muhtaçtır. Çünkü bu şartlar içinde kendini tutamıyacak olursa azar, naz ve nimete gömülmekten, hevesler arkasında koşmak-

(88) Gazâlî, Kitabu'l-Erbaîn, s. 244-245.
(89) Aslı: İşte'dir.

tan başlangıcını da unutur, geleceğini de. Bu sebeptendir ki 'Belâya her mü'min sabredebilir; nimete ise ancak sıddîk' demişlerdir. Nimet ve refah içindeki sabrın mânâsı, bunların hiçbirine güvenmemek, hepsinin emanet olduğunu bilmek, gaflete, naz ve nimete dalmamak, Allâh'ın lûtfuna şükürden geri durmamaktır.

Sonra, namaz, zekât, oruç gibi şerîatin tekliflerine dayanmak da sabır cümlesindendir; çünkü ne kadar kolay olsa yine teklif ve zorlama şeklindeki şeylerden nefis nefret eder. Günahlara karşı durmak da sabır sayılır; zira nefsi bozuk heveslerinden alıkoymak, hele âdet edinmişse büyük çabaya muhtaçtır. Evet, insan böyle bir halde iki kuvvete karşı savunmaya mecbur: Biri arzu, diğeri alışkanlık. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz: " المجاهد من جاهد هواه والمهاجر من هجر السوء » : Mücahid, heveslerine karşı cihad açan, muhacir de kötülüğü terk edendir." buyuruyor.

İslâm, sabrın şu saydığımız kısımlarına nasıl teşvik ediyorsa dostların ölümü, hastalık, malın elden çıkması, bedenin uzuvlarından birinin sakatlanması gibi felâketlere sabrı da aynı şekilde tavsiye ediyor. Gazalî diyor ki: Belâya sabır, makamların en yükseğidir. Kudsî hâdiste: " اذا وجهت الى عبد من عبيدى مصيبة فى بدنه اوفى ماله او ولده ثم استقبل ذلك بصبر جميل استحييت منه ان انصب له ميزاناً او انشر له ديواناً » : Kullarımdan bir kuluma, bedeni, yahut malı, yahut evlâdı yüzünden bir müsibet verirsem, o da buna güzel sabırla karşılıkta bulunursa, kıyamet günü kendisi için mizan (terazi) kurmaktan, yahut amel defterini açmaktan utanırım." buyuruluyor. Salât ve selâm üzerine olsun Efendimiz: انتظار الفرج بالصبر عبادة من اجلال الله تعالى و معرفة حقه الا تشكو وجعك ولا تذكر مصيبتك : Sabrederek genişliği beklemek ibadettir. Eleminden şikâyet etmemen, başına gelen belâyı anmaman, Yüce Allâh'a saygıdan ve O'nun hakkını bilmekten ileri gelir." buyurmuştur.

Şimdi bir çeşit sabır daha var ki o da başkalarının dilinden, yahut elinden gelecek eziyete katlanmaktır. İslâm dini bu hususta İsevîliğin öğretileri yolunu tutmuyor; eziyet gören adama, o gördüğü saldırıya karşılık verme hakkını veriyor, hem bunu tabiî haklardan sayıyor. Bununla beraber müslümanlık afv ile, hoşgörü ile işlem yapmayı, cezalandırma hakkından vazgeçmeyi, hattâ kötülük edenlere iyilikte bulunmayı da tavsiye ediyor. Şu halde hakkını isteyen tamamiyle haklıdır; suçluyu cezalandırmaktan vaz geçen, affı sever adamdır, sabırlıdır; kötülüğe iyilikle karşılık veren ise kerîmdir, ihsan edicidir.

Bu konuya dair gelen yüce âyetler: " وجزاء سيئة سيئة مثلها فمن عفا وأصلح فأجره على الله . : Kötülüğün cezası, onun aynı olan bir kötülüktür; bununla beraber kim affeder ve barışırsa Allâh mutlaka ecrini verir." (Şûrâ Sûresi: 40)

" والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس والله يحب المحسنين : Öfkesini yenenler, insanların suçunu bağışlıyanlar da cennetliktir; Allâh iyilik edenleri sever." (Âl-i İmrân Sûresi: 134)

" وان تعفوا اقرب للتقوى ولا تنسوا الفضل بينكم ان الله بما تعملون بصير "
: Affetmeniz takvaya daha yakın bir harekettir; aranızda lûtuf ile muâmeleyi unutmayın; şüphe yoktur ki Allâh işlediklerinizi görüyor." (Bakara Sûresi: 237)

" وان تعفوا وتصفحوا وتغفروا فان الله غفور رحيم : Kendilerine afv ile, hoşgörü ile muâmele eder, kabahatlerini örterseniz, şüphesiz Allâh sizlere karşı bağışlıyan, merhamet edendir." (Teğabün Sûresi: 14)

" ولا يأتل اولوا الفضل منكم والسعة ان يؤتوا اولى القربى والمساكين والمهاجرين فى سبيل الله وليعفوا وليصفحوا الا تحبون ان يغفر الله لكم والله غفور رحيم ". : İçinizden kerem ve servet sahipleri, kendi hısımlarına, öksüzlere, düşkünlere ve Allâh yolunda hicret edenlere yardımda bulunmamak için yemin etmesinler, onların suçlarını affetsinler, hoş görsünler. Allâh'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allâh, bağışlıyan, merhamet edendir." (Nûr Sûresi: 22)

Kur'ân sıkıntılı, hastalıklı zamanlarda, harb ve vuruşmada sabır ve sebatı, doğrulukla, Allâh'tan korkma ile niteliyor. Sonra, bütün insanlar muhakkak surette ziyanda bulunduğu halde ancak îman edenlerle iyi işler yapanların, bir de biribirine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin kurtulduğunu bildiriyor.

Sabır ve sebatı sıkı surette emreden ayetler ve hâdisi şerîfler sayılamaz denecek kadar çoktur.

Ahdinde durmak, va'dini tutmak: İslâm, va'de ve ahde vefayı dinin esasları, temelleri arasına sokmuştur denebilir. Mü'minlere bu iki seciyeyi emreden, tersine harekete kesinlikle izin vermiyen öyle âyetler, öyle hadisler var ki sözünden dönenler, ahdini yerine getirmiyenler için dünyada zilletin, âhirette mahçupluğun son derecesinin hazır bulunduğunu ve artık kendilerine mutluluk ve kurtuluş ümidinin kalmadığını bildiriyor.

İslâm sözünde durmıyanları, ahdi ve misakı bozanları azap ile korkuttuktan başka münafık sayıyor, gaddar diyor. Âyetlerle peygamber hadislerinde bunların pek çok yerildikleri görülür.

Ahde vefayı, sözde durmayı emreden yüce âyetlerin bir kısmı şunlardır:

" يا ايها الذين آمنوا اوفوا بالعقود » : Ey îman edenler, bağlandığınız ahitleri yerine getirin." (Mâide Sûresi: 1)

" واوفوا بعهد الله اذا عاهدتم ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها وقد جعلتم الله عليكم كفيلاً ان الله يعلم ما تفعلون» : Aranızda antlaşma yaptığınız zaman Allâh'ın ahdini yerine getirin, bir de Allâh'ı kendinize kefil göstererek bağladığınız yeminleri sonradan çözmeyin. Şüpheniz olmasın ki Allâh işlediklerinizi biliyor." (Nahl Sûresi: 91)

" الذين يوفون بعهد الله ولا ينقضون الميثاق : Onlar ki Allâh'ın ahdini yerine getirirler ve mîsakı bozmazlar." (Ra'd Sûresi: 20)

" من اوفى بعهده واتقى فان الله يحب المتقين : Ahdini yerine getirip Allâh'tan korkanları Allâh sever." (Âl-i İmrân Sûresi: 76)

" واوفوا بالعهد ان العهد كان مسئولاً. : Ahdi yerine getirin, çünkü ahid mutlaka sorulacaktır." (İsrâ Sûresi: 34)

" ومن اوفى بما عاهد عليه الله فسيؤتيه اجراً عظيما » : Kim Allâh ile ettiği ahdi yerine getirirse, Allâh ona büyük ecir verecektir." (Fetih Sûresi: 10)

" واوفوا بعهدى اوف بعهدكم » : Siz benim ahdimi yerine getirin ki ben de sizin ahdinizi yerine getireyim." (Bakara Sûresi: 40) (Söyliyen Allâh'tır.)

" وبعهد الله اوفوا : Allâh'ın ahdini yerine getirin." (En'am Sûresi: 152)

Sonra bu güzel ahlâk, Allâh'ın en güzel sıfatlarıdır. Kur'ân'da ان الله لا يخلف الميعاد ؛؛ : Allâh söz verdiği zaman aslâ sözünden dönmez." Âl-i İmrân Sûresi: 19)

" ومن اوفى بعهده من الله : Kim Allâh'tan daha çok sözünü tutabilir?" (Tevbe Sûresi: 111) buyuruluyor.

(Salât ve selâm üzerine olsun) Efendimiz'den şöyle rivayet ediliyor: "Dört huy var ki her kimde birleşirse (o kimse) halis müna-

fıktır: Söyleyince yalan söyleyen, söz verince sözünde durmayan, ahdedince bozan, mürafaa (mahkeme) esnasında haktan ayrılan."

Sünnet kitaplarında bu konuya dair pek çok hâdis vardır.

Hülâsa: İslâm, vefa seciyesinde gösterecekleri eksikliğin sonucundan müslümanları son derecede kaçındırıyor ve dinlemiyenleri şiddetle azarlıyor. Ne hacet! İslâm gözünde ahde vefa, Hakk'ın rıza ve merhametini kazanmak ve îmanını kemâl mertebesine çıkarmak için huy edinilmesi, herkesin üzerine vacib (farz) Tanrı huylarından olursa, şanının yüceliğine bundan güzel tanık aranır mı?

Yukarıda İslâm ahlâkının en başlıcalarını söylemiştik. Bunlar, şerîat gözünde öyle birtakım esaslar ki, mü'minin îmanı kâmil (olgun) olabilmek için hepsinin gerçekleşmesi zaruri; bunlara dayanmadıkça İslâm binasının yükselmesine imkân yok. Şimdi, bunlara katılan bir kısım ahlâk ve edep daha var ki insanı Hak'tan başka bağlardan kurtarıp, Rahman'ın harimine yaklaştıran, arzu ve heveslerin mahkûmu olmaktan uzak bulunduran bu kısım ahlâk, herkesin mertebesi, ilmi, irfanı, kalb temizliği, ruhanî zevki oranında değişiktir.

İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Yazan: Abdülaziz ÇAVİŞ
Çeviren; Mehmet AKİF
Sadeleştiren: Dr. Süleyman ATEŞ

ANGLİKAN KİLİSESİNE CEVAP

ANGLİKAN KİLİSESİNE CEVAP